

TARTU ÜLIKOOL
SOTSIAALTEADUSTE VALDKOND
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Steven Andrekson

**LEPITUSMENETLUSE KOHALDAMISALA LAIENDAMISE
VAJALIKKUSEST JA VÕIMALUSTEST TAASTAVA ÕIGUSE
ARENDAMISEL KRIMINAALMENETLUSES**

Magistritöö

Juhendaja
MA Anna Markina

Tallinn
2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. KRIMINAALÕIGUSE JA -POLIITIKA MODERNISEERIMINE.....	10
1.1. Kriminaalõiguse ajaloost	10
1.1.1. Arhailine kriminaalõigus.....	10
1.1.2. Keskaja kriminaalõigus	13
1.1.3. Uusaja kriminaalõigus.....	14
1.2. Karistusõiguse mõiste, eesmärgid ja seos kriminaalpoliitikaga	15
1.3. Uued tuuled kriminaalpoliitikas: kannatanukeskne taastav õigus.....	21
2. LEPITUSMENETLUS JA ALTERNATIIVID	27
2.1. Lepitusmenetluse instituudi teke.	27
2.2. Lepitusmenetluse materiaalsed eeldused.....	30
2.3. Lepitusmenetluse ja selle alternatiivide statistika	38
2.4. Lepitusmenetluse efektiivsus võrdluses alternatiividega	41
3. LEPITUSMENETLUSE REGULATSIOONI MUUTMISE VÕIMALIKKUSEST	48
3.1. Eluvastaste kuritegude statistika.....	48
3.2. Analüüsitava sündmuste olemus	50
3.3. Formaalsed ja materiaalsed probleemid	56
4. INTERVJUUD EESTI ÕIGUSPRAKTIKUTEGA LEPITUSMENETLUSEST.....	63
4.1. Intervjuude üldine korraldus ja metoodika kirjeldus	63
4.2. Intervjuude analüüs.....	63
KOKKUVÕTE.....	69
ABOUT THE NECESSITY AND POSSIBILITIES OF EXPANDING THE SCOPE OF CONCILIATION IN THE DEVELOPMENT OF RESTORATIVE JUSTICE IN CRIMINAL PROCEDURE.....	73
KASUTATUD MATERJAL.....	79
LISA 1. SELGITAV KUTSE INTERVJUU LÄBIVIIMISEKS	88
LISA 2. INTERVJUU KÜSIMUSTIK	90

SISSEJUHATUS

Alustuseks palub töö autor austatud lugejal kujutada ette järgmist hüpoteetilist olukorda, mis võib esmapilgul näida utoopilisel, ent mis sisaldab igapäevaelulisi elemente ning võiks juhtuda igapähega.

Sügisõhtul jalutab linnatänaval kolme lapse vanem, õiguskuulekas kodanik Jala Käija, kes on mingil põhjusel melanhoolses meeleolus (näiteks hiljutiste suhteprobleemide tõttu elukaaslasega või kurva perekonnasündmuse tõttu). Lugeja ehk nõustub autoriga, et sellises meeleolus võib inimese tavapärase tähelepanu- ja keskendumisvõime hajuda. Nii võib selle omistada ka Jala Käijale, kes unustab seetõttu helkurit kanda. Ta otsustab tähelepanematult ülekäigurada ületada, kontrollimata enda ümber toimuvat, sh märkamata jalakäijafooris põlevat punast tuld ning ülekäiguraja poole liikuvat sõidukit. Sõidukis on kaks isikut: peolt koju suundumas kergelt purjakil Auto Juht ning tema kaaslane Kaas Sõitja. Kaas Sõitjal ei ole juhtimisõigust, mistõttu ta lubas Auto Juhi mootorsõidukit juhtima, kuigi teadis Auto Juhi kergest joobest. Pimeduse tõttu märkab Auto Juht ootamatult ülekäigurajale astunud helkurita Jala Käijat viimasel hetkel, mistõttu on Auto Juht sunnitud otsasõidu vältimiseks keerama sõiduteelt välja. Kuigi Auto Juht jõuab veidi ka pidurdada, pörkab ta kokku kõnnitee juures oleva puuga. Kokkupõrke tõttu lööb Auto Juht oma pea ära ning sureb koljutraumast tekkinud ajuverejooksu tagajärjel.

Küsites, kes juhtunu eest Eesti õigusruumis karistusõiguslikult vastutab, tuleb esmalt tõdeda, et surnute üle kohut ei mõisteta – Auto Juhi enda suhtes on vastutus kriminaalmenetluse seadustiku¹ (edaspidi *KrMS*) § 199 lg 1 p 4 kohaselt välistatud (kahtlustatav või süüdistatav on surnud). Kaas Sõitjale võib liiklusseaduse² (edaspidi *LS*) §-s 225 sätestatud väärteo eest kaasneda rahatrahv, kuna ta lubas joobes isiku mootorsõidukit juhtima. Samas on tema vastutus Auto Juhi surma eest väga ebatõenäoline. Mis puutub Jala Käija käitumisse, siis keelava fooritulega on ülekäiguraja ületamine (veel enam, helkuri mittekandmine pimedal ajal) keelatud LS § 7 lg 1 p 4 ja § 25 lg 3 koosmõjus, millega kaasneb väärteo korras vastutus ning rahatrahv LS § 259 lg 1 kohaselt. Sama sätte teine lõige näeb ette kõrgendatud rahatrahvi määra, kui teoga on tekitatud inimesele ettevaatamatusest tervisekahjustus. Kuna juhtunu ei päädinud pelgalt tervisekahjustuse, vaid Auto Juhi surmaga, võib kõne alla tulla surma ettevaatamatu

¹ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.

² Liiklusseadus. – RT I, 30.11.2021, 19.

põhjustamine karistusseadustiku³ (edaspidi *KarS*) § 117 mõttes. Kas Jala Käija vastutab Auto Juhi surma põhjustamise eest, sest ületas keelava fooritule ajal ülekäigurada ja põhjustas liiklusõnnetuse?

Võib jääda mulje, et see on lihtsalt õnnetu juhus, kus võib mingil määral heita süüd ka teistele osalistele. On selge, et Jala Käija ei soovinud oma teoga Auto Juhi surma põhjustada. Kirjeldatud hüpoteetiline olukord on vaid üks võimalikest stsenaariumitest, kus tegemist on tahtmatu surmamise ehk surma põhjustamisega ettevaatamatusest. Analoogseid näiteid Eesti lähiminevikust leidub veelgi: tagurdava lumekoristustraktori alla jäämine⁴, sõprade jaoks õnnetult lõppenud jahilkäik⁵, liiklusolukorra vale hindamine mootorsõidukiga möödasõidu sooritamisel⁶, õnnetu juhtum ristmikul (mida kajastav foto räägib rohkem kui tuhat sõna)⁷, järelevalveta jäetud laps⁸, traagiline gaasimürgitus Kakumäe korteris⁹ ning kurvalt lõppenud aastavahetus Tüiril¹⁰.

Endine riigikogu õiguskomisjoni esimees J. Karilaid on öelnud: „Isiku surma kui eriti raske tagajärje põhjustamine võib toimuda kas tahtlikult või ettevaatamatuse tõttu. Mõlemal juhul on tegemist kriminaalkorras karistatava teoga ja nii see peabki olema. Erinev on vaid kuriteo subjektiivse külje ühe elemendi – süü – vorm ja sellest tulenevalt ka vastutuse määr /.../.“¹¹ Süü suuruse hindamist kriminaalmenetluses on Riigikohtu kriminaalkolleegium defineerinud järgmiselt: „Andes hinnangu süü suurusele, tuleb esmajoones lähtuda süüteo asjaoludest, mis võivad iseloomustada näiteks tegu ja tagajärge ning süüdlase käitumise motiivi ja eesmärki. Nii võivad süü suurust mõjutada koosseisupärase käitumise süstemaatilisus, tagajärje raskus, aga

³ Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.

⁴ Urbala, M. Kolm poega kaotasid traktori rataste all ema: me ei tea tänaseni, mis juhtus ja kes on süüdi. Õhtuleht 12.04.2021. – <https://elu.oh tuleht.ee/1031235/kolm-poega-kaotasid-traktori-rataste-all-ema-me-ei-tea-tanaseni-mis-juhtus-ja-kes-on-suudi> (14.02.2022).

⁵ Martin, M. Haljala vallas suri juhulasust tabamuse saanud jahimees. Virumaa Teataja 27.10.2018. – <https://virumaateataja.postimees.ee/6439538/haljala-vallas-suri-juhulasust-tabamuse-saanud-jahimees> (14.02.2022).

⁶ BNS. Kahe noore surmaga liiklusõnnetuse põhjustanud naine sai kahtlustuse. ERR Eesti 10.09.2021. – <https://www.err.ee/1608334421/kahe-noore-surmaga-liiklusonnetuse-pohjustanud-naine-sai-kahtlustuse> (14.02.2022).

⁷ Paju, T. Esmaspäeval kohtusse: Jõesaar võtab surma-avariis süü omaks. Õhtuleht. 4.03.2011. – <https://www.oh tuleht.ee/416912/esmaspaeval-kohtusse-joesaar-votab-surma-avariis-suu-> (14.02.2022).

⁸ BNS. Uppunud väikelapse ema kriminaalsüüdistusega kohtu all. Postimees 14.05.2018. – <https://www.postimees.ee/4488094/uppunud-vaikelapse-ema-kriminaalsuudistusega-kohtu-all> (14.02.2022).

⁹ Nael, M. Haaberstis leiti eramajast kahe lapse gaasimürgistuse kahtlusega surnukehad. ERR Eesti 13.10.2018. – <https://www.err.ee/868853/haaberstis-leiti-eramajast-kahe-lapse-gaasimurgistuse-kahtlusega-surnukehad> (14.02.2022).

¹⁰ Povilaitis, D. Kohus ei võtnud inimestele otsa sõitnud autojuhti vahi alla. Pealinn 02.01.2022. – <https://pealinn.ee/2022/01/02/kohus-ei-votnud-inimestele-otsa-soitnud-autojuhti-vahi-alla/> (14.02.2022).

¹¹ Kablukova, I. Seadus tundeid ei tunnista: ettevaatamatusest hukkunud lapse ema läheb kohtu alla. Postimees 19.05.2018. – <https://www.postimees.ee/4491125/seadus-tundeid-ei-tunnista-ettevaatamatusest-hukkunud-lapse-ema-laheb-kohtu-alla> (14.02.2022).

samuti kannatanu isik ja tema käitumine.¹² Töö autor eristab siinkohal karistusõiguslikku (juriidilist) vastutust ning isikute südametunnistusel baseeruvat (subjektiivset) vastutust. Naastes tagasi eespool esitatud hüpoteetilise näite juurde: sügisõhtu pimedus, Jala Käija melanhoolne meele seisund ja helkuri mittekandmine ning Auto Juhi kergest joobest tingitud aeglasem reaktsioonikiirus on õiguslikult relevantsete faktilised asjaolud, mida kohus Jala Käija juriidilise vastutuse, sh tema süü suuruse tuvastamisel hindab. Tuleb siiski arvestada, et need tegurid mängivad rolli ka selles, kui süüdi end Jala Käija ise tunneb (subjektiivne vastutustunne). Veelgi enam – samade asjaolude valguses tekib ka Auto Juhi leinavatel omastel oma nägemus traagilisest õnnetusest, mille kaudu kujundavad ühtlasi oma isiklikul õiglustundel baseeruva hinnangu Jala Käija süü suuruse kohta. Nii saab nentida, et iga selline traagiline juhtum on nii selles osalejate kui ka asjaolude poolest unikaalne. Ei ole välistatud, et nii kohus kui ka Auto Juhi lähedased peavad teo toimepanija (Jala Käija) süüd pigem väikeseks, mistõttu muutub küsitavaks viimase karistamise vajadus: „Karistuse õigustatusest ehk sellest, kas riik võib karistada, ei tulene veel, et riik peab karistama.“¹³ Kui juba kohus ei näe sellistel juhtudel vajadust teo toimepanijat karistada, kas ei võiks sama arvata ka hukkunu lähedased?

KarS kohaselt on ettevaatamatusest surma põhjustamise kui teise astme kuriteo eest ette nähtud mitmeid menetluslikke lahendusi: kohtulik üldmenetlus, kokkuleppe- ja lühimenetlus või oportuuniteedipõhimõttel kriminaalmenetluse lõpetamine. Iseasi on, milline neist teenib parimal viisil nii ohvri (eelkõige tema lähedaste), teo toimepanija kui ka riigi karistusõiguslike huve. Alates 2007. aastast võeti riigisisiseses õiguses kasutusele lepitusmenetluse instituut kui taastava õiguse (ingl *restorative justice*) üks väljund ja vaieldamatult arvestab see menetlusliik kannatanute huve kõige enam. Kuigi lepitusmenetlust saab kohaldada just teise astme kuritegude puhul, välistab kõnealuses olukorras selle kasutamise võimaluse teo tagajärjena teise isiku surm (KrMS § 203¹ lg 1 p 3).

Seega on siinse töö eesmärk initsieerida diskussiooni seoses KrMS muutmise, mis võimaldaks lõpetada kriminaalmenetluse leppimise tulemusel ka teatud teise astme kuritegude puhul, mille tagajärjel on surnud inimene. Reformi mõjude analüüsimisel tuleks lisaks õigusteadlastele kaasata ka spetsialiste teistest valdkondadest: sotsiaalteadlasi, ohvriabi töötajaid, antropolooge, psühholooge jne. Lepitusmenetlus ning taastav õigus kinnitavad kriminaalpoliitika üha jõulisemalt kanda, ent seda peamiselt lähisuhtevägivalla ning alaealiste kuritegevuse kontekstis. Surmaga lõppenud süütegude puhul ei ole senini peetud vajalikuks

¹² RKKKo 1-19-4150, p 26.

¹³ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura 2017, lk 73.

selle üle avalikult diskuteerida. Samas on Eesti oma praeguse kriminaalpoliitika arendamisel seadnud eesmärgiks, et süüteomenetluse siht on taastada õigusrikkumisele eelnenud olukord ja ohvri turvatunne ning heastada kahju (taastav õigus). Selleks rakendatakse võimalikult paljudes juhtumites ohvri ja kurjategija lepitamist.¹⁴ Lepitusmenetluse kohaldamise eeldus on eelkõige kannatanu või tema lähedaste nõusolek. Senises regulatsioonis sisalduvat keeldu, et surmaga lõppenud teise astme kuritegude puhul lepitusmenetlus kohaldada ei tohi, peab autor liiga jäigaks. Autori mõtet ilmestavad ka endise riigi peaprokuüri N. Aasa sõnad: „Elu oma mitmekesisuses on paljuski ettenähtamatu, mistõttu ei pruugi liiga jäigad menetlusreeglid viia alati kõige õiglasema tulemuseni.“ /.../ Seetõttu /.../ tuleks menetlusküsimustes rohkem usaldada kohtunikke ja teisi menetlejaid, kui soovitakse pidevate seaduse muudatuste nõiaringist välja saada.“¹⁵

Nii püüab autor tööga taotletava reformiga lepitusmenetlust senisest enam kriminaalõigusesse integreerida ning kaasajastada. Seda seetõttu, et reform lähtub taastava õiguse põhimõtetest ning arvestab rohkem konflikti poolte ja vähem riigi huvidega. Taotletav seadusmuudatus ei kohusta, ent pakub võimaluse surmaga lõppenud teise astme kuritegude puhul kriminaalmenetlus eduka lepitusmenetluse läbiviimise korral lõpetada, kui pooled (ohvri lähedased ja toimepanija) peaksid selleks soovi avaldama. On võimatu ennustada, kas iga üksikjuhtumi puhul seadusmuudatus praktikas ka rakendust leiab, kuid autorit motiveeris tööd kirjutama selle reformi potentsiaal.

Töö keskendub provotseeritud tapmisele (KarS § 115), surma põhjustamisele ettevaatamatusest (KarS § 117) ning liiklusnõuete eiramise tõttu surma põhjustamisele (KarS §-d 422–423). Konkreetsed kuriteokoosseisud on valitud teadlikult, välistades tapmise põhikoosseisu (KarS § 113) ja mõrva (KarS § 114). Mõistagi ei ole töös analüüsitavad koosseisud sisult analoogsed, kuid kriminaalõiguslikult on tegemist teise astme kuritegude ning tapmise privilegeeritud koosseisudega, mille karistuse ülemmäärad on sarnased (3–5 aastat vangistust). Seetõttu käsitatakse neid töös edaspidi lepitusmenetluse kontekstis koos.

Tapmistest saab eristada külmaverelist mõrva, hukkunutega liiklusõnnetusi, liiga kaugele eskaleerunud kaklust, halastustapmist jne.¹⁶ Sellest tingituna põhjendab autor oma valikut

¹⁴ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Tallinn 2018, lk 4. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_aastani_2030.pdf (15.09.2021).

¹⁵ Aas, N. Riigi peaprokuröri ülevaade Riigikogu põhiseaduskomisjonile. Juridica 2014/VII, lk 543.

¹⁶ Restorative Justice Consortium. Hearing the Relatives of Murder and Manslaughter Victims. 2005, lk 2. – <https://restorativejustice.org.uk/sites/default/files/resources/files/Hearing%20the%20Relatives%20of%20Murder%20and%20Manslaughter%20Victims%20-%20Response%20of%20the%20Restorative%20Justice%20Consortium.pdf> (27.11.2021)

järgmiselt. Lepitusmenetluse kohaldamine isiku surmaga lõppenud süütegude puhul eeldab kõige laiemas mõttes kannatanu lähedaste valmisolekut oma hingerahu huvides toimepanijale andestada. Sellele peab ühtlasi vastama empaatiavõimelise toimepanija tahe ja julgus võtta oma teo eest vastutus. (Tahtliku) tapmise põhikoosseis ja mõrv eeldavad toimepanija kindlat soovi põhjustada kellegi surm ning seetõttu on tema karistusõiguslik süü *a priori* suur. Seega jääb autori hinnangul nende süütegude puhul täitmata lepitusmenetluse kohaldamise üks tingimus – toimepanija isiklik süütunne, mis võib pöördvõrdeliselt tingida ohvri lähedaste soovimatuse toimepanijale teo eest andestada. Seevastu ettevaatamatusest surma põhjustamine, surmaga päädinud liiklusõnnetused ning teatud mööndustega ka provotseeritud tapmine eeldavad üldises mõttes, et toimepanija ei soovinud algselt konkreetsel juhul teise inimese surma põhjustada – teo fataalne tagajärg saabus aga kindlate asjaolude tulemusel.

Analoogselt välistab autor ka juhtumid, kus lapse tapab tema bioloogiline ema (KarS § 116), sest tingituna ema soovimatusest oma last kasvatada on lapse tapmine siiski tahtlik. Lepitusmenetluses oleksid kannatanu lähedasteks lapse isa, vanavanemad, õed-vennad jne, kuid eelkõige ka toimepanija ehk lapse ema ise, mistõttu langeksid lepitusmenetluse pooled sisuliselt kokku. Seega ei oleks lepitusmenetluse praktiline rakendatavus sellise juhtumi puhul küll võimatu, kuid äärmiselt küsitav.

Siinne töö on ühtlasi autori püüet toetada Sotsiaalkindlustusameti vastvalminud projekti „Vahenduse mudeli ja koolitussüsteemi arendamine“¹⁷. Selle projekti eesmärk on luua terviklik ja süsteemne (konflikti)vahenduse väljaõpe ning Eestile sobiv mudel, mis võimaldab osutada kvaliteetset ja universaalset vahendusteenust. Autor leiab, et võimaldades lepitusmenetluse paindlikumat kohaldamist ka mõnede surmaga lõppenud kuritegude puhul, tagab see taastava õiguse laiemas kasutusala ning teenib ühtlasi paremini konflikti poolte huve.

Töö eesmärgi saavutamiseks on püstitatud järgmised hüpoteesid:

1. 2007. aastal jõustunud lepitusmenetluse instituudi kohaldamisalast välistati surmaga lõppenud kuriteod. See oli kriminaalpoliitiline otsus, mille põhjendused on järgmised:
 - a. puudub lepitusmenetluse üks formaalsetest eeldustest – kannatanu¹⁸;
 - b. surma tõttu on ohvri¹⁹ õigushüve parandamatult kahjustatud ja hüvitamatu;

¹⁷ Sotsiaalkindlustusameti koduleht. – <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/organisatsioon-kontaktid/asutusest/projektid#taastav-oigus-vahendus> (29.11.2021).

¹⁸ Kui pole välja toodud teisiti, siis käsitatakse selguse huvides töös edaspidi kannatanuna ohvri lähedasi, kes on kriminaalmenetluse subjektiks ja kellel on menetluslik positsioon. Autor.

¹⁹ Selguse huvides käsitatakse töös edaspidi ohvrina isikut, kes on süüteo tagajärjel hukkunud. Autor.

- c. ohvri lähedasi ei saa kriminaalmenetluslikult võrdsustada kuriteo ohvriga;
 - d. eksisteerib arusaam, et kannatanud ei ole toimepanijale valmis ohvri surma eest andestama;
 - e. teise isiku surma mistahes moel põhjustanud inimese karistamata jätmine, sh kriminaalmenetluse lõpetamine, ei ole ühiskonnas tolereeritud.
2. Provotseeritud tapmine, ettevaatamatusest surma põhjustamine ja surmaga lõppenud liiklusõnnetuste põhjustamine võivad sisaldada faktilisi asjaolusid, mis võivad suurendada kannatanute valmisolekut toimepanijaga leppida.
 3. KarS §-de 115, 117 ja 422–423 alusel menetletavad kuriteod päädivad Eestis peamiselt oportuuniteedipõhimõttel kriminaalmenetluse lõpetamisega või vangistusest tingimisi vabastamisega.
 4. Teatud olukordades võib eduka lepitusmenetluse tulemusel KarS §-de 115, 117 ja 422–423 juhtumite puhul kriminaalmenetluse lõpetamine olla parem lahendus kui muud kriminaalmenetluslikud alternatiivid.

Töö on kvalitatiiv-teoreetiline ning käsitleb kriminaalõiguse ja -poliitika, taastava õiguse ja lepitusmenetluse õigusajaloolist ja -sotsioloogilist analüüsi. Töö koostamisel on tuginetud statistilistele andmetele, nii Eesti kui ka välisriikide õiguskirjandusele, riigisisestele õigusaktidele, kohtupraktikale, intervjuudele ning välisriikide õiguspraktikale.

Töö on jaotatud neljaks peatükiks. Esimene peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks, kus tutvustatakse kriminaalõiguse ajaloolist arengut, selle eesmärgi ja seoseid kriminaalpoliitikaga ning taastavat õigust. Töö teine peatükk koosneb neljast alapeatükist, kus analüüsitakse Eesti lepitusmenetluse mudelit ja kõrvutatakse neid surmaga lõppenud kuritegude puhul rakendatavate muude menetluslike alternatiividega. Kolmanda peatükiga antakse ülevaade eluvastastest süütegudest Eestis, kirjeldatakse surmaga lõppenud teise astme kuritegude olemust ning analüüsitakse lepitusmenetluse muutmisega kaasnevaid probleeme. Viimane peatükk kajastab empiirilise uurimusena läbi viidud intervjuusid Eesti õigusvaldkonna spetsialistidega, uurimaks lepitusmenetluse reformimise vajalikkust ja võimalusi ning toetamaks töö eesmärgi saavutamist.

Autorile teadaolevalt ei ole Eestis analoogset uurimistööd tehtud. Esimesena koostas lepitusmenetluse kasutuselevõtu kohta magistr töö²⁰ B. Pihl 2008. aastal. Hilisemalt on

²⁰ Pihl, B. Lepitusmenetluse õiguslikud aspektid. Magistritöö. Juhendaja Eduard Raska. Tallinn: International University Audentes 2008.

lepitusmenetluse rakendatavust pere- ja lähisuhtevägivalla juhtumites analüüsitud nii M. Arro²¹, K. Põdra²² kui I. Tsugarti²³ töödes. Kuna sinne magistr töö keskendub aga kitsalt lepitusmenetluse sätte muutmise võimalustele ja vajalikkusele mõnede surmaga lõppenud süütegude kontekstis, peab autor tööd teemavaliku poolest unikaalseks, aktuaalseks ning vajalikuks.

Autori suurim tänu ja kiidusõnad töö valmimiseks kuuluvad kõigile intervjueeritavatele: Sotsiaalkindlustusamet (A. Johanson, A. Frank, O. Jevdokimova, M.-T. Jõeveer), Justiitsministeerium (K. Tamm, L. Surva, A. Kruusement), prokuratuur (A. Parmas, K. Talviste, T. Liiva), advokatuur (N. Aas, I. Sirk), kohus (E. Hirsnik, S. Laos) ning taastava õiguse spetsialistid (A. Üprus, J. Kangur). Eraldi tänab autor osutatud kaasabi eest Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna nõunik A. Ahvenat, keelelise toimetamise eest Ü. Urvat ja H. Kaske ning samuti töö juhendajat A. Markinat.

Märksõnad: kriminaalmenetlus, kriminaalpoliitika, lepitusmenetlus, restoratiivõigus, tapmine

²¹ Arro, M. Lepitusmenetlus menetlusliigina perevågivalla juhtumite puhul. Magistr töö. Juhendaja Anna Markina. Tartu: Tartu Ülikool 2014.

²² Põder, K. Perevågivalla juhtumite menetlemise taastava õiguse meetmed. Magistr töö. Juhendaja Marju Agarmaa. Tallinn: Tartu Ülikool 2015.

²³ Tsugart, I. Lepitusmenetlus kui taastava õiguse siire lähisuhtevågivalla kriminaalasjades. Magistr töö. Juhendaja Anna Markina. Tallinn: Tartu Ülikool 2018.

1. KRIMINAALÕIGUSE JA -POLIITIKA MODERNISEERIMINE

1.1. Kriminaalõiguse ajaloost

Alates karistusseadustiku jõustumisest Eestis 2002. aastal asendus õigusharu senini tähistanud termin *kriminaalõigus* terminiga *karistusõigus*.²⁴ Sellegipoolest on tegu grammatilise täpsustusega, millel puudub, küll mõningate mööndustega, sisuline erinevus.²⁵ Et Eesti õiguskorras on ametliku terminina jätkuvalt kasutusel *kriminaalpoliitika*²⁶ (mitte *karistuspoliitika*), kasutab autor töö loetavuse huvides ka edaspidi termineid *kriminaalpoliitika* ja *kriminaalõigus*.

Juhan Liiv on öelnud: „Kes ajalugu ei mäleta, elab tulevikuta.“²⁷ Seega mõistmaks, mida evib endas lepitusmenetluse võimaldamine või selle tulemusel kriminaalmenetluse lõpetamine kellegi surma põhjustanud kuriteo kontekstis, tuleks esmalt tutvuda kriminaalõiguse ajalooga. Teadmine, miks ja millistel eesmärkidel kriminaalõigus on eksisteerinud, aitab lugejal paremini mõista selle tulevikuperspektiive ning lõppastmes ehk ka objektiivsemalt suhtuda üldtuntud, ent vanamoelistesse hoiakutesse stiilis silm silma, hammas hamba vastu ning tapjale tapja palk. Järgnevalt kirjeldatakse kriminaalõiguse ajalugu, mis jaguneb arhailiseks, keskaja ja uusaja kriminaalõiguseks.²⁸

1.1.1. Arhailine kriminaalõigus

Arhailine õigus oma primitiivsuses koosnes ühist omandit jagavate ja koos elavate veresugulaste (sugukonna) omaksvõetud käitumisnormide ja -tavade järgimises. Sugukond oli levinuim ühiskondlik struktuuriüksus ning kuna riike veel ei eksisteerinud, reguleeris inimeste käitumist sugukondlikud kombed ja tavaõigus. Õigust kui sellist peeti rahuks või korraks, mida tuli säilitada ning karistuse ega kuriteo mõisteid ei eristatud, vaid iga sugukonnale ebasoodsa sündmuse puhul tuli sündmusega rikutud rahukord taastada.²⁹

Riikliku karistusvõimu puudumisel reageeriti valesti käitunute tegudele just sugukonna siseselt – nii väljendaski arhailine kriminaalõigus normidest üleastujate suhtes kogukondlike karistuste täideviimist. Sugukond oli inimeste jaoks ainus eksisteerimis- ja ellujäämisviis, kus ühiskondliku elukorralduse järgimine põhines kõigi ühisel huvil, mitte erahuvil ning väär

²⁴ Sootak, J. Karistusõiguse üldosa terminitest ehk Elu seaduse fassaadi taga. *Õiguskeel* 2016/2, lk 1-2.

²⁵ Sootak, J. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2018, lk 31.

²⁶ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika koduleht. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et> (30.01.2022).

²⁷ Tsitaatide veebikogumik. – <https://tsitaadid.ee/quote/3774/503> (27.01.2022).

²⁸ Sootak, J. Karistusõigus, lk 57.

²⁹ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapieni. Käsitlusi kriminaalõiguse ajaloost. 2. vlj. Tallinn: Juura 1998, lk 10.

käitumine oli seega rünnak terve sugukonna vastu. Oluliseks peeti põhjuslikku seost sündmuse ja tagajärje vahel – kui puu kukkus ja kedagi vigastas, oli kahju põhjustajaks puu ning kukkumise põhjuseid ei peetud vajalikuks välja selgitada. Oli aga tegemist inimese teoga, polnud ta niivõrd süüdlane, kuivõrd lihtsalt ebameeldiva tagajärje põhjustaja.³⁰

Levinud sugukondlik reageering kui üks karistuse eelvorme oli näiteks ohverdamine, maandamiseks jumalate viha (lunastusohver) või tänamiseks millegi soodsa eest (tänuohver) – ohverduse eesmärk polnud karistada, vaid säilitada häid suhteid jumalate ja elanike vahel. Samas olid sugukonnad tihti võimetud valesti käitujat ise karistama või talle andestama, mistõttu oli lihtsam ta hukkamõistvalt sugukonnast välja heita, mis toleaege elukorralduse kontekstis oli ekvivalent surmanuhtlusele - väljaheidetu jäeti metsiku looduse ja vaenulike suguharude meelevalda.³¹

Sugukondade vahelistes suhetes lähtusid karistuslikud meetmed paljuski egoistlikest arusaamadest ja inimpsüühikast – enda vastu toimepandud kuritegudele reageerimiseks polnud kellelki abi oodata, mistõttu prevaleeris loomalik kättemaksuinstinkt vaimsele või füüsilisele valule ise reageerida.³² Sellest sai alguse ka veritasu kui karistuse algvorm, mille kohaselt isikuvastase teo, eelkõige tapmiste eest, peeti vajalikuks vastata samaga ehk vaenlane või tema sugukonna liige kättemaksuks tappa.³³ Seega väljendas veritasu taliooni printsiipi – kuriteos endas peitus vastava karistuse mõõt ehk toimepanijat tuli karistada samaväärselt enda tekitatud kahjuga.³⁴ Kätkevad ka levinud väljendid „silm silma, hammas hamba vastu“; „tapjale tapja palk“ endas taliooni põhimõtteid.

Et veritasu rakendamine hakkas aegamööda sugukondade eksistentsi ohustama, püüti seda asendada kannatanule kahjutasu maksmise ehk valurahasüsteemiga (kompositsioon, ldn *compositio*), mis toimis ka sugukonnasise alternatiivina väljaheitmisele – kurjategijal lasti oma teole vaatamata oma sugukonnas edasi elada. Ka valuraha oli mõeldud leevendamaks kannatanu afekti ja raevu, mille oli tegu esile toonud. Omapärane juhtum valuraha maksmisest pärineb Saksa ajaloo: „Thornsteini poja tapja kuulutatakse lindpriiks³⁵ ning kui süüdimõistetu isale valuraha pakub, lükkab viimane selle tagasi sõnadega „ma ei taha oma poega taskus

³⁰ Sootak, J. Karistusõigus, lk 58–59.

³¹ *Ibid*, lk 59.

³² Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 12.

³³ Sootak, J. Karistusõigus, lk 59.

³⁴ *Ibid*, lk 60.

³⁵ Lindprii staatus eeldas sugukonnast väljaheitmist ning kõigist kodanikuõigustest ilmajäämist. Autor.

kanda.“ Nüüd paneb süüdlane oma pea vanamehe sülle ning annab oma elu ja surma tema otsustada – ja talle antaksegi armu.“³⁶

Koos valurahasüsteemiga tekkis arhailisesesse õigusesse ka leppimismenetlus kui süü lunastamise instituut, mis seisnes süüdlase poolt kannatanult või tema sugukonnalt-perekonnalt andekspalumises ja lepitusraha maksmisses. Oluline oli aga protsessi moraalne osa – kui süüdlane ettevaatamatut või äkkvihas toime pandud tegu sügavalt kahetses, ei tunnistanud süüdlane end teo eest pelgalt süüdi, vaid palus kirikus või ohvri haul viimase perekonnalt andestust. Kannatanu nõusolekut süüdlasele andestada sümboliseeris tema näiline hukkamine – süüdlasel haarati juustest ja tema kaelale asetati mõök. Leppimise käigus kinnitati poolte tahet, et nad on leppinud ja nende vahel ei eksisteeri edasist vaenu ega muid nõudmisi. Leppimine võis sisaldada ka süüdlasele täiendavat kohustust minna mõneks ajaks pagendusse, asüüli, palverännakule või hoida ohvri perekonna lähedusest eemale. Aja möödudes loodi lepitusmenetlusele kindel formaalne kord ning lepitusrahana fikseeriti kindlad trahvisummad.³⁷

Valuraha kõrval eksisteeris veritasu ohjeldamiseks religioosse nähtusena ka asüüli- ehk varjupaigaõigus, mis kätkes endast kirikute või valitsejate pakutavat võimalust saada puutumatuses pühapaikades või asulates varjupaika.³⁸ Näiteks heebrealaste õiguse kohaselt ei olnud tahtmatult (s.o ettevaatamatult) kellegi tapnud isikul veresüüd ning sai varjupaigast kaitset, kuid kui tapmine oli tahtlik, polnud süüdlasel varjupaigast abi oodata ning ta anti veritasujate meelevalda.³⁹ Illustreerivad fragmente ettevaatamatu tapmise kontekstis teisest Moosese raamatust: „14. Aga kui ta teda ei ole varitsenud, vaid Jumal on lasknud teda tema kätte sattuda, siis määran ma sulle ühe paiga, kuhu ta võib põgeneda.“⁴⁰ ja viiendast Moosese raamatust: „4. Ja nõnda on lugu tapjaga, kes põgeneb sinna, et jääda elama: kui keegi tahtmatult tapab oma ligimese ega ole teda varem vihanud; 5. /.../ see, kes läheb oma ligimesega metsa puid raiuma /.../ aga raud lendab ära varre otsast ja tabab ligimest, nõnda et ta sureb – see võib põgeneda ühte neist linnadest, et ta võiks jääda elama; 6. et veretasu nõudja ei ajaks tapjat taga, kui ta süda ägestub /.../ – ei ole too ju surmaväärt, sest ta ei ole teda varem vihanud!“⁴¹

Lugeja näeb, et juba arhailisel ajal reageerisid kannatanud kuritegudele erinevalt ning ihk kättemaksu ja karistuse järele võib olla vägagi loomupärane, ent mitte universaalne reaktsioon.

³⁶ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 21–23.

³⁷ *Ibid*, lk 23–25.

³⁸ *Ibid*, lk 20.

³⁹ *Ibid*, lk 20–21.

⁴⁰ *Ibid*, lk 42.

⁴¹ *Ibid*, lk 48.

Nii võidi näiteks ettevaatamatusest surma põhjustamise korral süüdlasele juriidiliselt andestada ning omavahel ära leppida – iseasi, kas ja millistel juhtudel oldi seda valmis tegema.

Vaatamata Eesti õiguskorra ametlikule tekkele alles 13. sajandil ning selle kujunemisele läbi erinevate õigussüsteemide⁴², reedavad õigusajaloolised allikad, et arhailise ajastu kriminaalõigus oli tavaõiguse vormis juurdunud ka Eesti territooriumil.⁴³ Ka J. Uluotsa sõnul olevat eestlaste seas kunagi levinud nii veritasu, talioon ning ka asüüliõigus⁴⁴, kuivõrd need ei olnud ühegi rahva eripärad, vaid iseloomulikud instituudid sugukondlikule kriminaalõigusele, mis levisid naaberrahvaste omavahelise läbikäimise teel.⁴⁵

1.1.2. Keskaja kriminaalõigus

Lääne-Euroopa keskaegne õigussüsteem oli killustunud ja seadusandlus sõltus konkreetsest territooriumist, rahvusest või sotsiaalsest seisusest – reeglid kohaldusid inimestele lähtuvalt nende staatusest (talupoeg või rüütel) ja elukohast (linnas või linnavärava taga).⁴⁶ Üha rohkem püüdsid riigid koos kirikutega oma tsentraalvõimu tugevdada ning ühiskonnaelu juhtimist, sh kohtumõistmist korraldada – enam ei saanud leppida arhailisele ajastule omase sugukondliku ja eraõigusliku karistamisega, vaid oma hegemoonia kehtestamiseks tuli veritasu ja valurahasüsteem asendada riiklike karistustega.⁴⁷ Karistusvõim tugines rohkem ka riigi institutsioonidele, mida teostati endiselt kannatu huvides⁴⁸ – nii kuulus valurahast lisaks kannatanule kindel osa ka riigile ning vahendajale.⁴⁹ Hiliskeskaja avalik-õiguslikud karistused hõlmasid enamjaolt julmi kehalisi karistusi või seisnesid suuresti süüdimõistetu surnukspiinamises⁵⁰, esines ka pagendamist.⁵¹ Avalikud hukkamised ja kehalised karistused pidid rahvast hirmutama ja õiguskuulekal teel hoidma, kuid süüdlase käitumise parandamine ei tulnud surmanuhtluse kontekstis mõistagi kõne allagi.⁵² Kehaliste karistuste suur osakaal võis olla tingitud asjaolust, et valuraha ei rahuldanud piisavalt tema kättemaksujanu ja õiglustunnet, mille eest pidi aga riik karistamisel hoolitsema.⁵³ Karistust peeti „vajalikuks nuhtluseks ja

⁴² Sootak, J. Karistusõigus, lk 60.

⁴³ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 34.

⁴⁴ Uluots, J. Eestimaa õiguse ajalugu. Tartu 1938, lk 254 (Viidatud: Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 35).

⁴⁵ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 35.

⁴⁶ Sootak, J. Karistusõigus, lk 63.

⁴⁷ *Ibid*, lk 59.

⁴⁸ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 121.

⁴⁹ *Ibid*, lk 85.

⁵⁰ *Ibid*, lk 83.

⁵¹ *Ibid*, lk 131.

⁵² *Ibid*, lk 123.

⁵³ *Ibid*, lk 121.

kasvatuseks toimepandud õigusrikkumise eest“ ning lähtus süüdlase isikuomadustest ja asjaoludest⁵⁴ – nii arvestati ka karistuse otstarbekust ning võidi anda armu.⁵⁵ Näiteks toleaege Karolina kriminaalkohtuseadustiku⁵⁶ (1532) kohaselt tuli kergemeelselt või ettevaatamatult tapnud isikusse suhtuda karistamisel leebemalt.⁵⁷ Ka asüüliõigust pakkus keskaegne tugevnenud kirikuvõim kindlal perioodil praktiliselt kõigile kurjategijatele, mida aga hakati kuritegelike vabalinnade tekke tõttu uuesti piirama, lubades hiljem vaid afektiseisundis või ettevaatamatusest surma põhjustanud isikutel sealse varjupaigaga arvestada.⁵⁸

Keskaja kriminaalõiguse eeskujuks Eesti territooriumil oli peamiselt Liivlaste õiguspeegel⁵⁹ (1322–1337), ülevõetuna Saksi õiguspeeglist⁶⁰, ja hiljem Karolina kriminaalkohtuseadustik. Kuidas peeti siinmail vajalikuks tapmissüütegudele erinevalt reageerida, ilmestavad järgnevad kirevad näited Liivlaste õiguspeeglist: „10. Tapmine on 40 marka.; 31. Kes teise mõrvab, on ratas⁶¹,“⁶² ja Läänemaa eestlaste talurahvaõigusest: „2 pt § 1 – Kui mees tapab teise, siis peab ta maalt lahkuma aastaks ja päevaks. Kui ta ei lahku, peab ta maksma enne, kui aasta ja päev läbi saavad.; § 2 – Ei taha /.../ mees lunaraha võtta, siis /.../ (pakkuda) kolmele sõbrale ja härrale. Ei võta härra ega sõbrad, siis peab ta ülemkohtunikule luna pakkuma, kes peab asjaosalisele rahu tegema /.../; 4 pt § 2 – Sama on ka siis, kui üks teise süütult surmab, /.../ ta peab koos seitsme mehega vanduma, et see tuli ilma süüta /.../ ta pääseb ka ilma hädakaitseta.“⁶³

1.1.3. Uusaja kriminaalõigus

Valgustusajastu kriminaalõigus oli nurgakiviks meie nüüdisaja kriminaalõigusele ja tõi kriminaalõigusesse kaasa murrangulisi pöördeid. Tolleaegsed demokraatlikud ideed inimeste omavahelisest võrdsusest ja filosoofiad karistusest kui indiviidi kasvatamise/parandamise meetmest tõrjusid välja keskaegse julma ja ebainimliku karistussüsteemi. Et kogukondlik karistamine oli ammuseks asendunud riigikeskse kriminaalõigusega, kaotati ära tavaõigusega segunenud riikliku kriminaalõiguse paikkondlik rakendamine – kuriteod ja nende karistused pidid olema leitavad üldsusele kättesaadavates riigiseadustes ning kehtima riikide

⁵⁴ *Ibid*, lk 112.

⁵⁵ *Ibid*, lk 113.

⁵⁶ *Ibid*, lk 98.

⁵⁷ *Ibid*, lk 165.

⁵⁸ *Ibid*, lk 108.

⁵⁹ Sootak, J. Karistusõigus, lk 66.

⁶⁰ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 37.

⁶¹ Ratas – rattale tõmbamine, ratastamine. EKI 2018.

⁶² Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 57–58.

⁶³ *Ibid*, lk 60.

haldusüksustes ühetaoliselt. Taunitav oli inimeste ebavõrdne ja -proportsionaalne karistamine, mis ei lähtunud süüdlase isikust ja kuritegude raskusest – inimesed sünnivad seaduse ees võrdsetena, mistõttu tuleb neid ka karistamisel võrdselt kohelda.⁶⁴

Valgustusajastul võrsusid ka kaks klassikalist karistusteooriat: absoluutne ja relatiivne, mida käsitletakse põhjalikumalt ka töös allpool. Absoluutse karistusteooria juured peitusid tasumisidee (kättemaks, veritasu) kaudu teadagi juba arhailises õiguses, kus karistusega tuli rikutud õiguskord kuidagi taastada – karistamist õigustas kuritegu ise. Hilisem relatiivne karistusteooria lähtus aga üld- ja eripreventsioonist: esimese kohaselt heidutab karistus ühiskonda uute kuritegude toimepanemisest ja teise järgi peab karistus parandama kurjategijat ennast. 19. sajandi revolutsiooniline teaduslik areng andis mõista, et isiku käitumist ei mõjuta mitte tema vaba ja kuri tahe, vaid looduseadustest ja ühiskondlikest tingimustest tulenevad põhjused⁶⁵ ning kuriteo ajendid peitusid kindlates sotsiaalsetes ja bioloogilistes tegurites.⁶⁶ Kurjategija karistamine põhines tema ohtlikkusel, kuivõrd oli oma käitumisega ühiskonda kahjustanud ning teda ei tulnud pelgalt karistada, vaid ka kasvatada ning parandada.⁶⁷ See võib ühtlasi ka selgitada, miks valgustusajastul kujunes peamiseks karistusliigiks pikaajaline vangistus või sunnitöö: just kurjategija tööle rakendamine (ka vanglas) juhtis teda taas õiguskäitumisele teele, teenides ühtlasi parimal moel ka ühiskonda.⁶⁸ Avaliku julgeoleku huvides ohtlikkuse põhjal karistamisest võib järeldada, et kannatanute huvid jäid karistamisel üha enam tagaplaanile.

1.2. Kriminaalõiguse mõiste, eesmärgid ja seos kriminaalpoliitikaga

Olles heitnud pilgu ajalukku, tasub defineerida tänapäevase kriminaalõiguse mõiste ja selle eesmärgid, et mõista selle tulevikusuundi. Kriminaalõigus on õigusharu, mis kehtestab teo karistatavuse tingimused ja selle järeldused, karistused ja muud mõjutusvahendid⁶⁹ – see annab hinnangu karistatava inimese tegevusele ning väljendab karistuse mõtet – miks ja millisel eesmärgil karistust kohaldatakse.⁷⁰ Ühiskondlikust aspektist on kriminaalõigus sotsiaalsete normide kogumina suunatud ühiskonna põhiväärtuste (nt elu, tervis, omand) kaitsele ning neid väärtusi enim kahjustavate süütegude ärahoidmisele ja tõkestamisele.⁷¹ Kriminaalõiguslikud

⁶⁴ Sootak, J. Karistusõigus, lk 68.

⁶⁵ *Ibid*, lk 70.

⁶⁶ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapieni, lk 197.

⁶⁷ *Ibid*, lk 197.

⁶⁸ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapieni, lk 188.

⁶⁹ Sootak, J. Karistusõigus, lk 32.

⁷⁰ Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapieni, lk 9.

⁷¹ Sootak, J. Karistusõigus, lk 32.

normid iseenesest ei reguleeri, vaid mõjutavad inimeste käitumist kindlate tegude eest kehtestatud karistusega kahel moel: repressiivselt ehk toime pandud ülekohtu eest kätte makstes ning preventiivselt ehk uut ülekohtu ära hoides.⁷² Karistused kui sanktsioonid ei ole suunatud mitte konkreetse süüteo objekti õigushüvede kahjustamisele (tapmise puhul kahjustatakse tapetu õigust elule), vaid õigushüvet kaitsva kriminaalõiguse normi rikkumisele ehk õiguskorra kahjustamisele (eiratakse keeldu tappa teist inimest) – nii kõrvaldab karistus kuriteoga normi kehtivusele põhjustatud kahju.⁷³

Kriminaalõigust sisustatakse läbi karistusteooriate, millele pandi alus valgustusajastul. Karistusteooria on riigi karistusvõimu ehk karistuse õigustatuse õigusteoreetiline ja õigusfilosoofiline põhjendus⁷⁴, peegeldades ühtlasi rahva kultuuritaset, ühiskonna tugevust ja püsivust.⁷⁵ Karistusvõim põhineb kolmel käsitusel – riigipoliitiline, sotsiaalpsühholoogiline ja individuaal-eetiline. Esmalt leiab riigipoliitiline käsitus, et karistamine on vajalik õiguskorra kui inimeste sotsiaalse kooselu püsimiseks – riigivõim lakkaks eksisteerimast, kui rasketele õigusrikkumistele jääks reageerimata.⁷⁶ Sotsiaal-psühholoogiline tahk sunnib riiki karistamisel rahuldama ka ühiskonna üldisi arusaamu õiglusest ja kõlbelisusest, vastasel korral asenduks see ühiskonnaliikmete omakohtuga.⁷⁷ Viimaks tuleneb individuaal-eetilisest käsitusest, et riik peab andma toimepanijale võimaluse oma süü lunastamiseks ja kõlbeliseks puhastumiseks, sõltumata tema soovist või võimest eetiliselt puhastuda.⁷⁸ Nendel käsitlustel tuginevad karistusteooriad jagunevad klassikaliselt absoluutseks ning relatiivseteks karistusteooriaks.

Absoluutse karistusteooria põhiteesi kohaselt õigustab süüteo eest mõistetav karistus end ise ning puudub vajadus seda täiendavalt põhistada - karistus tagab õigus- ja õigluskorra kehtivuse ning lunastab toimepanija süü⁷⁹, olles samal ajal sõltumatu toimepanija isikuomadustest ja motiividest.⁸⁰ See maksimalistlik käsitlus aga unustab, et riigi käsutuses on ranged sunnimeetmed ning jääkülma või julma kohtlemise asemel tuleks eksinud inimesele mõnikord pakkuda hoopis abi ja tuge.⁸¹

⁷² Sootak, J. Karistusõigus, lk 37.

⁷³ *Ibid*, lk 37.

⁷⁴ *Ibid*, lk 38.

⁷⁵ Jellinek, G. Die socialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe. Wien 1878, lk 114. (Viidatud: Sootak, J. Karistusõigus. Üldosa. 2018, lk 38).

⁷⁶ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus, lk 27.

⁷⁷ *Ibid*, lk 28.

⁷⁸ *Ibid*..

⁷⁹ Sootak, J. Karistusõigus, lk 39.

⁸⁰ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus, lk 38.

⁸¹ *Ibid*.

Relatiivsed karistusteooriad jagunevad üld- ja eripreventsiooniks, kusjuures on mõlemal nii negatiivne kui positiivne käsitlus. Relatiivse teooria kohaselt peab riiklik karistamine täitma riiklikest eesmärkidest tulenevat ülesannet.⁸² Negatiivne üldpreventsioon põhjendab karistamist seeläbi, et karistuse ähvardusel hoiduvad isikud süütegude toimepanemisest: teooria rajaja A. Feuerbach nimetas seda psühholoogiliseks sunniks, sest riigil tuleb psühholoogiliselt takistada õigusvastaste kalduvustega inimestel oma kalduvusi teostada.⁸³ Sealjuures mida kõrgem on süüteo eest ette nähtud karistus, seda suurem on selle heidutav iseloom.⁸⁴ Nii näib teooria olevat suunatud korduvkurjategijatele, jäädes aga hätta näiteks ettevaatamatusest või provotseeritult tapnud isiku karistamise põhjendamiseks, kuivõrd toimepanijatele on keeruline kuriteo ajendina omistada kuritegelikke kalduvusi. Teooriale heidetakse lisaks ette ka toimepanija muutmist riikliku sunnivõimu demonstreerimise objektiks – tegu on nn avaliku poomisega, mis ei vasta inimväärikuse põhimõtetele.⁸⁵ Tänapäevaks ei ole negatiivne üldpreventsioon veel unustatud, ent on oma koha kriminaalõiguses kaotanud, kuivõrd süüteost saadav kasu ja lootus mitte vahele jääda on kurjategijate jaoks ahvatlevam, kui pelk karistusähvardus.⁸⁶ Positiivne üldpreventsioon toimib aga sotsiaalkontrollina – karistusähvardusel karistuse kohaldamine kujundab inimekäitumist, tugevdades õiguskorra toimejõudu ning elanikkonna õiguskäitumist.⁸⁷ Kriminaalõiguslike normide kui keeldude järgimine kinnitab kodanikele, et nad käituvad õiguskäitumisele ning et riik suudab õigusrikkumistele adekvaatselt reageerida.⁸⁸

Negatiivne eripreventsioon püüab toimepanijat heidutada edasiste süütegude toimepanemisest läbi kahe suuna: ühiskondliku julgeoleku tagamine kurjategija isoleerimisega (kindlustamine) ning kurjategija taunimine karistusega (hirmutamise). Positiivse eripreventsiooni järgi mõjutab karistus kurjategijat ümber kasvama ja juhib õiguskäitumisele (resotsialiseerimine). Ka eripreventsioonil põhinevatel teooriatel on leitud omi puuduseid: isikut karistatakse n-ö ette ka selle eest, et ta võib tulevikus taas süütegusid toime panna ning kurjategija ümberkasvatamine ei tohiks olla riigi ülesanne ega õigus. Ühtlasi on leitud, et resotsialiseerimisele suunatud kriminaalõigus ei väljenda tugevalt süütegude hukkamõistu, minnes seega vastuollu karistuse preventiivse eesmärgiga ning paljud süüdimõistetud, nt

⁸² *Ibid*, lk 39.

⁸³ *Ibid*, lk 40.

⁸⁴ *Ibid*, lk 45.

⁸⁵ Sootak, J. Karistusõigus, lk 40–41.

⁸⁶ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus, lk 42.

⁸⁷ *Ibid*, lk 49.

⁸⁸ Sootak, J. Karistusõigus, lk 42.

ettevaatamatu süüteo toime pannud isikud ehk nn juhusekurjategijad ja afektikurjategijad, ei pruugi üldse resotsialiseerimist vajada.⁸⁹

Eripreventsiiooni idee rajaja Franz Liszt on sellegipoolest leidnud: „Juhusekurjategijale piisab lühikesest ja mõjusast hirmutamisest, mis meenutaks talle tema kohustusi ja aitaks tal paraneda.“⁹⁰ Autor julgeb väidelda, et kuivõrd ettevaatamatusest surma põhjustamise korral paneb juhusekurjategija teo toime tahtmatult, peaks tal olema selge arusaam oma kohustustest õiguskäitumisele ning seega puuduvad tal isikuomadused, mida karistusega parandada. Niisamuti võib ka provotseeritud tapmise puhul tõusetuda küsimus sellest, kas isiku käitumisele eelnenud hingelise erutatuse seisundit soodustas mõni ravitav psüühika- või sõltuvushäire, mida tuleks karistuse õigustamiseks silmas pidada.

Tänapäevases kriminaalõiguses ei eksisteeri ükski eespool kirjeldatud karistusteooria puhtal kujul, vaid omavaheliste vastuolude ületamiseks integreeritud, kriminaalpoliitiliste kompromissidena, tuginedes rohkem vastavalt kas tasumis- või preventsiionideele.⁹¹ Nii arvestavad teooriad nii süüteo raskust kui ka toimepanija süü suurust, kaitstes samal ajal ka õiguskorda ning toetades toimepanija resotsialiseerumist ühiskonnas.⁹²

Tasumisideel põhinev tsiviilühiskonna karistusteooria peab karistamist riikliku võimumonopoli rakendamiseks ning suunab riiki sotsiaalsele kontrollile. Inimkäitumist reguleerivad õigusnormid vajavad ellu jäämiseks sellega tagatud sanktsiooni kohaldamist riigi poolt – vastasel juhul ei suudeta vägivalda piirata ning vohab ühiskonnaliikmete omavoliline karistamine. Riiklik peab demonstreerima jõumonomopoli ning taltsutama ühiskonnaliikmete eneseabi.⁹³

Vastukaaluks eelmisele tugineb 90ndatel USAst alguse saanud ja Euroopasse levinud ubikviteedipreventsiiooni teooria arusaamal, et iga väikseimagi õigusrikkumisega tuleb kogu aeg tegeleda (nn nulltolerants, ingl *zero tolerance*), kasutades selleks eelkõige kogukondlikke mõjutusmeetmeid kohalikul tasandil. Nii vajavad ka bagatellideliktid ehk väikekuriteod (ingl *life style crimes*) operatiivset reaktsiooni, et kuritegelik tahe ühiskonnast võimalikult varakult välja juurutada. Teooria põhineb kommunitarismil, mis sarnaneb juba arhailisest õigusest tuttava eraõigusliku kriminaalõigusega ja arusaamaga kuriteost kui õigusliku rahu(korra)

⁸⁹ Sootak, J. Karistusõigus, lk 42–43.

⁹⁰ Liszt, F. Der Zweckgedanke im Strafrecht. – Strafrechtliche Vorträge und Aufsätze. Bd. 1. Berlin 1905, lk 129. (Viidatud: Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus. 2017, lk 55).

⁹¹ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus, lk 58.

⁹² *Ibid*, lk 57.

⁹³ *Ibid*, lk 66–67.

rikkumisest, millele reageerib kogukond ise: teoga kahjustatakse ühiskonnaliikmete dominiooni kui inimõiguste sfääri. Karistamine kätkeb endas moraalset hukkamõistu teole, mille tagajärjed tuleb heastada lähtuvalt taastavast õigusest: leppimine kannatanuga, kahju faktiline heastamine, oma süüteo lunastamine, maksete tegemine ohvrikaitsefondi vms.⁹⁴

Sellega seondub ka Anthony Duff-i teooria karistusest kui moraalsest kommunikatsioonist nii ühiskonna, kannatanute kui kurjategijate vahel. Duff seab kõik traditsioonilised põhikaristused (vabadusekaotus, rahaline karistus) tahaplaanile ning rõhutab just alternatiivkaristuste (tingimisi karistus, üldkasulik töö, lepitus vms) osatähtsust. Teooria käsitleb karistust kui ilmaliku kahetsuse pakkumist – karistus peab toimepanijas suutma tekitada psühholoogilise protsessi, mis algab meeleparandusliku faasiga, jätkub seesmise (hingelise) muutusega ning päädib leppimisprotsessiga toimepanija, kannatanu ja ühiskonna vahel. Duffi arvates ei piisa lihtsalt vabandamisest, vaid oma süüteo häbenemisele peab järgnema ka karistuse aktsepteerimine: see peab koondama süüdlase tähelepanu oma teo õigusvastasusele ning avaldama piisavalt mõju tema eneseteadvusele, et nii kannatanu kui ka ühiskond näeksid viimase paranemisvõimet ja -tahet.⁹⁵ See käsitlus ühtib autori varem mainitud subjektiivse vastutustundega, milleta ei saaks kriminaalasjades rääkida lepitusmenetluse edukusest.

Nagu järeldub, on kriminaalõigus aja jooksul kujunenud läbi pöördeliste muutuste. Arhailine kriminaalõigus oli eraõigusliku ja kannatanukeskse iseloomuga ning lähtus veritasust, valurahast või leppimisest. Riikluse ja kirikuvõimu teke muutis keskaegse kriminaalõiguse avalik-õiguslikuks – kuritegu peeti rünnakuks eelkõige riigi vastu ja kannatanu kättemaksujanu kustutati julmade kehaliste karistuste rakendamisega. Uusajal on kriminaalõigus täielikult asendunud riikliku karistamispoliitikaga, kus toimepanija mõjutamisvahenditena prevaleerivad eelkõige rahaline karistus või vangistus. Et kriminaalõiguse jõud ja kehtivus säiliks, on riik legaliteediprintsiibist tulenevalt kohustatud süütegusid menetlema, tegema kindlaks toimepanija vastutuse ning mõistma tema süüle vastava karistuse.⁹⁶ Süütegusid kui konflikte lahendatakse just riigi formaliseeritud menetluse abil, mille tulemuse otsustab riik.⁹⁷ Kui kriminaalmenetlus jäetakse kannatanu silmis ebaõiglaselt alustamata, see lõpetatakse või ei ole mõistetud karistus piisav, saab kannatanu neid otsuseid kohtulikus korras vaidlustada⁹⁸, kuid muus osas on kannatanutele võrdlemisi vähe sõnaõigust jäetud. Apellatsiooni, kassatsiooni või

⁹⁴ *Ibid*, lk 59–64.

⁹⁵ *Ibid*, lk 70.

⁹⁶ Sootak, J. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015, lk 43.

⁹⁷ Sootak, J. Karistusõigus, lk 57.

⁹⁸ Ploom, T., Kärner, M. Kannatanu huvide realiseerimine kriminaalmenetluses. – *Juridica* 2015/VII, lk 509–511.

tsiviilhagi esitamise õigus on kannatanutele formaalselt küll tagatud, ent keegi ei tunne huvi, kas see kannatanu huve kõige paremini teenib.⁹⁹ Seda nähtust on kirjanduses varem kritiseerinud ka abolitsionistid, pidades seda riigipoolseks konfliktivarguseks – riiklikud organid jõustavad poolte võimaliku autonoomse lahenduse asemel alati oma autoritaarse mudeli (riikliku kriminaalmenetluse).¹⁰⁰

Siinjuures nähti lahendust arhailise õiguse ehk juurte juurde tagasi pöördumisel – alternatiivsete vaidluste lahendamise viisidel läbi kogukondliku sekkumise.¹⁰¹ Norra kriminoloog ning abolitsionistide suurkujuks peetud N. Christie on leidnud, et riigi kriminaalsüsteem tähtsustab oma karistusvõimu „ritualiseeritud esitamist“ üle, arvestamata sealjuures kannatanu huvidega: „Tegu – patt – saab ebanormaalselt suure tähenduse /.../ Õiguserikkumise fakt ei ole küllalt tähtis, et sellele rajada kõikidele teistele väärtussüsteemidele eelistatav karistusõiguslik väärtussüsteem. Proportsionaalsus teo raskuse ja karistuse raskuse vahel on viinud välja ühiskonna kui terviku huvides toimimiseni; ning selle huvides tekitataks valu üksikisikutele, millest lõppkokkuvõttes tekib küll võrdsus, kuid mitte õiglus.“¹⁰² J. Sootak möönab sama ka Eesti kontekstis: „Kui konflikti korral kutsutaksegi politsei välja üksnes akuutse situatsiooni lahendamiseks ja kahjutasunõude dokumenteerimiseks, siis järgneb sellele hiljem automaatselt kriminaliseerimisprotsess – ka kannatanu tahte vastaselt.“¹⁰³ Nii ongi üheks abolitsionistide teesiks, et enamik konflikte saab ja tulebki lahendada süüdlase ja kannatanu omavahelisel kokkuleppel seal, kus konfliktid juhtuvad – riigi vahelesegamine konflikti institutsionaliseerimise läbi on seetõttu ka taunitav.¹⁰⁴ Süü, vastutuse, ebaõiguse ja karistuse sisu peab olema määratud mitte riigi, vaid ühiskonna poolt, mida igal konkreetsel juhul sobivas menetluses asjaosaliste poolt uuesti defineeritakse.¹⁰⁵

Eeltoodust nähtub, et kriminaalõigus on alates arhailisest ajastust üha rohkem kannatanute haardeulatusest välja liikunud. *Quo vadis*, kriminaalõigus – on see tänapäeva kontekstis õige

⁹⁹ Rannaveski, A. Lepitusmenetlus – kriminaalmenetluse alternatiiv. Sotsiaaltöö 5/2007, lk 10. – https://tai.ee/sites/default/files/2021-03/130683146597_Sotsiaaltoe_2007_5.pdf (05.02.2022).

¹⁰⁰ Sootak, J. Kriminaalpoliitika, lk 185.

¹⁰¹ Leung, M. The Origins of Restorative Justice. Canadian Forum on Civil Justice. Canada, Alberta 1999. – https://www.cfcj-fcjc.org/sites/default/files/docs/hosted/17445-restorative_justice.pdf (18.01.2022).

¹⁰² Christie, N. Die versteckte Botschaft des Neo-Klassizismus – KrimJ 1983/1, lk 28. (Viidatud: Sootak, J. Kriminaalpoliitika. 2015, lk 186).

¹⁰³ Sootak, J. Kriminaalpoliitika, lk 185.

¹⁰⁴ *Ibid*, lk 188.

¹⁰⁵ Christie, N. Grenzen des Leids. Münster: Votum 1995, lk 105. (Viidatud: Sootak, J. Kriminaalpoliitika. 2015, lk 182).

kriminaalpoliitiline suund või tuleks midagi muuta? Järgnev arutelu ongi kriminaalõiguse kujundamisest.

1.3. Uued tuuled kriminaalpoliitikas: kannatanukeskne taastav õigus

Kriminaalõigust kujundatakse läbi kriminaalpoliitika, mis arenes eraldiseisva kriminaalõiguse haruna alles 19. sajandi Saksamaal.¹⁰⁶ Kriminaalpoliitika eesmärk on leida õigeid lahendusi ja viise kuritegevusevastases võitluses kindlate eesmärkide saavutamiseks.¹⁰⁷ Valitud viiside ja vahendite sobivust ühiskonna väärtussüsteemiga vahendatakse analüüsitult nii seadusandjale kui elanikkonnale.¹⁰⁸ Kriminaalpoliitika kujundamine on teaduslikul analüüsil põhinevat protsess, mis tugineb õigussotsioloogistel ja -psühholoogilistel ning kriminoloogilistel andmetel, õigusfilosoofilisel argumentatsioonil jne.¹⁰⁹ Analüüsi eesmärgiks on saada teada, mis töötab, ning seaduse muutmise kõrval leida ka teisi võimalikke lahendusi.¹¹⁰ Nii võidakse näiteks mõne kuriteo koosseisuelemente muuta või täiendada vastavalt kriminoloogilistele andmetele sellest, millises vormis konkreetsed süüteod päriselus avalduvad.

Kriminaalpoliitika üheks peamiseks ülesandeks on karistusteooriate peegeldamine kriminaalõiguses, mis seadusmuudatuste näol seda kas karmistab või leevendab.¹¹¹ Toetudes eelnevalt kirjeldatud kriminaalõiguse ajaloole, võib kriminaalpoliitiliseks suundumuseks pidada näiteks keskajal valdavalt julmade kehaliste karistuste rakendamist või uusajal nende asendumist nn parandava karistuse idee ehk vangistuse või sunnitöö kohaldamisega. Järsult tõusnud kuritegevuse trend võib tingida rangemad karistused või uute süütegude kriminaliseerimise. Samas on näiteks tingimisi vanglakaristus ja erinevad alternatiivkaristused (elektroniline valve, sõltuvusravi) ja karistusmäärade langetamine ehtsad näited kriminaalõiguse pehmemdamisest. Ühtlasi liigitub kriminaalpoliitika alla ka ennetustöö raames teostatav sotsiaalkontroll, näiteks Transpordiameti propageeritav joobeseisundis juhtimist tauniv loosung „Kui jood, ära juhi!“ jne. Kuna ka sinne töö analüüsib kitsalt lepitusmenetluse kui kriminaalõigusliku instituudi regulatsiooni muutmise vajalikkust ja võimalusi, saab seda käsitada kriminaalpoliitilise üllitisena.

¹⁰⁶ Sootak, J. Kriminaalpoliitika, lk 14.

¹⁰⁷ *Ibid*, lk 17.

¹⁰⁸ Sootak, J. Karistusõigus, lk 54.

¹⁰⁹ Sootak, J. Kriminaalpoliitika, lk 18.

¹¹⁰ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Seletuskiri, lk 7. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kripopa_2030_seletuskiri_22.07.docx (16.09.2022)

¹¹¹ Sootak, J. Kriminaalpoliitika, lk 75.

Üks enim vaieldavamaid mõisteid, millega kriminaalpoliitikat põhjendatakse, on humanism. See rajaneb maailmavaatel, mille kohaselt on inimene kui selline kõrgeim väärtus. Paradoks tekib siis, kui ühel juhul nõutakse kurjategija inimlikumat kohtlemist karistuste liberaliseerimise teel, teisel juhul aga karistuste karmistamist ühiskonna ja kannatanu vaatepunktist.¹¹²

Taastav õigus põhineb samuti humanistlikul filosoofial¹¹³, olles nimetatud lausa õiguse humanismiks.¹¹⁴ Ehkki termin võeti kasutusele juba 1950ndatel, levis taastava õiguse kontseptsioon kirjanduses ja praktikas alles 1970ndatel¹¹⁵, mil kuriteoohvrite kaitset riikide kriminaalsüsteemis peeti puudulikuks.¹¹⁶ Üks taastava õiguse teooria rajajatest, Albert Eglash, eristas kolme tüüpi õigust: karistav õigus (ingl *retributive justice*, põhineb karistamisel), jaotav õigus (ingl *distributive justice*, põhineb kurjategija teraapial) ning taastav õigus (ingl *restorative justice, restitution*, põhineb kahjude heastamisel).¹¹⁷

Howard Zehr, keda on peetud ka taastava õiguse isaks¹¹⁸, on selle mudeli kokku võtnud lihtsate sõnadega: „Taastav õigus on protsess, mis kaasab nii palju kui võimalik neid pooli, keda konkreetne kuritegu puudutab, et üheskoos tuvastada ja tegeleda kahju, vajaduste ja kohustustega selleks, et leida võimalikult õiglase lahendus“¹¹⁹ Taastava õiguse levinumateks vormideks on kujunenud lepitus (ingl *mediation*), taastavad nõupidamised (ingl *conference, family group conference*) ning ringid (ingl *circles*).¹²⁰ Taastava õiguse kohta on viimaste kümnendite jooksul tekkinud arvukalt kirjandust ning on vaatamata kriitikale ennast tõestanud. Uuringute kohaselt on taastava õiguse lähenemised osutunud palju ulatuslikumaks ja

¹¹² Sootak, J. Kriminaalpoliitika, lk 42.

¹¹³ Young, T., R., *Ph.D*, Arrigo, Bruce A., *Ph.D*. The Dictionary of Critical Social Sciences. Routledge 2019, lk 282.

<https://books.google.ee/books?id=VmOPEAAAQBAJ&pg=PA282&dq=restorative+justice+and+humanism&hl=et&sa=X&ved=2ahUKewjYtNWOW7v1AhWPgf0HHXo2DRQQ6AF6BAgHEAI#v=onepage&q=restorative%20justice%20and%20humanism&f=false> (18.01.2022).

¹¹⁴ Manozzi, G. Towards a 'humanism of justice' through restorative justice: a dialogue with history. RESTORATIVE JUSTICE: AN INTERNATIONAL JOURNAL, vol 5/2, 145–157. Routledge 2017. – <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/20504721.2017.1339958?journalCode=rrej20> (18.01.2022).

¹¹⁵ Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E., Villenthal, A. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring. Tartu: Tartu Ülikool 2017, lk 11. –

https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuriteoohvrite_kaitse_ja_kohtlemine_pikk_aruanne_0.pdf (18.01.2022).

¹¹⁶ Vanfraechem, I., Bolivar, D., Aertsen, I. (koost). Victims and Restorative Justice. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge 2015, lk 15.

¹¹⁷ Espenberg, K. jt. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring, lk 11.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Zehr, H., Gohar, A. The Little Book of Restorative Justice. Good Books 2002, lk 40. – <https://sites.unicef.org/tdad/littlebookrjapakaf.pdf> (18.01.2022).

¹²⁰ Kangur, J. Taastavast õigusest. Märka Last 22.11.2017. – <https://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2017/11/22/taastavast-oigusest> (27.02.2022).

positiivsemaks. kui muud varasemad riigisisised poliitikad ning selle potentsiaal on üha kasvamas.¹²¹

Sellest ajendatuna on alates sajandivahetusest nii Euroopa Liidus (edaspidi *EL*) kui ka rahvusvahelisel maastikul vastu võetud erinevaid alusdokumente, millega on suunatud riike taastava õiguse põhimõtetel rajanevat kriminaalpoliitikat välja töötama ning rakendama¹²²; alustades ohvri seisundit kriminaalmenetluses käsitlevast Euroopa Liidu Nõukogu raamotsusest (2001/220/JSK), mis asendati 2012. aastal nn ohvrite direktiiviga¹²³, lõpetades Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee 2018. aasta soovitusetega taastava õiguse kasutamise kohta¹²⁴ ja 2021. aasta detsembris vastu võetud Euroopa Nõukogu liikmesriikide justiitsministrite deklaratsiooniga taastava õiguse rollist kriminaalasjades.¹²⁵ Nendest dokumentidest on EL liikmesriigina mõistagi juhindunud ka Eesti: taastava õiguse nurgakivina võeti 2007. aastal Eestis kasutusele lepitusmenetlus, 2015. aastal võttis Eesti üle 2012. aasta ohvridirektiivi, 2018. aastal võeti vastu taastavat õigust prioritseeriv strateegiline arengudokument kriminaalpoliitika arengusuundadest aastani 2030 ning 2021. aastal ilmus ka Justiitsministeeriumi taastava õiguse kontseptsioon. Kahjuks on seni taastav õigus ja kannatanukeskne lähenemine seni peitunud pigem õilsas idees, kui praktikas. Ka Eesti inimeste ja professionaalide seas täheldati veel mõni aasta tagasi kasinat toetust taastavale õigusele ning lepitamisele, mille põhjusteks peeti madalat teadlikkust¹²⁶ ning mida kinnitasid ka autori läbi viidud intervjuud. Sellele vaatamata võetakse Eestis taastava õiguse osas üha lootusrikkamaid seisukohti: kriminoloogia professor ja õiguspsühholoog J. Saare sõnul on Eesti karistuspoliitika aastatega leebemaks muutunud ning kuritegude lahendamiseks on vaja alternatiivseid meetmeid, mistõttu on Eesti taastava õiguse arendamisega õigel teel.¹²⁷ Sama arvamust jagab ka riigiprokurör K. Talviste: „Kui kannatanu saab ise öelda, mis on tema vajadused, kuidas kahju tema nägemuses peaks heastama, siis see annab

¹²¹ Sherman, Lawrence W., Strang, H. Restorative justice: the evidence. The Smith Institute 2007, lk 4. – <https://restorativejustice.org.uk/sites/default/files/resources/files/Restorative%20JusticeThe%20evidence%20-%20Professor%20Lawrence%20Sherman%20and%20Dr%20Heather%20Strang.pdf> (21.02.2022).

¹²² Justiitsministeerium. Taastava õiguse kontseptsioon. 2021, lk 1. – <https://advokatuur.ee/uploads/files/T%C3%95%20kontseptsioon.pdf> (22.02.2022).

¹²³ 25. oktoobri 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK. – ELT L 315/57 14.11.2012 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=HR> (17.02.2022).

¹²⁴ Council of Europe. Committee of Ministers. Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters. – https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3 (22.02.2022).

¹²⁵ Council of Europe. Venice Declaration on the Role of Restorative Justice in Criminal Matters. 2021. – <https://rm.coe.int/venice-ministerial-declaration-eng-4-12-2021/1680a4df79> (22.02.2022).

¹²⁶ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Seletuskiri, lk 23.

¹²⁷ Nael, M. "Suud puhtaks": taastav õigus on võimalus, kuid mitte kõigis juhtumites. ERR 11.02.2020. – <https://www.err.ee/1034107/suud-puhtaks-taastav-oigus-on-voimalus-kuid-mitte-koigis-juhtumites> (14.01.2022).

kannatanule palju rohkem juurde.“¹²⁸ Sotsiaalkindlustusameti taastava õiguse teenusejuht ja konfliktivahendaja A. Johanson möönab, et taastav õigus Eestis veel suhteliselt uue praktikana ei pruugi olla parim valik kõigi juhtumite puhul, ent usub selle võimalusse kannatanute jaoks.¹²⁹ Ka Sotsiaalkindlustusameti ohvriabi juhi J. Salla sõnul ei soosi tänane Eesti süsteem vastutuse võtmist, mis on taastava õiguse oluliseks eesmärgiks ning ühiskond oleks õiglasem, kui kaasata süsteemi ka kannatanu koos oma kahju ja kannatustega, et süüdimõistetule sellele rohkem tähelepanu pööraks.¹³⁰

Praeguse kriminaalpoliitika põhituumaks olev taastav õigus keskendub kõigi menetlusosaliste õigusi austavale ja kaasavale süsteemile. Muu hulgas on välja toodud, et tõhus ja toimiv kriminaalõigussüsteem peab olema personaalne, inimkeskne ning ohvrisõbralik. Personaalne kriminaalmenetlus peab igale isikule lähenema võimalikult individuaalselt. Õigusrikkujaga seotud riske (nt vaimse tervise häireid) ja tema vajadusi tuleb hinnata, rakendades iga üksikjuhtumi puhul kõige tulemuslikumaid meetmeid. Inimkeskne kriminaalõigussüsteem eeldab piisavat otsustusruumi menetlejale, kus karistusmiinimumid või jäigad protseduurid ei takistaks sobivaima sekkumise valikut. Ohvrisõbralik menetlus eeldab, et kannatanutele selgitatakse lihtsalt ja arusaadavalt nende õigusi ning lahendused on õiglased ja kiired.¹³¹

Taastava õiguse protsess (nt lepitusmenetlus) lähtub kõigi poolte vajadustest, kelleks on kannatanud, toimepanija, kogukond ning vahendaja rollis kaudsemalt ka riik. Kuriteo järgselt on kannatanute esmavajadusteks: 1) saada kuriteo kohta informatsiooni ja vastuseid oma küsimustele; 2) võimalust väljendada oma arvamust; 3) saada tuge ja võimestamist, et mitte tunda end kõrvalejätuna; 4) saada kahjud heastatud. Toimepanijate vajadused on: 1) empaatia ja vastutustundlikkuse kujunemine läbi süü- ja häbitunde ning tekitatud kahju adumisega; 2) saada julgustust ja tuge kuriteoni viinud probleemidega tegelemisel ja ühiskonda taasintegreerumisel. Toimepanija vastutustunde võimendumist on J. Braithwaite põhjendanud oma reintegreeriva häbiteooriaga¹³² (ingl *reintegrative shame theory*), mille kohaselt tuleb hukka mõista toimepanija tegu, mitte toimepanijat ennast – see muudab toimepanija kannatanu ees alandlikuks, aitab kaasa põhjustatud teo tagajärgede mõistmisele ning oma käitumise

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ Maripuu, V. Veebikanalis Jupiter linastuv film jutustab taastava õiguse kasutamisest rasketes juhtumites. ERR 26.11.2020 – <https://menu.err.ee/1164766/veebikanalis-jupiter-linastuv-film-jutustab-taastava-oguse-kasutamisest-rasketes-juhtumites> (14.01.2022).

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Seletuskiri, lk 10–12.

¹³² Braithwaite, J. *Crime, shame and reintegration*. New York: Cambridge University Press 1989. – <http://johnbraithwaite.com/wp-content/uploads/2016/06/Crime-Shame-and-Reintegration.pdf> (20.01.2022)

parandamisele. Kogukonna¹³³ liikmed vajavad eelkõige: 1) tähelepanu neile kui konflikti kaaskannatajatele; 2) tuge ja võimalusi vastastikuse ühtsus- ja vastutustunde tekkimiseks; 3) julgustamist võtta vastutus oma liikmete (sh kannatanu ja kurjategija) heaolu eest; 4) kindlustunnet ennetavate meetmete kasutuselevõtuga, vältimaks juhtunu kordumist tulevikus. Riigi huviks ja eesmärgiks on osapoolte vajadusi rahuldada ning neid õiglase lahenduse leidmisel toetada.¹³⁴

Konflikti osapooli suunatakse dialoogile, et leida ühiselt lahendusi teo tagajärgede heastamiseks, mis teeb selle protsessi formaalse kohtumenetluse ees efektiivsemaks. Pooltele antakse professionaalide vahendusel selgitamise ja ärakuulamise võimalus, et jõuda kahju hüvitamises ja õiglustunde taastamises kokkuleppele. Oluline on tagada kannatanute vabatahtlik ja turvaline osalemine ning veenduda, et toimepanija ei kasutaks protsessi pelgalt oma huvides ära. Kahjude heastamine võib olla nii materiaalne (kahjude varaline hüvitamine) kui sümboolne (juhtunu kinnitamine, vastutuse võtmine, andeks palumine, vabatahtlik töö jne). Protsessi eesmärk ei ole ilmtingimata leppimine, kuid on sageli kahju heastamise osaks.¹³⁵

Toimepanija ja kannatanu vahelise kokkuleppe sisu sõltub paljuski pooltest endast, teo asjaoludest ning toimepanija süü suuruselt – ka professionaalne lepitaja võib kohustuste osas teha omapoolseid ettepanekuid. Surmaga lõppenud süütegude delikaatse iseloomu tõttu on võimatu ennustada, millised kohustused kannatanutele enim hingerahu pakuksid. Kriminoloog J. Saargi on varem leidnud, et enamik kannatanutest ei soovi kurjategija karistamist reaalse vangistuse või tingimisi karistusega, vaid on huvitatud kahju hüvitamisest ja omavaheliste suhete taastamisest.¹³⁶ Kahtlemata võib surmaga lõppenud süütegude korral ohvrite lähedasi vallata kahetsus-, enesesüüdistus-, hirmu-, kurbus-, teadmatus-, lootusetus- ning ärevustunded. Eelkõige just ohvri omaksed võivad otsida vastuseid küsimustele stiilis *miks just tema (ohver)?; kuidas see juhtus?; kes vastutab?; kes saab neid nüüd aidata?; kas ja kuidas on võimalik juhtunuga edasi elada?* Samas ei tohiks ära unustada, et ka toimepanijal endal või tema lähikondsetel võivad olla sarnased tunded. Nii ei peagi lepitusmenetluses sõlmitav kokkulepe sisaldama käegakatsutavaid tulemusi – pooled võivad piirduda vaid omavahelise dialoogiga.¹³⁷

¹³³ Võib hõlmata ka kannatanu või kurjategija perekonda, sõpru, töökaaslast jms lähedasi isikuid. Autor.

¹³⁴ Espenberg, K jt. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring, lk 12–13.

¹³⁵ Justiitsministeerium. Taastava õiguse kontseptsioon. 2021, lk 3–4.

¹³⁶ Saar, J. Kriminaalpsühholoogia. Tallinn: Kirjastus Juura 2007, lk 273–274. (Viidatud: Arro, M. Lepitusmenetlus menetlusliigina plevägivalla juhtumite puhul, lk 18).

¹³⁷ Marder, Ian D. The new international restorative justice framework: reviewing three years of progress and efforts to promote access to services and cultural change. The International Journal of Restorative Justice 2020 vol. 3(3) pp. 395–418, lk 409.

Kannatanu võib soovida hoopis üldkasuliku töö tegemist ühiskonna hüveks.¹³⁸ Välistatud ei pruugi olla perioodiline nn toitjakaotushüvitise maksmine. Autori arvates võiks emotsionaalset leevendust pakkuda ka toimepanija osalemine ohvri matustel või abistamine selle läbiviimisel, mis eespool mainitud häbiteooria valguses võib empaatiavõimelisele toimepanijale avaldada tugevalt rehabiliteerivat mõju. Kõne alla võiks tulla ka pooltevahelise suhtluse jätkumine – on ju mõneti toimepanija justkui viimaseks sidemeks ohvriga.

Taastava õiguse protsesside mõjusid osapooltele ja sõlmitavate kokkulepete sisu kommenteerisid ka intervjueeritavad.

¹³⁸ Rannaveski, A. Lepitusmenetlus – kriminaalmenetluse alternatiiv, lk 13.

2. LEPITUSMENETLUS JA ALTERNATIIVID

2.1. Lepitusmenetluse instituudi teke

Esimene taastava õiguse siire Eesti kriminaalõiguses oli KrMS §-s 203¹ sisalduv lepitusmenetluse instituut, mille eesmärgiks on kaasata menetluse pooli leidmaks võimalusi kuriteo kui konflikti tagajärjel tekkinud tagajärgede ja kahju heastamiseks.

Lepitusmenetluse integreerimine Eesti kriminaalmenetlusesse oli tingitud ohvri seisundit kriminaalmenetluses käsitleva Euroopa Liidu Nõukogu raamotsuse (2001/220/JSK) artiklitest 10 ja 17, kusjuures eeskujuga sai võetud ka teiste Euroopa riikide praktikast.¹³⁹ Eelnõu algusetapis oli ainsaks piiranguks välistada lepitusmenetluse kohaldamine surmaga lõppenud teise astme kuritegude puhul, mida põhjendati ilukirjanduslikult – leppida saaks vaid juhul, kui hunt lambatalle näksib, kuid ei söö ära.¹⁴⁰ Stenogrammide kohaselt peeti surmaga lõppenud kuritegude välistamist regulatsiooni kohaldamisalast tolleaegse Euroopa Liidu kontekstis kidakeelselt mõistlikuks sammuks, kuid mööndi sellegipoolest, et lambatalle surma tõttu kannataksid ka tema vanemad ning avaldati seetõttu lootust regulatsiooni kohaldamisala tulevikus laiendada.¹⁴¹ Eelnõu menetluse käigus otsustati välistada täiendavalt ka teisi kuritegusid.¹⁴² Nii pole KrMS 203¹ lg 1 p-de 1–4 kohaselt lepitusmenetlus rakendatav näiteks riigivastaste, üldohtlike või inimsusevastaste kuritegude (genotsiid, riigireetmine vms) puhul, samuti vägistamise ja inimkaubanduse korral, täisealise poolt alla neljateistaastase isiku vastu toime pandud mistahes kuriteo ning isiku surma põhjustanud kuriteo korral. Autorit inspireeris, et muu hulgas surmaga lõppenud teise astme kuritegude välistamine lepitusmenetluse kohaldamisalast tekitas küsimusi ka Riigiprokuratuurile, mil eelnõu oli veel kooskõlastamise etapis. Nimelt oli eelnõu juhtivkomisjon jätnud arvestamata Riigiprokuratuuri sisulise ettepaneku: „Kriminaalmenetluse lõpetamine võiks olla võimalik ka nendes teise astme kuritegudes, mille tagajärjeks on isiku surm (nt surmaga lõppenud liiklusõnnetus),“ piirdudes napisõnalise põhjendusega: „Peame mõistlikuks välistada surmaga lõppenud kuriteod lepitusmenetluse juurutamise algusjärgus.“¹⁴³ Sellest nähtub, et lepitusmenetluse

¹³⁹ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu. 939 SE I. 2006. Seletuskiri, lk 4. – <https://m.riigikogu.ee/download/eabcc8d2-3d34-3c94-a188-3e077f13bc42> (27.11.2022).

¹⁴⁰ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu. 939 SE I. Riigikogu istungjärk 08.11.2006. – <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200611081300> (20.01.2022).

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² Muudatusettepanekute loetelu karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu teisel lugemisel (10.01.2007). 939 SE II.

¹⁴³ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu. 939 SE I. Seletuskiri, lk 13.

võimaldamine surmaga lõppenud teise astme kuritegude puhul on õiguskaitseorganite huviorbiidis olnud juba algusest saadik, ent on jäänud sisulise analüüsita. Igati mõistetav oleks õiguskomisjoni seisukoht, et nn pilootprojektina kasutusele võetud lepitusmenetluse suhtes oldi esialgu konservatiivsed ja skeptilised. Võimalik, et lepitusmenetlusele ei soovitud anda võimalikult laia kohaldamisala, kui polnud veel teada selle edukus ning vastav ühiskondlik reaktsioon. Paraku ei nähtu seletuskirjast ega ka muudest avalikest allikatest, millistel konkreetsetel ajenditel õiguskomisjon vastava ettepaneku arvestamata jättis. Seetõttu formuleeris autor esimeses hüpoteesis neist põhjendustest oma versiooni ning püüdis need tööga ümber lükata. Seadusandja võimalikke kaalutlusi sellise valiku tegemisel õnnestus autoril oma hüpoteesi kontrollimiseks uurida ka vastava eelnõu juhtivkomisjoni liikmelt, praeguselt riigikohtunikult Saale Laoselt ning ka teistelt intervjueeritavatel.

Lepitusmenetluses võimaldatakse kannatanutele turvalises keskkonnas arutada teoga seonduvaid asjaolusid, väljendada, kuidas see on neid mõjutanud ja millised on nende vajadused taastumiseks. Niisamuti aitab lepitusmenetlusprotsess ka kurjategijal mõista oma kuriteo kahjulikke tagajärgi läbi ohvri kirjeldatud kannatuste ning soodustab kurjategija käitumise paranemist tulevikus.¹⁴⁴ N. Aas on kokkuvõtvalt öelnud: „Ühelt poolt võimaldab lepitamine ohvri suuremat kaasamist otsustusprotsessi, mis suurendab inimeste osalus- ja turvatunnet, teiselt poolt vähendab kuriteoga kaasnenud pingeid, hirmu, viha jms tundeid, mis võivad äärmuslikel juhtudel viia omakohtuni. /.../ Sisulisest aspektist saavutatakse lepitusmenetluse abil ausam ja objektiivsem kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine ning kannatanu õiguste ja huvide kaitse.“¹⁴⁵ Ehkki lepitusmenetluse nagu ka teiste oportuuniteediprintsiibil põhinevate kriminaalmenetluse lõpetamise aluste (KrMS § 201 lg 2 kuni § 205²) eesmärk on hoida kokku menetlusressurssi raskemate kuritegudega tegelemiseks¹⁴⁶, aitab ka raskemate kuritegude puhul poolte nõusolekul lepitamine kaasa edasiste kuritegude ärahoidmisele ning on kannatanule igakülgsest kasulikum.¹⁴⁷

KrMS § 203¹ lg 1 kohaselt võib kriminaalmenetluse lepitusmenetluse tõttu lõpetada teise astme kuritegude suhtes, mille asjaolud on selged, mille menetlemise jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning kui kahtlustatav või süüdistatav on kannatanuga leppinud KrMS § 203² alusel. Formaalset lepitusprotsessi viivad läbi spetsiaalse väljaõppe saanud

¹⁴⁴ Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. § 203¹/2.4. Komm vlj. 3. vlj. Tallinn: Juura 2012.

¹⁴⁵ *Ibid.*, § 203¹/2.1.

¹⁴⁶ *Ibid.*, § 202/1.1.

¹⁴⁷ *Ibid.*, § 203¹/2.4.

Sotsiaalkindlustusameti ohvriabitöötajad, juhindudes ohvriabiseadusest¹⁴⁸ ja lepitusmenetluse läbiviimise korrast¹⁴⁹. Kui lepitusmenetlus osutub poolte jaoks tulemuslikuks ja lepitakse kokku kahju heastamise korras, mis võib prokuröri hinnangul karistuse eesmärke täita¹⁵⁰, võib prokuratuur poolte täiendaval nõusolekul kriminaalmenetluse lõpetamiseks kohtule esitada vastava taotluse. Siiski lubab § 203¹ lg-s 6 sätestatud erand prokuratuuril autonoomselt ka ilma kohtu nõusolekuta kriminaalmenetluse lõpetada nende teise astme kuritegude puhul, millel nähakse ette vaid rahaline karistus või ei ole määratud vangistuse alammäära – seega on praktikas selle sätte valdavaks kohaldajaks prokuratuur.¹⁵¹ Tööga analüüsivatest süütegudest langeb prokuröri diskretsiooni alla ettevaatamatusest ning liiklusõuete eiramisest tingitud surma põhjustamine, provotseeritud tapmise puhul on karistuse alammäärana fikseeritud üheaastane vangistus, mistõttu tuleb kriminaalmenetluse lõpetamiseks luba taotleda kohtult.

Lepitusmenetluse regulatsiooni ülesehitus vastab valdavalt oportuuniteediga kriminaalmenetluse lõpetamisele (KrMS § 202), olles kriminaalmenetluse lõpetamise kannatanukeskem alternatiiv.¹⁵² Siiski esineb kahe sätte vahel materiaalne erinevus – kui menetluse lõpetamine KrMS § 202 järgi eeldab toimepanija vähest süüd, siis lepitusmenetluse kohaldamise eeldusena ei ole seda ette nähtud. “Mitte suure süü” nõue jäeti välja teadlikult, kuna leppimise puhul peeti mõistlikuks avaliku menetlushuvi puudumisel lubada kriminaalasi lõpetada ka suurema süü puhul – nt tervisekahjustuse tahtliku tekitamise korral.¹⁵³ Autori arvates võidi tervisekahjustuse all silmas pidada eelkõige rasket tervisekahjustust KarS § 118 lg 1 mõttes, mis erinevalt surmast jätab teoreetilise võimaluse pooltel soovi korral ka lepitusmenetluses osaleda. Samas tekib sätete kohaldamisalade vahel aga teatav paradoks, millele on juhitud tähelepanu ka õiguskirjanduses: „/.../ võib kokkuvõttes asuda seisukohale, et § 203¹ kohaldamine on võimalik ka tõsisemate kuritegude puhul, kui seda võimaldab § 202. Samas seavad § 203 lg 1 p-d 1–4 täiendavaid piiranguid selle kohaldamiseks, mida isegi § 202 puhul ei ole.”¹⁵⁴ Autor selgitab seda näitega: isiku suhtes, kes põhjustab ettevaatamatusest kellegi surma ja kui tema süü tuleks asjaoludest tulenevalt lugeda väikeseks, saab kriminaalmenetluse lõpetada vaid KrMS § 202 järgi, kuivõrd lepitusmenetluse rakendamine on surma tõttu välistatud. Kui aga

¹⁴⁸ Ohvriabi seadus. – RT I, 06.05.2020, 22.

¹⁴⁹ Lepitusmenetluse läbiviimise kord. – RT I, 26.01.2018, 23.

¹⁵⁰ Rannaveski, A. Lepitusmenetlus – kriminaalmenetluse alternatiiv. Sotsiaaltöö 5/2007, lk 13. – https://tai.ee/sites/default/files/2021-03/130683146597_Sotsiaaltoe_2007_5.pdf (05.02.2022).

¹⁵¹ Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. § 203¹/11.

¹⁵² Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu. 939 SE I. 2006. Seletuskiri, lk 5.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. § 203¹/4.

keegi tahtlikult ja julmal moel teist isikut kehaliselt väärkohtleb, põhjustades viimasele eluohtlike vigastuste tõttu 100%-lise töövõimetuse, ei saa kriminaalmenetlust lõpetada mitte KrMS § 202, vaid just lepitusmenetluse tulemusel (eeldusel, et kannatanu sellega ka nõustub).

2.2. Lepitusmenetluse materiaalsed eeldused

Esmalt eeldab lepitusmenetluse kohaldamine, et kuriteo toimepanemise asjaolud on selged – seega peavad kriminaalmenetluse käigus olema tuvastatud kahtlustatava või süüdistatava käitumises KarS § 2 lg-s 2 sätestatud teo karistatavuse üldised eeldused – süüteo koosseis, õigusvastasus ja süü.¹⁵⁵ Sätte sõnastus küll ei nõua, et toimepanija end kuriteos süüdi tunnistaks, kuid nn ohvrite direktiivi artikli 7 punkti c kohaselt tuleb toimepanijal peamised teo asjaolud omaks võtta, millest omakorda saab teo asjaolud selgeks lugeda ning puudub vajadus täiendavate tõendite kogumiseks kriminaalmenetluses. Kuivõrd näiteks KrMS § 202 alusel tehtav kriminaalmenetluse lõpetamise määrus ei pea sisaldama nii põhjalikku tõendusliku baasi ega õiguslikku argumentatsiooni, kui kohtuotsus¹⁵⁶, kehtib see tõenäoliselt ka lepitusmenetluse kontekstis.

Ehkki toimepanija süü suurus ei ole erinevalt menetluse lõpetamisest KrMS § 202 järgi lepitusmenetluse (KrMS § 203¹) kohaldamise eelduseks, peab autor vajalikuks sellel peatuda, kuivõrd see on oluline lepitusmenetluse kohaldamise järgmise eelduse – avaliku menetlushuvi puudumise – tuvastamiseks. Isiku süü suuruse hindamisel arvestatakse muu hulgas tema panust kuriteo toimepanemisel, tahtluse või ettevaatamatuse astet, kahju liiki ja suurust, isiku vanust ja arusaamisvõimet ning teo eest mõistetava karistuse raame, sh mida väiksem on karistus, seda väiksemaks peetakse isiku süüd.¹⁵⁷ Siinjuures võib isiku süüd vähendada näiteks liiklusõnnetuste puhul ohvri omapoolne käitumine või objektiivselt halvad teeolud, provotseeritud tapmise puhul kannatanu õigusvastane ja provotseeriv käitumine jne.

Kuigi ka KrMS § 202 kohaldamisala on suunatud vaid teise astme kuritegudele, on Riigikohus seda võimalust hiljuti jaatanud ka raskemate, s.o esimese astme kuritegude puhul: „/.../ ehkki üldjuhul on esimese astme kuriteod kriminaalmenetluse lõpetamiseks KrMS § 202 alusel liiga rasked, tuleb elus ette juhtumeid, kus esimese astme kuriteo tunnustele vastav tegu ei ole tegelikult sedavõrd ohtlik, et õigustaks kriminaalkaristuse kohaldamist. /.../ KrMS §-s 202 /.../ eesmärk hõlmab lisaks menetlusökonoomikale ka proportsionaalsuse põhimõttest tuleneva

¹⁵⁵ RKKKo 3-1-1-19-10, p 8.3.

¹⁵⁶ RKKKo 3-1-1-84-10, p 34.

¹⁵⁷ Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. § 202/7.2.

vajaduse välistada karistuse kohaldamine juhtudel, mil see oleks teo asjaolusid silmas pidades ilmselgelt mittemõõdukas /.../ Selline vajadus võib mõnikord tekkida ka esimese astme kuritegude puhul.¹⁵⁸ Autor leiab, et analoogselt tuleks vahet teha ka surmaga lõppenud teise astme kuritegude puhul, mille asjaolude pinnalt ei pruugi toimepanija tegu alati olla niivõrd ohtliku moega, et karistuse kohaldamine oleks õigustatud. Lisaks vähendavad isiku süüid ka karistust kergendavad asjaolud KarS § 57 järgi¹⁵⁹, millest lepitusmenetluse kontekstis asjakohaseimad on kannatanuga leppimine, kahju vabatahtlik hüvitamine, süü ülestunnistamine ning puhtsüdamlik kahetsus. Lugejale meenub, et needsamad süüid vähendavad elemendid on ühtlasi hõlmatud ka lepitusmenetluse eesmärgiga – seega võib autori hinnangul teatud juhtudel edukas lepitusmenetlus vähendada toimepanija süüid ja seeläbi ka mõistetavat karistust ulatuseni, mille korral võidakse toimepanija vangistuse kandmisest vabastada. Sellisel juhul oleks juba eelkõige menetlusressursside kokkuhoiu tõttu suhtes otstarbekam kriminaalmenetlus lõpetada.

Avaliku menetlushuvi hinnatakse lepitusmenetluse kontekstis samadel tingimustel nagu KrMS § 202 kohaldamisel – toimepanija süü ei tohi olla suur. Avaliku menetlushuvi mõiste ise on seadusandlikult määratlemata, mistõttu tekitab selle sisustamine vaidlusi nii teoorias kui praktikas. Avalikku menetlushuvi hakatakse KrMS § 202 kohaldamisel hindama siis, kui on selge, et konkreetse kuriteo puhul ei ole tegemist suure süüga. Valitseva arvamuse kohaselt seostub avaliku menetlushuvi mõiste karistamise eesmärkidega, s.o eri- ja üldpreventsiooniga. Avalik menetlushuvi rõhutab karistuste *ultima ratio* olemust ning tagab, et karistust kohaldatakse juhtudel, kui muudest kriminaalõiguslikest mõjutusmeetmetest ei piisa. Seega tuleb igal üksikjuhul kaaluda, kas toimepanija süü ja eri- ja üldpreveniivsed kaalutlused võimaldavad kriminaalmenetluse jätkamisest loobuda.¹⁶⁰

Eripreveniivsetest eesmärkidest lähtuvalt võib avaliku menetlushuvi põhjendada seeläbi, et kriminaalmenetluse lõpetamine ja teo toimepannud isiku karistamisest loobumine ei pruugi teda efektiivselt mõjutada uute süütegude toimepanemise eest (korduvkuritegevuse vältimine). Seetõttu arvestatakse teo toimepanija andmeid varasema karistuse kohta ning tema teo iseloomust tulenevat ühiskonnaaenulikkude hoiakut. Ka kriminoloogiline fakt, et paljud raskeid

¹⁵⁸ Riigikohtu arvamus kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon) eelnõu 367 SE kohta. 16.07.2021. – <https://www.riigikogu.ee/download/ba16a96d-1034-4a14-ba44-ce1e6d19004f> (27.01.2022).

¹⁵⁹ Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. § 202/7.2.

¹⁶⁰ *Ibid*, § 202/8.1.

kuritegusid toimepannud isikud alustanud just vähe tähtsatest kuritegudest, võib olla avaliku menetlushuvi olemasolu jaatamisel otsustavaks kaaluvihiks.¹⁶¹

Viimati mainitu ei saaks aga kõne alla tulla olukordades, kui provotseeritud tapmise, liiklusõnnetuse või ettevaatamatusest surma põhjustamine oli isiku esimene süütegu ning on seni elanud õiguskuulekat elu.

Üldpreventiivseid eesmärke silmas pidades on avalik menetlushuvi olemas, kui ühiskonna usk õiguse kehtivusse kannataks tugevalt kriminaalmenetluse lõpetamise korral, arvestades kuriteo toimepanemise viisi, tagajärgede raskekujulist iseloomu (näiteks surm), analoogiliste tegude suurt arvu või muid tegureid. Avalik menetlushuvi kriminaalmenetluse jätkamiseks ei saa tugineda näiteks ainult kannatanu kättemaksujanul, kuid kannatanu õigustatud huvide tähelepanuta jätmise võib mõjutada kannatanu ja seeläbi ka ühiskonna usku õiguskorra kehtivusse, mistõttu üldpreventiivsete kaalutluste hulgas tuleb avaliku menetlushuvi olemasolu tuvastamisel kannatanu õigustatud huvisid siiski silmas pidada. Avaliku menetlushuvi hindamisel ei ole õige arvestada kannatanu või kahtlustatava sotsiaalset staatust, kuriteole osaks langenud meediakajastust või avalikkuse nõudlust konkreetse õigusküsimuse lahendamiseks või pretsedendi loomiseks.¹⁶²

Seega järeldub, et kuivõrd analüüsitavate süütegude arv on alates Eesti taasiseseisvumise algusaastatest saadik drastilises languses¹⁶³, on autori hinnangul nende süütegude taunitav iseloom ja keelatus ühiskonnas põhjalikult juurdunud ning avalikku menetlushuvi nende menetlemiseks ei saa õigustada pelgalt ühiskonna sportlikust huvist, mis oleks tingitud kuriteo olemusest või tekkinud meediakärast.

Avaliku menetlushuvi puudumise kui ühe lepitusmenetluse kohaldamise eelduse kontrollimisel on heaks lähteallikaks ka riigi peaprokuröri juhised. Tulenevalt Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus nr (99) 19 „Lepitamisest kriminaalasjades“ artiklist 7 on soovitatav kehtestada kriminaalasjades lepitamise kasutamise üldised reeglid, mis eeskätt peaks andma juhised, mille alusel valida kriminaalasu, mida saata lepitusmenetlusse.¹⁶⁴

Riigi peaprokuröri 2. aprilli 2007. aasta juhiste nr RP-1-4/07/03 p-st 3 nähtub, et avalik menetlushuvi puudub üldjuhul kuritegude puhul, kus isiku süü ei ole suur, välja arvatud

¹⁶¹ *Ibid*, § 202/8.2.

¹⁶² *Ibid*, § 202/8.3-8.6.

¹⁶³ Süütegude statistika osas vt tabel 3 (alapeatükk 3.1, lk 48).

¹⁶⁴ Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. § 203¹/3.

juhtumid, mille puhul on avalik menetlushuvi juhistes eraldi välja toodud.¹⁶⁵ Juhiste punkti 5 kohaselt on avalik menetlushuvi olemas, kui üldpreventiivsetest vajadustest lähtuvalt on isiku karistamine vajalik. Selline vajadus on üldjuhul olemas muu hulgas siis, kui kuritegu on toime pandud elusfääris, mille vastu peab avalikkusel olema eriline usaldus, või isiku karistamine on vajalik õiguskorra kaitsmise huvides.¹⁶⁶

Autor möönab, et isiku surmaga lõppenud kuriteod tervikuna kuuluvad elusfääri, mille suhtes eeldatakse avalikkuselt erilist usaldust ning nende eest karistamine on vajalik õiguskorra kaitsmise huvides – see on küsimus ühiskonna õiguskindlusest. Ehkki riigilt eeldatakse rahvusliku julgeoleku tagamist ning surma põhjustanud isikute vastutusele võtmist, on materiaalses mõttes põhjustatud kahju ehk ohvri surmaga sunnitud edasi elama ohvriga rohkem või vähem isiklikku sidet omavad inimesed. Et lepitusmenetlus toimub vaid nende isikute ja toimepanija nõusolekul, ei tohiks see kahjustada ühiskonna õiguspärasest ootust riigipoolseks reaktsiooniks surma põhjustanud isikuid vastutusele võtta. Autor rõhutab, et siinse tööga taotletav seadusmuudatus ei kohusta, kuid pakub võimaluse ohvrite lähedastele tugevdada enda kui kannatanute menetluslikku positsiooni. Kui pooled lepitusmenetlusega ei nõustu, jätkub kogu kriminaalmenetlus üldises korras. Seega on ühiskonna jaoks kehtiv õiguskord tagatud sõltumata sellest, kas juhtumi asjaolud ning poolte suhtumine annab alust lepitusmenetluse kohaldamiseks või mitte. Autor toob siinkohal näite: kaks eraldiseisvat ning eelnevalt karistamata isikut põhjustavad liiklusõuete eiramise tulemusel liiklusõnnetuse, millest mõlemas hukub üks isik. Toimepanijatele kehtivad erinevad stsenaariumid, mis on tingitud lepitusmenetluse kohaldamise lubatavusest nende põhjustatud kuritegude puhul.

- Stsenaarium A – autori taotletav seadusmuudatus on jõustunud. Ühe toimepanija (X) suhtes lõpetatakse kriminaalmenetlus eduka lepitusmenetluse tõttu.
- Stsenaarium B – autori taotletav seadusmuudatus ei ole jõustunud. Teisele toimepanijale (Y) mõistetakse süüdimõistva otsusega kuuekuuline vangistus.

Nii lepitusmenetluse kui vangistuse üheks eesmärgiks on maandada korduvkuritegevuse riski, st mõjutada toimepanijat edaspidi käituma õiguskõlalt. Samas on lepitusmenetluse eesmärgiks tagada ka kannatanute heaolu ning heastada kuriteoga kaasnenud emotsionaalne

¹⁶⁵ Riigi peaprokuröri juhised 12. aprill 2007 nr RP-1-4/07/3, lk 1. – https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/Riigi%20peaprokur%C3%B6ri%20juhised%20KRMS%20202-203%20kohaldamise%20kohta%20koos%20muudatustega%202023%2012%202009.pdf (26.01.2022).

¹⁶⁶ *Ibid*, lk 5.

ning materiaalne kahju.¹⁶⁷ Toimepanija X-i, kelle suhtes kriminalmenetlus lõpetati, vabadusest tingitud potentsiaalne korduvkuritegevuse oht võiks ühiskonnas põhjustada vastureaktsiooni, et riigi õiguskord ei taga piisavalt kodanike julgeolekut, sest liiklusmõrvarid lastakse vabadesse. Selline reaktsioon oleks võrdlemisi loomulik, sest juba 2003. aastal võttis Riigikohus seisukoha, mille kohaselt purjus juhtide põhjustatud liiklusõnnetuste tagajärjel vigastatud ja hukkunud inimeste suure arvu tõttu tuli üldpreventiivsetest kaalutlustest lähtuvalt anda selge signaal, et liiklusõigusrikkumiste, kuid eelkõige mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise näol on tegemist riigi poolt tugevalt taunitavate ning rangelt karistatavate õigusrikkumistega.¹⁶⁸ Sellele vaatamata ei ole surmaga lõppenud liiklusõnnetuse põhjustamise eest võimalik toimepanijat eluks ajaks vangistada. Seega, sõltumata kriminaalmenetluse lõpetamisest lepitusmenetluse tõttu X-i suhtes või karistuse ärakandmisest Y-i suhtes ei takista kehtiv seadusandlus kummalgi toimepanijal hiljem taas mootorsõidukiga liigelda. Et aga liiklusõnnetused võivad lisaks toimepanija käitumisele olla põhjustatud ka muudest teguritest (ohvripoolne liiklusnõuete rikkumine, kehvad teolud vms ootamatud takistused), ei vähene autori hinnangul kummagi toimepanija puhul tõenäosus taas liiklusnõudeid rikkuda, rääkimata liiklusõnnetuse põhjustamisest. Ainus erinevus peitub selles, et lepitusmenetluse tõttu kriminaalmenetluse lõpetamine toob kaasa positiivseid väljundeid nii ohvri lähedastele, toimepanijale kui ka riigile (kokkuhoitud menetlusressursi näol). Seevastu kaotada on kõigil - süüdimõistva otsusega kaasnev vangistus, mille kulud katab maksumaksjatena ühiskond, kahjustab tõenäoliselt toimepanija mainet ja põhjustab raskusi tavaellu naastes. Ohvri lähedastele võidakse küll hüvitada varaline kahju, ent emotsionaalsed üleelamised nende võimalikele küsimustele vastamata jätmise näol jäävad leevendamata.

Lisaks on autori hinnangul avaliku menetlushuvi vähenemine korrelatsioonis õiguskorra kaitsmise huvidega. Arvestades teise astme eluvastaseid kuritegusid, mida sinne töö vaagib, nõrgenevad eduka lepitusmenetluse tulemusel autori hinnangul toimepanija karistamise eesmärgid, mis vähendab ühtlasi nii avalikku menetlushuvi kui ka õiguskorra kaitsmise huve. 2007. aasta riigiprokuröri juhiste p 35 kohaselt on avalik menetlushuvi olemas KarS § 117 puhul ning p 72 kohaselt ka muu hulgas inimese surma põhjustanud liiklusalaste kuritegude puhul (KarS §-d 422–423). Samas kinnitavad juhiste punktid 6 ja 32 koostoimes üheselt, et KrMS 203¹ kohaldamisel tuleb avaliku menetlushuvi olemasolu hinnata eeldusega, et avalik menetlushuvi väheneb, kui kannatanu lepib kahtlustatavaga või ei soovi menetluse jätkumist.

¹⁶⁷ Lepitusmenetluse läbiviimise kord, § 2.

¹⁶⁸ RKKKo 3-1-1-26-03, p 5.

Lisaks võib avalik menetlushuvi ära langeda ka siis, kui toimepanija kuriteo asjaolud omaks võtab ja oma süüd kinnitab, aidates kaasa kuriteo tõendamiseseme asjaolude selgitamisele, kui ilma selleta oleks tõendite kogumine oluliselt raskendatud või välistatud.¹⁶⁹ Tuleb tõdeda, et provotseeritud tapmise suhtes (KarS § 115) avaliku menetlushuvi olemasolu hindamise kohta 2007. aasta juhistes kirjutatud ei ole, kuid 01.09.2016 riigi peaprokuröri juhiste nr RP-1-2/16-1¹⁷⁰ punktide 3.3.3.2 ning 3.3.12 koostoimel on avalik menetlushuvi olemas nii KarS §-de 115–117 kui ka KarS §-de 422–423 puhul. Paraku puuduvad 2016. aasta juhistes võrreldes 2007. aasta juhistega juhtnöörid KrMS § 203¹ kohaldamise kohta – ainus viide on punktis 4 KrMS §-le 203, millest tulenevalt ei lõpetata menetlust kinnipeetavate toime pandud kuritegude osas.¹⁷¹ Lisaks tuleneb punktist 6, et 2016. aasta juhiste rakendamisega tühistati kõik eelnevate aastate juhised, sealhulgas ka 2007. aasta juhised, mis olid KrMS § 203¹ osas üksikasjalikumalt reguleeritud¹⁷². Autor spekulatsioon, et kuivõrd 2007. aasta juhised on antud välja samal perioodil, mil lepitusmenetluse regulatsioon jõustus, on 2016. aasta seisuga kriminaalmenetluse praktikas lepitusmenetluse osatähtsus vähenenud, mistõttu puudub ka vajadus täpsemaid juhiseid anda. Olgu öeldud, et ka äsjailmunud 15. märtsi 2022. aasta riigi peaprokuröri juhised RP-1-2/22/1¹⁷³, millega kõik varasemad juhised tühistati, ei anna KrMS § 203¹ kohaldamise osas täiendavaid suuniseid.

Eeltoodust lähtuvalt on autor seisukohal, et kui ettevaatamusest või liiklusnõuete rikkumise tagajärjel surma põhjustamise või provotseeritud tapmise toime pannud isik osaleb ohvrite lähedaste nõusolekul lepitusmenetluses ning see päädib kokkuleppega tekkinud kahju heastamiseks, langeb ära avalik menetlushuvi kriminaalmenetluse jätkumiseks ning ühiskonna õiguskindlus kannatada ei saa.

Lepitusmenetluse regulatsiooni on aastate jooksul püütud ka paindlikumaks muuta. 2013. aasta kriminaalmenetluse seadustiku muutmise eelnõu seletuskirjast selgub, et Justiitsministeeriumi 2010. aastal läbi viidud lepitusmenetluse rakendamise analüüsi kohaselt piiras tolleaegne seadus liigselt lepitusmenetluse kohaldamise võimalusi. Piinamise (KarS § 122) välistamine lepitusmenetluse kohaldamisalast oli eelnõu väljatöötajate arvates liialt jäik, põhistades seda

¹⁶⁹ *Ibid*, lk 2.

¹⁷⁰ Riigi peaprokuröri juhised 1. september 2016 nr RP-1-2/16-1. – [https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/untitled%20folder/oportuniteedi_juhis_alates_20.09.2018%20\(1\).docx.pdf](https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/untitled%20folder/oportuniteedi_juhis_alates_20.09.2018%20(1).docx.pdf) (27.01.2022).

¹⁷¹ *Ibid*, lk 4.

¹⁷² *Ibid*.

¹⁷³ Riigi peaprokuröri juhised 15. märts 2022 nr RP-1-2/22/1. – https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/oportuniteedi_juhis_uus%20redaktsioon_l6plik_04_1.pdf (24.03.2022).

võrdluses kehalise väärkohtlemisega (KarS § 121): „Samas kui vaadata KarS-is antud piinamise definitsiooni, siis selle kohaselt seisneb piinamine järjepidevas või suurt valu põhjustanud kehalises väärkohtlemises. Seega juhul, kui kehaline väärkohtlemine seisnes ühekordses aktis, mis põhjustas suurt valu, on lepitusmenetlus, olenemata konkreetse sündmuse asjaoludest ning isikute soovist leppida, automaatselt välistatud. Seetõttu on otstarbekas ka seda muuta ning teha regulatsiooni paindlikumaks.“¹⁷⁴

Autori hinnangul on olukord analoogne ka isiku surmaga lõppenud kuritegude kontekstis. Ehkki ka leebemad versioonid neist, s.o KarS §-d 115 ja 117, 422–423, kahjustavad jäädavalt ohvri olulisimat õigushüve (õigust elule), pruugivad nende juhtumite asjaolud tingida olukorra, kus toimepanija süüd ei saa lugeda liialt suureks ning millest lähtuvalt võib ka kannatanutel olla soov temaga suhteid heastada või talle andestada.

Lisaks on käesoleval ajal menetlemisel KrMS revisjoni eelnõu¹⁷⁵, milles muu hulgas täpsustakse lepitusmenetluse ja kriminaalmenetluse lõpetamise omavahelisi seoseid. Ehkki formaalset lepitusmenetlust KrMS §-s 203² sätestatud korras viib läbi Sotsiaalkindlustusameti ohvriabi osakond, pakuvad taastava õiguse põhimõtetele rajanevat lepitamist ka vabatahtlikud ühendused ning MTÜ-d, mille puhul ei ole kehtestatud vorminõudeid (nn konfliktivahendus). Sellest tulenevalt taotleb eelnõu täiendavat võimalust teatud liiki vaidluste korral „kriminaalmenetlusi lõpetada enne selle alustamist“, kui kriminaalasja menetlemiseks puudub avalik menetlushuvi või ei ole muul põhjusel mõistlik kriminaalmenetlust läbi viia ning süüdlase karistamine ei täidaks eesmärki. Eelnõud põhjendatakse taas nii menetlusosaliste kui riigi ressursside kokkuhoiu eesmärgil. Seega soosib eelnõu jooksvat lepitamist juhtumites, kus kannatanu ja teo toime pannud isik on omavahel juba (enne kriminaalmenetluse alustamist) leppinud või tõenäoliselt lepivad, tagades pooltele efektiivsema ja kiirema lahenduse just mitteformaalse konfliktivahenduse abil. Ühtlasi väldib menetluseelne lepitamine toimepanija suhtes stigmatiseerivate eelarvamuste kujunemist, mis võivad kriminaalmenetluse alustamisega kaasneda. Paralleelselt muudetakse lepitusmenetluse regulatsioon ümber selliselt, et formaalset lepitusmenetlust ei seata sõltuvusse kriminaalmenetluse lõpetamise võimalikkusega. Lepitusteenus on teraapilise väärtusega eelkõige kannatanule, mistõttu võiks see kasulikuks osutada ka raskemate kuritegude (nt esimese astme kuritegude) puhul, kus kriminaalmenetlust

¹⁷⁴ Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku, karistusregistri seaduse, riigilõivuseaduse, riigi õigusabi seaduse ja riigisaladuse ja salastatud välisteabe seaduse muutmise seaduse eelnõu juurde. 2013, lk 10–11. – <https://eelvoud.valitsus.ee/main#CkOb1FGX> (27.01.2022).

¹⁷⁵ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon). 367 SE. Eelnõu 2021. – <https://www.riigikogu.ee/download/da3e394a-9b73-4b64-8245-013f3cabba97> (27.01.2022).

lõpetada ei saa ning ka toimepanija jaoks võiks leppimine olla kasulik karistust kergendava alusena KarS § 57 lg 9 tähenduses.¹⁷⁶

Siiski ei saa autor nõustuda eelnõu selgitusega, mille kohaselt kannatanu ja toimepanija omavahelise leppimise tulemusel sõltub kriminaalmenetluse lõpetamise võimalikkus peamiselt ainult kahtlustatavaga seotud asjaoludest.¹⁷⁷ Esmalt rõhutab autor taas, et surmaga lõppenud süütegude kontekstis on lepitusmenetluse kohaldamise võimatus tingitud seadusandja sellekohasest otsusest. Samas tuleb arvestada, et teise astme surmaga lõppenud kuritegude eest on võimalik karistada maksimaalselt viieaastase vangistusega, mis on märkimisväärselt madalam surmaga lõppenud esimese astme kuritegude eest mõistetava vangistuse määradest: KarS § 113 (tapmine, 6–15 a), KarS § 114 (mõrv, 8–20 a või eluaegne) ning ka KarS § 422 lg 2 (liiklusnõuete eiramise tagajärjel isiku surma põhjustamine joobeseisundis, 3–12 a). Lisaks tuleb vangistuse mõistmisel KarS § 56 lg 1 kohaselt lähtuda isiku süüst, karistust kergendavatest ja raskendavatest asjaolud, üldpreventiivsetest kaalutlustest õiguskorra kaitsmise huvides ning eripreventiivsetest kaalutlustest süüdlase mõjutamisel edasiste süütegude ärahoidmiseks. Sama sätte lg-st 2 tulenevalt mõistetakse vangistus karistusena siis, kui karistuse eesmärke ei ole võimalik saavutada kergema karistusega.

Et aga eelmainitud süütegude puhul vangistuse kõrval alternatiivsed karistuse liigid puuduvad, on praktikas enim levinud võimalused jätta kas vangistus tingimisi katseajaga kohaldamata (KarS §-d 73–74) või kriminaalmenetlus lõpetada. Ehkki on loomulik arvata, et surmaga lõppenud teise astme kuritegude kontekstis on kannatanute ja toimepanija omavahelise leppimise tõenäosus kaduvväike või sootuks võimatu, on taoline järeldus autori hinnangul ennatlik – kui kuriteo toimepanija karistamise vajadus lähtub alati konkreetse juhtumi üksikasjaoludest, toimepanija süüst ning üld- ja eripreventiivsetest kaalutlustest, peaks lepituse tulemusel kriminaalmenetluse lõpetamise võimalikkus sõltuma lisaks kuriteo ja toimepanijaga seotud asjaoludele ka kannatanute tahtest. Seega, hinnang sellele, kas ka liiklussurma, ettevaatamatu või provotseeritud tapmise põhjustanud isikule mõistetav karistus oma eesmärke täidaks või annaks pooltele parima tulemuse just lepitamine, sõltub paljuski menetlejate sisetundest. Veel enam, nt ettevaatamatusest surma põhjustamise puhul, mille asjaolud soosivad edukat lepitusmenetlust ning kus kannatanute arvates ei ole toimepanija karistamine vajalik, on autori hinnangul vajadus süüdlast üld- või eripreventiivsetel kaalutlustel karistada välistatud,

¹⁷⁶ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon) eelnõu. Seletuskiri 2021, lk 49–50. – <https://www.riigikogu.ee/download/308b4ab1-23ff-4e02-a36a-588123e5042b> (27.01.2022).

¹⁷⁷ *Ibid*, lk 50.

mistõttu peab autor sellises olukorras sobivaks lahenduseks kriminaalmenetlus lõpetada. Autori mõtet toetavad ka N. Aasa sõnad: „/.../ tänapäevases käsitluses on kuriteo enda mõiste ja sellega seoses ka kriminaal menetluse eesmärk muutunud. /.../ postmodernses õiguskultuuris nähakse kuriteos pigem konflikti ühiskonnas ning riigi ülesanne on aidata seda konflikti lahendada ja saavutada pragmaatiline kompromiss.“¹⁷⁸ Kokkuvõtvalt on valdavas osas revisjoni eelnõuga ette nähtud seadusmuudatused autori hinnangul taastava õiguse laiemaks integreerimiseks kriminaalmenetluses vajalikud sammud, ehkki sellele on esitatud ka vastuväiteid.¹⁷⁹

2.3. Lepitusmenetluse ja selle alternatiivide statistika

Nagu eespool kirjeldatud, on nii inimeste kui õiguspraktikute teadlikkus taastava õiguse osas siiani olnud tagasihoidlik, mis kajastub ka lepitusmenetluse rakendamise statistikas – 2007. aastal lõpetati kriminaalmenetlus leppimise tõttu u 30 juhtumi puhul ning 2010. aastaks tõusis arv u 200-ni.¹⁸⁰ 2014. aastal lõpetati leppimise tõttu juba ligi 800 kriminaalmenetlust¹⁸¹ ning viimasel kolmel aastal on leppimise tõttu kuritegude menetluste lõpetamine jäänud püsima 800–900 piiresse.¹⁸²

Lepitusmenetluse kohaldamisala laiendamise potentsiaali aitab loodetavasti näidata see, kui kõrvutada seda siinses töös analüüsitavate kuritegude kontekstis muude menetluslike alternatiividega toimepanija jaoks. Rääkides surmaga lõppenud teise astme kuritegudest, on üheks stsenaariumiks kohtulik üldmenetlus või muud alternatiivsed lihtmenetlused (kokkuleppe-, lühi-, käsk- või kiirmenetlus), mis võivad päädida süüdimõistva otsuse ja maksimaalselt kuni viieaastase vangistusega. Mõistetakse vangistus kuni üheks aastaks, võib karistuse asendada elektroonilise valveta (KarS § 69¹), mille puhul tuleb süüdimõistetul ettenähtud katseaja jooksul üles näidata õiguskäitumist. Kuni kaheaastase vangistuse võib KarS § 69 alusel asendada üldkasuliku tööga (edaspidi ka *ÜKT*), mille täitmata jätmise

¹⁷⁸ Aas, N. Riigi peaprokuröri ülevaade Riigikogu põhiseaduskomisjonile. – *Juridica* 2014/VII, lk 540.

¹⁷⁹ Pikamäe, P. Arvamus kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon) eelnõu 367 SE kohta. 04.11.2021 – <https://www.riigikogu.ee/download/91342f5d-e51b-4d5c-a8b1-504ff55a6064> (27.01.2022).

¹⁸⁰ Klopets, U., Tamm, K. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Analüüs. Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus. Kriminaalpoliitika osakond. Justiitsministeerium 2010, lk 7. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kriminaalmenetluse_lopetamine_leppimise_tottu_justiitsministeerium_2010.pdf (05.02.2022).

¹⁸¹ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses. Seletuskiri 2015, lk 75. – <https://www.riigikogu.ee/download/2e175cc8-b5ec-4fc1-a135-32801d1751d4> (17.02.2022).

¹⁸² Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon). Seletuskiri. 2021, lk 93.

korral ähvardab reaalne vangistus. KarS § 73 kohaselt võib kohtunik jätta karistuse täielikult või osaliselt tingimisi kohaldamata, kui arvestades kuriteo toimepanemise asjaolusid ja süüdlase isikut ei ole vangistuse ärakandmine vähemalt täies ulatuses otstarbekas. Tingimisi karistusest vabastatu ei tohi talle määratud katseaja (1–5 aastat) jooksul toime panna uusi süütegusid, mida võib rakendada ka koos käitumiskontrolliga KarS § 74 alusel. Viimasel juhul järgib kriminaalhooldaja süüdlasele määratud kontrollnõuete ja kohustuste täitmist. Samuti võib menetluse lõpetada oportuuniteediprintsiibil põhinevate alustega, millest analüüsitavate süütegude kontekstis asjakohaseim on KrMS § 202.

Autor möönab, et vastused tema püstitatud hüpoteesile nr 3, mille kohaselt KarS §-de 115, 117 ja 422–423 alusel menetletavad juhtumid päädivad Eestis peamiselt kriminaalmenetluse lõpetamisega oportuuniteediga või tingimisi karistuse kohaldamisega, polnud avalikest allikatest leitavad. Ehkki mõistetud karistuste osas oli vaadeldavaks ajaperioodiks 2003–2020, kinnitas autorile kaasabi osutanud Justiitsministeeriumi nõunik A. Ahven, et sellise detailsusega karistuste andmestik pikema perioodi kohta puudub, kuivõrd alles paari aasta eest hakati andmebaasi täpsemalt kandma KarS §-de 73 ja 74 alusel karistuse määramise andmeid. Sellegipoolest õnnestus koostöös nõunikuga leida lühiajalisemat statistikat analüüsitavate süütegude menetluslike lahendite ning tingimisi vangistusest vabastamise kohta, mis kajastub alljärgnevates autori koostatud tabelites.

Tabel 1. Menetluslikud lahendid perioodil 01.01.2015–31.10.2021 (KarS §-d 115, 117 ja 422–423¹⁸³)

KarS säte	Reg. juhtumite arv (2015–2020) ¹⁸⁴	KrMS § 201	KrMS § 202	KrMS § 203	KrMS § 203 ¹	Üldmenetlus	Alternatiivmenetlused ¹⁸⁵
§ 115	1	0	0	0	0	0	1
§ 117	277	0	4	0	0	18	12
§ 422	370	1	40	1	3	70	116
§ 423	415	0	114	1	7	48	83

Allikas: Andmed Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonnast. Autori valduses.

¹⁸³ KarS §-de 422 ja 423 puhul on arvestatud nii tervisekahjustuste kui surma põhjustamist. Autor.

¹⁸⁴ Andmed siinse töö lk-lt 48. 2021. aasta kuritegevuse statistika on töö kirjutamise hetkel koostamisel. Autor.

¹⁸⁵ Alternatiivmenetluste all on mõeldud lühi-, käsk-, kiir- ja kokkuleppemenetlusi. Autor.

Tabel 2. Karistuste liigid perioodil 2019–2021 (KarS §-d 115, 117 ja 422–423)¹⁸⁶

KarS säte	Reg. juhtumite arv (2019–2020) ¹⁸⁷	Süüdimõistev otsus	Vangistus (sh ÜKT-ga asendamine)	Täielikult tingimisi kohaldamata	Osaliselt tingimisi kohaldamata
§ 115	1	3	3	2	1
§ 117	99	15	15	6	2
§ 422	91	50	50	24	8
§ 423	123	52	45	43	1

Allikas: Andmed Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonnast. Autori valduses.

Autor rõhutab, et tabelites ning nende omavahelises võrdluses esineb ebakõlasid (nt KarS §-de 115 ja 117 puhul), kuivõrd andmed on koondatud erinevatel aegadel erinevatest andmebaasidest ning osa registreeritud kuritegude menetlus võidi hiljem kuriteo tunnuste puudumise tõttu lõpetada või teise kuriteona ümber kvalifitseerida.¹⁸⁸ Seega ei ole kogutud andmete põhjal võimalik tõsikindlalt järeldada, kui suur osa analüüsitavaatest süütegudest päädis kriminaalmenetluse lõpetamisega või tingimisi karistuse kohaldamisega. Siiski ilmneb, et näiteks liiklusõnnetuste kontekstis oli vaadeldaval perioodil märkimisväärne tendents lõpetada kriminaalmenetlusi oportuuniteediga, üld- või alternatiivmenetluste kaudu süüdimõistetud isikute suhtes asendati ligi pooltel juhtudel karistus üldkasuliku tööga või vabastati tingimisi vangistusest. Provoitseeritud tapmiste puhul jäeti vaieldamatult kõigi toimepanijate suhtes karistus tingimisi kohaldamata ning ettevaatamatusest surma põhjustanud isikutele mõistetud vangistused jäeti ligi pooltest juhtudest tingimisi kohaldamata.

Lisaks on avalikest allikatest leitav karistuse mõistmise statistika liiklusõnnetuste kohta perioodil 1998–2003, mille kohaselt 4394-st registreeritud juhtumist 2095-l ehk ligi pooltel kordadel mõisteti tingimisi vabadusekaotus, 314 korral mõisteti toimepanijale reaalne vangistus ning karistuse kandmisest vabastati toimepanija 57 juhtumi puhul.¹⁸⁹ Paraku ei selgu allikast ülejäänud registreeritud kuritegude menetluslik staatus – võib samuti spekuloida, et need

¹⁸⁶ KarS §-de 422 ja 423 puhul arvestatud nii tervisekahjustuste kui surma põhjustamist. Autor.

¹⁸⁷ Andmed siinse töö lk-lt 48. 2021. aasta kuritegevuse statistika on töö kirjutamise hetkel koostamisel. Autor.

¹⁸⁸ Kirjavahetus Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonnaga. Autori valduses.

¹⁸⁹ JS091: JÕUSTUNUD KOHTUOTSUSEGA SÜÜDIMÕISTETUD KURITEO LIIGI JA KARISTUSE JÄRGI (1998–2003). Statistikaamet. –
https://andmed.stat.ee/et/stat/Lepetatud_tabelid_Sotsiaalelu.%20Arhiiv_eigus%20ja%20turvalisus.%20Arhiiv/JS091/table/tableViewLayout2 (04.02.2022).

lõpetati kriminaalmenetluse aluste puudumise tõttu või kvalifitseeriti ümber. Tuleb ka arvestada, et sellel perioodil puudusid oportuuniteediprintsiibist lähtuvad menetluse lõpetamise alused (KrMS § 201 lg 2 kuni § 205²), mistõttu toetab eespool esitatud statistika autori hüpoteesi vaid kaudselt, s.t vähemalt ligi pooled (k.a surmaga lõppenud) liiklusõnnetused aastatel 1998–2003 päädisid süüdimõistetute jaoks tingimisi vangistusega.

Kokkuvõttes leiab autor, et kogumis toetab eespool esitatud statistika autori hüpoteesi, mille kohaselt KarS §-de 115, 117 ja 422–423 alusel menetletavad juhtumid päädivad Eestis kui mitte peamiselt, siis vähemalt märkimisväärses ulatuses kriminaalmenetluse lõpetamisega oportuuniteediga või tingimisi karistuse kohaldamisega.

2.4. Lepitusmenetluse efektiivsus võrdluses alternatiividega

See peatükk keskendub autori neljandale hüpoteesile, mille kohaselt võiks sobivatel juhtudel KarS §-de 115, 117 ja 422–423 kriminaalmenetluse lõpetamine eduka lepitusmenetluse tulemusel olla kõigi poolte jaoks parem alternatiiv, kui kriminaalmenetluse lõpetamine oportuuniteediga või süüdimõistev kohtuotsus koos (tingimisi) vangistusega. Selleks püüab autor põgusalt analüüsida vangistuse või sellest tingimisi vabastamise mõjusid süüdimõistetutele, kõrvutades neid kriminaalmenetluse lõpetamisest kaasneva kasuga mõlemale poolele.

Vangistuse efektiivsuse osas ei soovi autor langeda pikemasse diskussiooni, kuid möönab, et vangistuse ajaloo pika ajaloo vältel on ilmunud arvukalt nii vanglasüsteemi toetavat kui taunivat kirjandust. Ameerika sotsioloog R.M. Martinson, seoses kurjategijate mõjutusmeetmete, sh vangistuse, efektiivsusega nentis juba 1974. aastal kurikuulsat seisukohta, mida tänapäeval teatakse kui miski-ei-toimi-doktriini (ingl *nothing works doctrine*). Vangide retsidiivsuse vähendamisest ja nende taasühiskonnastamisest rääkides tuleb alati arvestada ühelt poolt vanglasüsteemi võimekust kinnipeetutele ravi- ja rehabilitatsiooniprogramme pakkuda ning teisalt kinnipeetute võimet programme läbides oma edaspidist käitumist parandada. Programmidest järeluste tegemine sõltub autori hinnangul sellest, kas tegu on patoloogiliste käitumishälvetega (korduv)kurjategijaga või tavapäraselt õiguskuuleka kodanikuga, kelle jaoks võis kuriteo toimepanemine olla esmakordne. Küsimusele, kas Eesti vanglasüsteem soosib kinnipeetava taasühiskonnastamist, on üha rohkem eitavalt vastatud ning vangide arvu vähendamisest on räägitud juba pikemat aega.¹⁹⁰ Värvikalt ja argikeelselt on vanglakaristuse paradokse ning puudujääke kritiseerinud näiteks religiooniantropoloog ja taastava õiguse

¹⁹⁰ Põbo, M. Vangide arvu vähendamise tagamaad. – Juridica 2011/X, lk 768.

koolitaja Jaanus Kangur.¹⁹¹ Kui vangistuse eesmärkideks pidada eelkõige korduvkuritegevuse tõenäosuse vähendamist ja ühiskonna turvalisuse tagamist kurjategijate isoleerimisega, siis juba üle 10 aasta tagasi tuldi järeldusele, et kinnipidamisasutustes peaksid viibima vaid kõige ohtlikumad kurjategijad (retsdivistid) ning muude toimepanijate puhul tuleks rakendada just alternatiivseid karistusi (üldkasulik töö, sõltuvusravi, leppimine, kogukondlikud sekkumised jne).¹⁹² Eraldi tähelepanu juhiti vanglate reformi läbiviimise vajalikkusele, kuivõrd vangistuse suur osakaal suurendab korduvkuritegevust¹⁹³ ning seletuskirja kohaselt soovitati kuriteoennetuse raames rakendada võimaluse korral just lepitusmenetlust.¹⁹⁴ Nüüd, pärast vanglareformi, on uueks eesmärgiks omistada alternatiivkaristustele¹⁹⁵ võrdväärne tähendus põhikaristusega¹⁹⁶, sest need võivad vangistuse kõrval palju tulemuslikumaks osutada.¹⁹⁷ Alternatiivkaristuste kõrval on olemas ka karistuste alternatiivid, millest kõige levinumad on lepitusmenetluse või oportuuniteedi tulemusel kriminaalmenetluse lõpetamine.¹⁹⁸ Alternatiivkaristuse efektiivsust tõendab ka statistika - kõige retsidiivsemad õigusrikkujad on vangistusega karistatud isikud, kellest ligi pooled mõistetakse pärast vabanemist uuesti süüdi juba järgneva 5 aasta jooksul, seevastu kõige madalama retsidiivsusega on need õigusrikkujad, kelle suhtes lõpetatakse menetlus avaliku menetlushuvi puudumisel (KrMS § 202).¹⁹⁹ Endise vanglateenistuse asekancleri P. Kama sõnusti: „Kui vaadata, kes vanglast lahkuvad ja kes sinna tagasi tulevad, siis võib öelda, et enamikus usaldusväärse arvepidamisega riikides jõuab suurem jagu vanglast lahkunuid sinna tagasi.“²⁰⁰ Kui praegune riiklik kriminaalpoliitika püüab üha enam vangistuse asemel leida efektiivseid lahendusi korduvkuritegevuse vähendamiseks ja turvalise ühiskonna tagamiseks, ei ole ka autori analüüsitud kuritegude (KarS §-d 115, 117 ja 422–423) kontekstis enam asjakohane rääkida vangistusest kui primaarsest mõjutusmeetmest toimepanija suhtes. Lugejale võib eelnevalt loetust meenuda, et ettevaatamatu süüteo toime

¹⁹¹ Kooli, R. Jaanus Kangur: Pargipätid paradokside padrikus. Arvamus. ERR Arvamus 04.09.2018. – <https://www.err.ee/858609/jaanus-kangur-pargipatid-paradokside-padrikus> (15.02.2022);

Kooli, R. Jaanus Kangur: Vangistuse varjatud pale. Arvamus. ERR Arvamus 26.07.2018. – <https://www.err.ee/849403/jaanus-kangur-vangistuse-varjatud-pale> (15.02.2022).

¹⁹² Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. 2010, lk 2. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf (15.02.2022).

¹⁹³ *Ibid*, lk 2.

¹⁹⁴ *Ibid*, lk 40.

¹⁹⁵ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Seletuskiri, lk 24.

¹⁹⁶ *Ibid*, lk 22.

¹⁹⁷ *Ibid*, lk 6.

¹⁹⁸ Justiitsministeerium. Kuritegevus ja selle ennetus. Alternatiivkaristused. – <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/alternatiivkaristused> (15.02.2022).

¹⁹⁹ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Seletuskiri, lk 20–21.

²⁰⁰ Justiitsministeerium. Vanglateenistus. Vanglateenistuse aastaraamat 2018. – https://www.vangla.ee/sites/www.vangla.ee/files/elfinder/dokumendid/vanglateenistuse_aastaraamat_2018.pdf (15.02.2022).

pannud isikud ja liiklusõnnetuse põhjustajad kui nn juhusekurjategijad, samuti afektikurjategijad ei pruugi üldse karistamist vajada. Seda enam eeldab iga taoline kuritegu põhjalikku analüüsi, kas ka alternatiivkaristuste eesmärke oleks võimalik saavutada ka näiteks kriminaalmenetluse lõpetamisega eduka lepitusmenetluse tulemusel, kui seda soosivad juhtumi asjaolud ning poolte vastav tahe.

Samuti on üldteada, et isikule mõistetud karistuse andmed kantakse ka tema kohta peetavasse karistusregistrisse. Karistusregistri seaduse²⁰¹ (edaspidi *KarRS*) § 24 lg-s 1 sisalduva loetelu kohaselt kustuvad karistusregistri andmed näiteks üldkasuliku töö sooritamisest või vangistusest tingimisi vabastamise korral katseaja lõppemisest 3 aasta möödumisel (p 6,7); alla viieaastase vangistuse ärakandmisest alates 5 aasta möödumisel (p 8) ning viie- kuni kahekümneaastase vangistuse ärakandmisest alates 10 aasta möödumisel (p 9). Töö eespool sai autor kinnitust, et ettevaatamatusest surma põhjustamise, provotseeritud tapmise või surmaga lõppenud liiklusõnnetuste eest vabastatakse märkimisväärsel osal juhtudest toimepanijad tingimisi vangistuse kandmisest. Seega on tõenäoline, et neid kuritegusid esmakordselt toime pannud isikute edasine elukorraldus on karistusregistri andmete tõttu vähemalt kolmeks aastaks piiratud. *KarRS* §-st 15 lähtuvalt on karistusregistri andmeid kolmandatel pooltel võimalik kontrollida, hindamaks näiteks isiku tausta ja sobivust avalikku teenistusse või eraõiguslikku lepingulisse suhtesse astumiseks. Põhjuseid andmete nägemiseks on mõistagi rohkem – olgu selleks isiku enda nõusolek, lepingu täitmine, vastutava töötleja juriidilise kohustuse täitmine või avaliku võimu teostamine, eluliste huvide kaitse või ettevõtete õigustatud huvi.²⁰² Eraõiguslike ettevõtete huvi on teravalt kirjeldatud ka õiguskirjanduses: „Karistatu saab kunagi tagasi oma vabaduse ja võib taastada oma hea varalise seisuga, kuid ta võib jääda tööandja, korteriomaniku, panga või kindlustuse silmis häbimärgistatuks ja seega sisuliselt diskrimineeritavaks.“²⁰³ Lisaks võimaldab *KarRS* § 20 kindlatel valitsusasutustel ja organisatsioonidel kontrollida ka kustutatud, s.t arhiveeritud karistuse andmeid, andmaks relvaluba ning hindamaks isiku sobivust avalikku teenistusse või mõne organisatsiooni liikmeks. Ehkki ei sea autor siinkohal kahtluse alla nende päringute tegemise õiguspärasust ja vajadust lähtuvalt riigi julgeolekualastest või muudest kaalutlustest, on sellele vaatamata puhas

²⁰¹ Karistusregistri seadus. – RT I, 22.05.2021, 5.

²⁰² Andmekaitseinspeksioon. Miks minu andmeid on vaadatud? 21.01.2020. – <https://www.aki.ee/et/uudised/miks-minu-andmeid-vaadatud> (09.02.2022).

²⁰³ Baumann, J., Weber, U., Mitsch, W. Strafrecht AT. 10. Aufl. Bielefeld: Giesekind 1995. § 34/1. (Viidatud: Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus. 2017, lk 75).

karistusregister toimepanija vaatest samuti oluline argument kriminaalmenetluse lõpetamise kasuks, sest tema edasised karjäärivõimalused jäävad piiramata.

Nii vangistuse kui sellest tingimisi vabastamise näol on tegemist karistustega. Kriminaalkaristus väljendab riigi hukkamõistu kuriteo toimepanija suhtes ning kujutab endast reintegreerivat häbimärgistamist, s.t selle tulemusena tuuakse süüdimõistetud ühiskonda tagasi. Karistuse stigmatiseerivat mõju võimendab selle mõistmiseks ettenähtud rituaal, mis reeglina seisneb avalikus ja formaliseeritud kohtuistungis.²⁰⁴ Oportuuniteedipõhimõttel kohaldatavate kriminaalmenetluse lõpetamise aluste (KrMS § 201 lg 2 kuni § 205²) eesmärk on hinnata, kas toimepanija karistamine on õigustatud. Lisaks menetlusökonomiapõhimõttele, alternatiivsele kontrollmehhanismile, karistuse proportsionaalsuse hindamisele ning kannatanu huvide paremale kaitsesele on nende eelisenähtud ka eelmainitud karistuse stigmatiseeriva efekti puudumist.²⁰⁵ Kriminaalmenetluse lõpetamisega võidakse toimepanijale määrata küll teatud kohustused, kuid tulenevalt nende kohaldamise protseduurist (ilma avaliku kohtuistungita), kohustuste olemusest (kahju hüvitamine rahaliselt või üldkasuliku töö vormis) ning asjaolust, et isiku karistusregister jääb puutumata, ei ole kriminaalmenetluse lõpetamine vaadeldav karistamisena.²⁰⁶

Taastava õiguse ja lepitusmenetluse üks peamistest eesmärkidest on tekitatud kahjude heastamine. Muu hulgas näeb ka oportuuniteediga kriminaalmenetluse lõpetamine ette, et toimepanijat kohustatakse menetlejate poolt heastama kuriteoga tekitatud kahju ning tasuma kriminaalmenetluse kulud. Küsimus on, kuidas kannatanule tekkinud kahjusid selle sätte kohaselt hüvitatakse. Kahjude heastamine kannatanule sai formaalselt seisneda vaid rahalises hüvitisel kuni 2019. aastani, mil õigusnormi täiendati – alates sellest ajast võib toimepanijale määrata ka muu asjakohase kohustuse (KrMS § 202 lg 2 p 7). Eelnõu seletuskirjas²⁰⁷ peeti selle all silmas eelkõige täiendavat kohustust toimepanija mõjutamiseks – näiteks füüsilisest isikust toimepanijale alkoholi tarvitamise keelu kohaldamist, samuti juriidilise isiku kohustust avalikult õigusrikkumiste toimepanemist tunnustada. Autor mõnab, et sätte abstraktne sõnastus võimaldab füüsilisest isikust toimepanijale panna ka otsese kohustuse teha midagi täiendavalt ka kahjude hüvitamise kontekstis. Teoreetiliselt on võimalik, et kui ettevaatamatusest surma

²⁰⁴ Sootak, J. Karistusõiguse alused. Tallinn: Juura 2003, lk-d 181–182. (Viidatud: Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. § 202/2.5. Komm vlj. 3. vlj. Tallinn: Juura 2012).

²⁰⁵ Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. § 202/2.1-2.5.

²⁰⁶ *Ibid.*, § 202/2.5.

²⁰⁷ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu. 658 SE II. Seletuskiri teise lugemise juurde (12.02.2019), lk 4. – <https://www.riigikogu.ee/download/173bd448-cf27-4fed-9727-0b18ac8ad04e> (15.02.2022).

põhjustanud isiku suhtes näeb prokurör võimalust menetlus KrMS § 202 alusel lõpetada, kohustatakse toimepanijat kannatanute nõusolekul osalema taastavatel kohtumistel²⁰⁸ või lepitusteenuses, et kuriteoga tekitatud kahju heastamises kokku leppida.²⁰⁹ Samas ei indikeerita sellist võimalust ühiskonnale seadusandlikul tasandil.

Lisaks oleks siinjuures tegemist KrMS § 203¹ sisulise dubleerimisega, kuivõrd lepitusmenetlus on suunatud samale eesmärgile (kahjude heastamine), mis on KrMS §-ga 202 võrreldes kannatanukeskemaks kriminaalmenetluse lõpetamise aluseks. Lepitusmenetluse puhul poleks osalemine sunduslik ning initsiatiiv tuleb toimepanijalt, mitte menetlejalt ning samuti ei määra tema ka kohustusi kahju heastamiseks, vaid need lepitakse kokku pooltevahelise dialoogi käigus. Nii tuleks teleoloogilisest tõlgendusest lähtudes juhinduda järgmisest põhimõttest: pooltevahelise tulemusliku leppimise korral võib menetleja järgnevalt kaaluda kriminaalmenetluse lõpetamist (KrMS § 203¹), kuid mitte konstateerida pooltele, et menetlus lõpetatakse tingimusel, et pooled ära lepivad (KrMS § 202 lg 2 p 7). Seega leiab autor, et lepitusmenetlus tuleks oma olemuselt hoida KrMS §-st 202 lahus ning muu asjakohane kohustus peaks olema toimepanija jaoks midagi muud, kui tekitatud kahju heastamiseks mõne toimingu tegemine. Vastasel juhul minetaks lepitusmenetlus oma igasuguse mõju ning autori püüdlus seda muuta oleks tarbetu.

Nagu autor alapeatükis 1.3 ka kirjeldas, pakuvad eduka lepitusmenetluse raames läbiviidavad kohtumised kuriteo toimepanija ja kannatanute vahel palju enam, kui pelgalt kahjude rahaline hüvitamine või kriminaalmenetluse kulude tasumine. Ühelt poolt on toimepanijal võimalus isiklikult ja vahetult juhtunut kannatanutele selgitada, mõista viimaste kannatusi, võtta tehtu eest isiklik vastutus ning sobival juhul ka nende andestus pälvida. Sellele vastab kannatanute võimalus saada juhtunu osas selgust, kirjeldada oma läbielamisi, kujundada oma hinnang toimepanija süü suhtes ning lõppastmes viimasele andestust pakkuda. Täiendavad kohustused või toimingud kahju heastamiseks, mis sellele järgneda võivad, on mõistagi pooltevahelise arutelu tulemus. Kuivõrd sõlmitav lepituskokkulepe võib KrMS § 203² lg 3 kohaselt lisaks kuriteoga tekitatud kahju heastamise korrale ja tingimustele sisaldada ka muid tingimusi, oleks neid igal juhul mõistlikum saavutada just lepitusmenetluse, mitte KrMS § 202 raames. Eelnevast tulenevalt leiab autor, et lepitusmenetluse võimaldamine ka surmaga lõppenud teise

²⁰⁸ Taastav õigus. Sotsiaalkindlustusamet. – <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/ohvriabi-enetustoo/taastav-oiigus> (15.02.2022).

²⁰⁹ Prokuratuuri aastaraamat. Kannatanu hea kohtlemise käsiraamat. 2019, lk 7–8. – <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/sites/default/files/inline-files/Kannatanu.pdf> (24.03.2022).

astme süütegudele annab ühiskonnale selgema kriminaalpoliitilise sõnumi riigi soovist kuritegude ohvraid võimalikult laiakülgsest toetada.

Lepitusmenetluse alternatiiviks võib pidada ka kannatanuga leppimist KarS § 57 lg 1 p-i 9 mõttes kui toimepanija karistust kergendavat asjaolu, mis selgus ka eespool mainitud kriminaalmenetluse seadustiku revisjoni eelnõust. Eelnõu pidas silmas mitteformaalse lepitusmenetluse protsessi rakendamist raskematele süütegudele, mille puhul kriminaalmenetlust lõpetada ei saa. Sealjuures võib ka kannatanu leppimise raames süüdlase karistamise osas [kohtunikule – autor] arvamust avaldada²¹⁰, mistõttu ei ole võimatu, et ta toimepanijaga leppimise tõttu viimase karistamist ei soovigi. Pidades silmas surmaga lõppenud teise astme süütegeid, peitub siin aga autori hinnangul optimaalne viis kohtute koormust vähendada. Selle asemel, et kannatanute soov toimepanijat mitte karistada ilmneks alles kohtus karistuse mõistmise ajal, võiks seda muid asjaolusid arvestades prokurör võimalikuks pidada ja kriminaalmenetluse lõpetada juba formaalse lepitusmenetluse käigus kohtueelses etapis.

Iiris Pettai, Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi juhatajat, tõdes hiljuti, et Eesti poliitikute arvates on Eestit taastava õiguse arengul peetud teiste EL liikmesriikidega võrreldes eesrindlikumaks.²¹¹ Autori hinnangul võiks taotletav seadusmuudatus samuti olla julge samm, millest oleks ka teistel EL liikmesriikidel tulevikus eeskuju võtta. Seda lähenemist toetab ka EL seadusandlus - varem mainitud Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee 2018. aasta soovitude art 18 kohaselt peaks lepitusmenetlus olema liikmesriikides võimaldatud kõikide kuritegude puhul sõltumata selle liigist ja raskusest. Kontrasti mõttes toob autor välja ka lepitusmenetluse regulatsiooni mujal Euroopas, mis on riigiti erinev. Enamik liikmesriike võimaldab lepitust kriminaalmenetluses kohaldada vähemtõsisemate kuritegude puhul.²¹² Sarnaselt Eestiga on ka teistes EL liikmesriikides lepitusmenetluse kohaldamisel otsustavaks kriteeriumiks kuriteo karistuse piirmäär – nt Ungaris, Portugalis ja Slovakkias võimalik lepitada kuni viie aastase vangistuse ülemmääraga kuritegusid, Sloveenias kuni kolme aastase ja Belgias kahe aastase vangistuse ülemmääraga kuritegusid.²¹³ Saksamaal, Soomes ja Poolas ei piira kuritegude raskusaste lepitusmenetluse kohaldamist, mis teeb selle võimalikuks sisuliselt kõikidel juhtudel.²¹⁴ Kui varem põhjustas lepitusmenetluse rakendatavus raskete kuritegude puhul Rootsis suurt vastuseisu, siis hiljem hakati uskuma, et see võiks olla sobiv kõikidele

²¹⁰ Sootak, J. Karistusseadustik. § 57/11. Komm vlj. 5. vlj. Tallinn: Juura 2021.

²¹¹ Nael, M. „Suud puhtaks“: taastav õigus on võimalus, kuid mitte kõigis juhtumites. ERR video 11.02.2020. – <https://www.err.ee/1034107/suud-puhtaks-taastav-oigus-on-voimalus-kuid-mitte-koigis-juhtumites> (14.01.2022).

²¹² Klopets, U., Tamm, K. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Analüüs. 2010, lk 9.

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ *Ibid.*

kuritegudele.²¹⁵ Seoses Suurbritannia ja Ameerika Ühendriikidega sõltub lepitusmenetluse kohaldamisala konkreetsest territooriumist²¹⁶, ent taastava õiguse lähenemisi saab täheldada kõikide kuritegude puhul²¹⁷, nagu ka paljudes Ameerika Ühendriikide osariikides²¹⁸. Ka Holland on viimaste aastate jooksul taastaval õigusel põhinevate lähenemisi kriminaalõiguses arendanud – kriminaalmenetlusi on võimalik poolte lepitamiseks peatada ning selle heade tulemuste korral võib nii menetlejate kui poolte täiendaval nõusolekul vajadusel kriminaalmenetluse lõpetada, sest eduka lepituse tagajärjel võib vanglakaristuse määrata vaid juhul, kui seda nõuavad kuriteo raskusaste, toimepanija isikuomadused või juhtumi tehiolud.²¹⁹

Kokkuvõtvalt saab järeldada, et lepitusmenetluse osas riigiti erinevaid lähenemisi, ent autor leiab, et kui töös analüüsitavate kuritegude asjaolud ja poolte suhtumine soosivad eduka lepitusmenetluse tõttu kriminaalmenetluse lõpetamist, on see Eestis muude kriminaalmenetluslike lahendustega võrreldes kasulikum nii toimepanijale kui kannatanutele ning ressursse säästvam alternatiiv ka riigi kriminaalsüsteemile.

Lepitusmenetluse eeliseid oportuuniteedi ja muude alternatiivide ees kommenteerisid ka intervjuueeritavad.

²¹⁵ Eriksson, F. Victim-offender mediation in Sweden and South Africa. 2008, lk 2. – https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/19708/1/gupea_2077_19708_1.pdf (27.02.2022).

²¹⁶ Kirjavahetus Maynoothi Ülikooli kriminoloog Ian Marderiga. Autori valduses.

²¹⁷ Restorative Justice Council. Koduleht. – <https://restorativejustice.org.uk/criminal-justice> (02.03.2022)

²¹⁸ Sliva, Shannon M., Lambert, Carolyn G. Restorative Justice Legislation in the American States: A Statutory Analysis of Emerging Legal Doctrine. Journal of Policy Practice. Routledge: 2015, lk 86. – <https://njdc.info/wp-content/uploads/2017/10/Restorative-Justice-Legislation-in-the-American-States-A-Statutory-Analysis-of-Emerging-Legal-Doctrine.pdf> (02.03.2022)

²¹⁹ Wolthuis, A., Claessen, J., Slump, G. J., Van Hoek, A. Dutch developments: restorative justice in legislation and in practice. The International Journal of Restorative Justice 2019, lk 123, 129. – https://www.researchgate.net/publication/332615171_Dutch_developments_restorative_justice_in_legislation_and_in_practice (02.03.2022)

3. LEPITUSMENETLUSE REGULATSIOONI MUUTMISE VÕIMALIKKUSEST

3.1. Eluvastaste kuritegude statistika

Lepitusmenetluse muutmise võimalikkust aitab loodetavasti mõista ka statistika surmaga lõppenud kuritegudest Eestis läbi aegade – see ilmestab, kuivõrd relevantne võiks olla nende kuritegude kontekstis diskuteerida paindlikemast lahendustest kriminaalmenetluses. Alljärgnevalt kajastub tabel koondandmetega Eestis registreeritud kuritegude, sh tahtlike, ettevaatamatute ja provotseeritud tapmiste ning tapmiskatsete, samuti surmaga lõppenud liiklusõnnetuste statistika kohta aastatel 1991–2020 (tabel 3). Tabelis olevad tühjad lahtrid indikeerivad, et vastaval aastal seda liiki kuritegu ei registreeritud.

Tabel 3. Eluvastaste kuritegude statistika (1991–1993²²⁰; 1994–2001²²¹; 2002²²²; 2003–2020²²³)

Aasta	Registree- ritud kuriteod	Tapmised/ mõrvad (KarS §-d 113–114)	Provotseeritud tapmised (KarS § 115)	Surma põhjustamine ettevaatamatusest (KarS § 117)	Liiklusõuete rikkumine (KarS § 422)	Liiklusõuete rikkumine ettevaatamatusest (KarS § 423)
1991	31 748	136				
1992	41 254	239				
1993	37 143	327				
1994	35 739	365				
1995	39 570	304				
1996	35 411	268				
1997	40 972	247				
1998	45 721	248				
1999	51 539	200				
2000	57 799	189				
2001	58 497	164				
2002	53 293	155				
2003	57 417	188	3	1207	276	145
2004	57 168	127	2	938	193	174
2005	55 586	156		293	166	156
2006	51 834	119	1	124	153	159

DIFERENTSEERITUD ANDMED PUUDUVAD

²²⁰ Saar, J., Markina, A., Ahven, A., Annist, A., Ginter, J. Kuritegevus Eestis 1991–2001. Tallinn: Juura 2003, lk-d 285, 292.

²²¹ JS022: Registreeritud kuriteod toimepanekupaiga ja kuriteo liigi järgi (1994–2001). Statistikaamet. – <http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=Js022> (21.10.2021).

²²² JS041: Politseis registreeritud kuriteod liigi järgi (1999–2007). Statistikaamet. – <http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=Js041> (21.10.2021).

²²³ Registreeritud kuriteod aastatel 2003–2020. Tabel. Justiitsministeerium. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/> (22.11.2021).

2007	50 375	110	2	140	147	140
2008	50 977	104		106	106	68
2009	48 359	95		85	96	70
2010	48 340	84		80	76	74
2011	42 567	100		77	106	72
2012	40 816	80		76	91	82
2013	39 631	62	1	69	116	48
2014	37 787	55	1	58	87	53
2015	32 575	50		52	73	65
2016	28 986	44		44	84	80
2017	26 929	45		41	54	71
2018	27 125	43		41	68	76
2019	27 169	34		57	50	65
2020	25 817	50	1	42	41	58

Allikas: Statistiliste andmete alusel autori koostatud.

Olgu lisatud, et statistikast ei eristu, kui paljud liiklusnõuete eiramised KarS §-de 422–423 järgi on põhjustanud isiku surma. Samuti ei kajasta süüteo statistika aastatest 1991–2002 diferentseeritult andmeid provotseeritud ja ettevaatamatute tapmistele kohta ning ka KarS §-de 422–423 kohta, kuivõrd endises kriminaalkoodeksis puudusid ekvivalentsed koosseisud. Eksisteerib küll kaudseid andmeid liiklusõnnetuste põhjustamise kohta aastatel 1995–2001²²⁴, ent seoseid liiklusõnnetuse tekitamise kui liikluskuriteo ja isiku surma vahel ei ole andmebaasides täpsustatud. Samuti tuleb arvestada, et aastate 1991–2002 statistikas hõlmab tapmistele koondarv kõiki tapmistele liike, sh mõrva, ema poolt vastsündinu tapmist ja nende süütegude katseid, kuid ei ole teada, kas ja kui palju neist moodustavad provotseeritud ja ettevaatamatud tapmistele. Ühtlasi on statistikast välja jäetud andmed raskete kehavigastuste tekitamistele, mis on hiljem (nt haiglas) päädinud surmaga.

Ehkki tapmistele suhtarv registreeritud kuritegudest võib esmapilgul tunduda marginaalsena, ulatudes kogu perioodi lõikes keskmiselt 0,3 protsendini, tuleks arvestada ka rahvusvahelist konteksti. Võrreldes teiste demokraatlike Euroopa riikidega asus Eesti tapmistele arvu poolest juba 1990. aastate lõpus ning 2000. aastate alguses väga kõrgel, olles paari riigiga edetabeli tipus.²²⁵ Sellegipoolest on viimase kahekümne aasta jooksul kuritegude arv valdavalt varguste kui enim levinud kuritegude arvelt nii Eestis kui Euroopas vähenenud.²²⁶ Kuigi alates

²²⁴ JS04: REGISTREERITUD KURITEOD LIIGI JÄRGI (1995–2001). Statistikaamet. – https://andmed.stat.ee/et/stat/Lepetatud_tabelid_Sotsiaalelu.%20Arhiiv_eigus%20ja%20turvalisus.%20Arhiiv/JS04/table/tableViewLayout2 (21.10.2021)

²²⁵ Saar, J. jt. Kuritegevus Eestis 1991–2001, lk 78.

²²⁶ Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Seletuskiri, lk 4.

2000. aastatest tänaseni on tapmiste arv Eestis vähenenud ligi viis korda, ei ole olukord vähemalt EL tasemel muutunud – 2015. aasta seisuga püsis Eesti EL-i edetabelis tapmiste arvu poolest kolmandal kohal, jäädes alla vaid Lätile ja Leedule.²²⁷

Samas on hea meel tõdeda, et nii ettevaatamatusest surma põhjustamiste, provotseeritud tapmiste kui ka liiklussurmade hulk on aastate jooksul märkimisväärselt langenud, moodustades nüüdseks kõikidest kuritegudest vaid murdosa. Suhteliselt väike arv võimaldab autori hinnangul nende süütegude kontekstis laiemalt taastava õiguse piire kombata ning kontrollida ühelt poolt täidesaatva võimu, teisalt ühiskonna valmisolekut seadusmuudatuseks, mida sinne töö välja pakub. Ühiskond tajub seadusmuudatuse mõju ning jõuab seda tõenäoliselt aktsepteerida enne, kui uued süüteod tulevikus aset leiavad. Vastupidine efekt oleks olukorras, kui seadusmuudatust koheselt laia rakendust leiab, ent avalikkus ei ole veel jõudnud seadusmuudatust omaks võtta. See võib tingida vastakaid arvamusi ning rahulolematust kehtiva õiguskorra üle. Omapoolse hinnangu sellele autori väitele andsid ka intervjuueeritavad.

Mõistagi evivad tapmised kui raskeimat tagajärge põhjustavad kuriteod suurt avalikku huvi hoolimata sellest, kui palju või vähe neid toime pannakse. Tapmist (sh mõrva) käsitletakse kriminoloogias *mala in se* tüüpi kuriteona ehk olemuslikult kuritegeliku teona iseenesest²²⁸, inimelu kui kõrgeima väärtuse ja ülimalt hüve vastu suunatud deliktiks ning on iidse tabuna keelatud alates riikluse tekkest.²²⁹ Siinse töö fookus aga ei ole mõistagi tapmisel või mõrval, vaid just leebematel surma põhjustavatel süütegudel.

3.2. Analüüsitava te süütegude olemus

Nagu öeldud, evib tapmine endas inimõigusi enim kahjustavat kuriteovormi. Karistusseadustiku kohaselt on tapmisel nii raskemaid (kvalifitseerivaid) kui ka kergemaid (privilegeerivaid) koosseise ning seadusandja tahe nende toimepanemist vastavalt kas karmimalt või leebemalt karistada, on igati inimlik ning põhjendatud. Nagu öeldud, on aga magistr töö fookus suunatud just tapmise privilegeeritud koosseisudele, mis teise astme kuritegudena langeksid formaalselt lepitusmenetluse kohaldamisalasse. Seega on vaja põgusalt avada nende süütegude olemus ning kirjeldada nende koosseisulisi elemente, mille järgi toimepanija kriminaalõiguslikku vastutust määratakse. Lugeja ehk nõustub autoriga, et nii, nagu kohtul on kaalutusõigus neid asjaolusid toimepanija süü ja karistuse määramisel

²²⁷ *Ibid*, lk 5.

²²⁸ Traat, U., Markina, A. Üldkriminoloogia II. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2005, lk 14.

²²⁹ Saar, J. Kriminaalkorras karistatavate ja õiguspärase surmamiste regulatsioon Eestis võrrelduna Ameerika Ühendriikide ja Saksamaa õigusega. – *Juridica* 2000/I, lk 14.

arvestada, mõjutavad asjaolud toimepanija süüd ka kannatanute silmis. Järgnevalt püüab autor lepitusmenetluse muutmise võimalikkust põhjendada läbi oma teise hüpoteesi: provotseeritud tapmine, ettevaatamatusest surma põhjustamine ja surmaga lõppenud liiklusõnnetuste põhjustamine võivad sisaldada faktilisi asjaolusid, mis võivad suurendada kannatanute valmisolekut toimepanijaga leppida.

Provotseeritud tapmise (KarS § 115) puhul on tapetu enda õigusvastane ja provotseeriv käitumine nn viimaseks tõrvatilgaks meepotis, mis süüdlase lõpuks tapmisteoni viib – see muudab süüdlase reaktsiooni inimlikult mõistetavamaks.²³⁰ Provotseeriv käitumine seisneb ohvri eelneva(te)s vägivaldse(te)s akti(de)s või solvavas, tapja või tema lähedase au ja eneseväarikust riivavas kõnepruugis, mis põhjustab vahetult süüdlase psüühikale äkilise tugeva hingelise ehk emotsionaalse erutuse seisundi (nn afekti) ning mille tulemusel väheneb süüdlase võime oma käitumist juhtida.²³¹ Riigikohtunik P. Randma sõnul on juriidiliselt tegemist „pimeda vihaga, mille on esile kutsunud kannatanu ise enda käitumisega.“²³² Seisundi tekkimist iseloomustab konfliktus, väljapääsmatus ja eksistentsiaalsus – isik satub ootamatult olukorda, kus ohustatakse tema elu, tervist või alandatakse tema eneseväarikust ja nägemata selles olukorras lahendust, reageerib emotsionaalses ülepinges ebaadekvaatselt nii situatsiooni loogikast kui tavapärasest käitumisest lähtuvalt, põhjustades provotseerija surma.²³³ Tapetu eelnevat vägivaldse või solvava käitumise tõsidust tuleb hinnata vaid objektiivsete asjaolude pinnalt.²³⁴ Nii tuleks näiteks eristada olukorda, kus tapetu pomiseb vaikselt endamisi midagi solvavat, mida toimepanija siiski kuuleb, olukorrast, kus tapetu solvavaid kommentaare süüdlasele valjuhäälselt näkku karjub ning tagatipuks tema pihta sülitab. Ohvri käitumine ja tapmine ei pea olema ajalis-ruumiliselt omavahel tihedalt seotud, kuid peavad olema vaadeldavad ühtse ja katkematu elulise sündmusena: provokatsioon võib olla ka pikaajaline ning moodustada üksikutest vägivalda- või solvamistegudest koosneva terviku²³⁵, mis on teravalt aktuaalne näiteks perevägivalda või naabritevaheliste tülide kontekstis: „Kui kannatanu on kuude või aastate vältel loonud süüdlase jaoks püsiva solvangute ja vägivalda fooni, võib see pigem soodustada sellise olukorra tekkimist, kus mõni konkreetne – iseenesest juba tavapäraseks muutunud – kannatanu vägivaldne või solvav tegu vallandab süüdlases

²³⁰ Sootak, J. Karistusseadustik. § 115/1.

²³¹ *Ibid.*, § 115/4.-8.

²³² Randma, P. Afekt kui hingelise erutuse seisund ja ajutine raske psüühikahäire. *Juridica* 2005/V, lk 326.

²³³ Saar, J; Pikamäe, P. Hingelise erutuse seisund. Probleemidest Eesti karistusõiguses ja kohtupraktikas. – *Juridica* 2006/XI, lk 596.

²³⁴ Randma, P. Afekt kui hingelise erutuse seisund ja ajutine raske psüühikahäire, lk 325.

²³⁵ Sootak, J. Karistusseadustik. § 115/5.

emotsionaalse reaktsiooni.²³⁶ Tuleb tähele panna, et näiteks alkoholi-või muu joobeseisundi esinemine süüdlasel ei ole määrava tähtsusega – see võib teatud juhtudel tugeva afektiseisundi tekkimist ka soodustada.²³⁷ Sellegipoolest on tugev afektiseisund juriidiliselt määratlemata mõiste ja tuleb tuvastada konkreetse juhtumi tehioolude, sh süüdlase kohtupsühhiaatrilise või -psühholoogilise komplekseksperitiisi pinnalt. Siinkohal on tänuväärseks allikaks ka A. Harkovskaja magistritöö²³⁸, mis seisundi tuvastamise probleeme kohtupraktikas põhjalikumalt kajastab. Ehkki käitumisteadusliku kirjanduse ja valitseva õigusdogmaatika järgi on afektiseisundist tingitud käitumine, nt kellegi tapmine, isiku teadlik valik²³⁹, on tema võime oma tegudest aru saada ja neid juhtida siiski piiratud.²⁴⁰ Kasutades P. Randma sõnu, tuleb provotseeritud tapmise kontekstis afektiseisundit vaadelda neljakihiliselt – esmalt karistusõiguslikult mitterelevantsed afektid kui lubatud piires inimkäitumist mõjutavad emotsionaalsed reaktsioonid, järgnevalt afekt kui hingelise erutuse seisund kuriteokoosseisu sõnastuses, seejärel isiku arusaamis- ja juhtimisvõimet piirav afekt ning viimaks süüdivust täielikult välistav afekt.²⁴¹ Seega ei ole afekti mõjud inimese psüühikale kriminaalõiguslikult küll samastatavad, kuid sarnased süüdivuse mõistele KarS § 34 mõttes²⁴² – kui isik ajutise või muu raske psüühikahäire tõttu polnud võimeline aru saada oma teo keelatusest või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtima, ei ole ta süüdiv ning oma teo eest ei vastuta (KarS § 32 lg 1, § 33). Kui tuvastatakse, et esinenud psüühikahäire ei välistanud, ent piiras oluliselt isiku võimet oma käitumist juhtida, on toimepanija küll vastutav, kuid neid asjaolusid saab kohus KarS § 60 kohaselt karistuse kergendamisel arvestada (KarS § 35). Mõistagi tuleb menetlejal sellekohane hinnang anda konkreetse juhtumi asjaolude ja/või psühhoanalüütilise eksperitiisi põhjal, kuid need elemendid on toimepanija vastutuse osas kriitilisteks kaaluvihideks – isik kas vastutab täielikult, vastutust vähendatakse eelkõige kergendatud karistuse näol või vastutus puudub. Arvestades lisaks ka käitumisteaduste ja afektiseisundi kui õiguspsühholoogilise instituudi keerulist spetsiifikat ja selle tuvastamisest tingitud ebaselget kohtupraktikat, võib töö autori hinnangul sõltuvalt juhtumist kohati olla tegemist juriidiliselt mustvalgete lahendustega olukorras, kus piir kahe äärmuse vahel kipub olema õhkõrn.

²³⁶ Sootak, J. Karistusseadustik. § 115/3.4.

²³⁷ RKKKo 3-1-1-10-13, p 10.1.

²³⁸ Harkovskaja, A. Äkki tekkinud tugeva hingelise erutuse seisundi tuvastamine kriminaalkohtumenetluses. Magistritöö. Juhendaja Ph.D Kristjan Kask, Mag. iur. Margus Kurm. Tartu: Tartu Ülikool 2016. – https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/53081/harkovskaja_ma_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y (12.02.2022).

²³⁹ Sootak, J. Karistusseadustik. § 115/9.

²⁴⁰ *Ibid*, § 115/3.2.

²⁴¹ Randma, P. Afekt kui hingelise erutuse seisund ja ajutine raske psüühikahäire. *Juridica* 2005/5, lk 322.

²⁴² Sootak, J. Karistusseadustik. § 115/3.3.

Teisisõnu tuleb kohtunikul või prokuröril selgelt välja öelda see, mida keegi teine – eelkõige psühholoogid ja psühhiaatridki – tõsikindlalt väita ei söanda.

Ettevaatamatusest surma põhjustanud (KarS § 117) mistahes tegu võib olla toime pandud nii tahtlikult kui ettevaatamatusest, ent selle deliktristruktuuri kohaselt pidi toimepanija olema surma kui tagajärje saabumise osas ettevaatamatu, s.t tähelepanematu ja/või kohusetundetu, mis viitab hoolsuskohustuse rikkumisele. Seejuures on KarS § 18 lg 1 kohaselt ettevaatamatus kahetasandiline – isik oma hooletusest (lg 3) ei näinud, kuid oleks hoolsa käitumisega pidanud ette nägema surma põhjustamise võimalikkust või nägi seda oma kergemeelsusest (lg 2) küll ette, ent lootis selle saabumist vältida. Viimase puhul võib ette kujutada rahvarohkes baaris noolemängu mängivat meeste seltskonda – nooleviskaja möönab võimalust, et keegi võib viske ajal trajektoorist läbi kõndida ja eluohtliku tabamuse korral surra, ent eeldab teistelt baarisviibijatelt teadvustatud käitumist ja loodab, et keegi pihta ei saa. Nii on vaadeldava süüteo koosseisu puhul kriitiline aspekt just nõutava hoolsuskohustuse tuvastamine ehk kuidas oleks hoolikas toimepanija pidanud käituma ning nõutava kohustuse rikkumine, mida on kohtupraktikas sisustatud lisaks ka lubatud riski ületamisega, õigusvastasusseosega või tegutsemisega normi kaitsealas.²⁴³

Hoolsuskohustus eeldab igapäevast inimsuhetes nõutavat käitumise üldstandardit – universaalset nõuet käituda vastutustundlikult ja järgida elementaarseid ohutusnõudeid. Isik peab olema piisavalt hoolikas, et tajuda oma käitumisega kaasnevaid võimalikke riske ning neid ära hoida. Oluline on, et hoolsuskohustuse rikkumine peab ka iga teise objektiivse kõrvaltvaataja jaoks olema äratuntav – s.t peab olema ilmne, millised olid toimepanija käitumisest tingitud ohud ning et teo tagajärg võis realiseeruda nendest ohtudest lähtuvalt. Sellise hoolsa käitumise mudelit hinnatakse *ex ante* ehk teo toimepanemise hetkest. Siinkohal rõhutab autor, et objektiivse kõrvaltvaatajana tuleks käsitada ka kannatanuid, kelle vaade võib, ent ei pruugi ühtida sellega, mida kohus või prokurör objektiivsele kõrvaltvaatajale omistab. Lisaks üldinimlikule hoolsuskohustuse standarditele eristab kohtupraktika teisalt ka mingis konkreetses valdkonnas tegutsevalt isikult nõutavat spetsiaalset hoolsuskohustust. Seda võib tuletada konkreetset valdkonda reguleerivatest õigusaktidest (nt liiklus- või ametialased eeskirjad) või heast tavast (nt hea meditsiinitava ja -eetika ravimisel või hea ehitustava ehitustöödel) ning ka seda omakorda täpsustavatest soovitusliku iseloomuga standarditest (nt ravijuhend meditsiinis või standardid ehitustegevuses). Hoolsuskohustuse tuvastamist võib

²⁴³ *Ibid*, § 18/8.

mõjutada ka nn usalduspõhimõtte, mille kohaselt saab teatud juhtudel toimepanija eeldada teistelt isikutelt õiguspärasest käitumisest – nii võib näiteks sõidueesõigusega juht liikluses loota sellele, et tema sõidueesõigust tunnustavad ka teised liiklejad ning kui liiklusõnnetus peaks siiski juhtuma, ei saa toimepanijale hoolsuskohustuse rikkumist ette heita.²⁴⁴

Kui hoolsuskohustuse rikkumine siiski tuvastatakse, on vastutuse määramisel oluline selle rikkumise õigusvastasusseos tagajärjega ehk kas ka hoolas käitumine oleks tagajärje ära hoidnud²⁴⁵, selle saabumise tõenäosust vähendanud ja seega õigushüve päästmisvõimalust suurendanud²⁴⁶ või mitte. Hinnang sellele antakse õiguspärase alternatiivkäitumisega, mida tuleb samuti hinnata lähtuvalt konkreetse juhtumi asjaoludest.²⁴⁷ Lubatud riski põhimõtte kohaselt tuleb hoolsuskohustuse rikkumise tuvastamisel lähtuda ka tõsiasjast, et igapäevaelu sündmustega kaasneb paratamatult ohte, mis jäävad aga mõõdukuse piiresse: hoolsuskohustuse rikkumist ei saa ette heita igasuguse ohtude märkamata jätmise eest, vaid need ohud peavad ka objektiivselt olema tajutud tõsisena – eriti arvestatakse seda loomu poolest ohtlikes valdkondades (nt liiklus, lennundus).²⁴⁸

Kohtupraktika kohaselt on tekkinud tagajärje omistamine toimepanijale seotud ka kannatanu omapoolse osalusega tagajärje tekkimisel ehk kui kannatanu ise asetab ohtu mõne enda või kolmandale isikule kuuluva õigushüve.²⁴⁹ Eelkõige väljendub see just liiklussüütegude valdkonnas, kus mitme poolega liiklusõnnetuse korral hinnatakse kõigi osaliste käitumist. Kui kannatanu ise mõnda liiklusnõuet eiras (kinnitamata turvavöö, vale sõidukiirus või rehivalik vms), võib see toimepanija vastutuse välistada²⁵⁰ või olla süüd ning karistust vähendavaks asjaoluks.²⁵¹ Autori hinnangul tuleb siin arvestada ka võimalike alternatiivkäitumisega - kui kannatanu ei oleks ise liiklusnõudeid rikkunud, siis kas tagajärg oleks tekkimata jäänud või mitte. Surmajuhtumi kontekstis võib taaskord väita, et lisaks menetlejale teevad sellisest ohvri võimalikust omaosalusest vastavaid järeldusi ka kannatanud ja toimepanija ise.

Liiklusnõuete rikkumisega surma põhjustamine KarS §-de 422–423 kohaselt eeldabki sõiduki ohutu käitlemise või juhtimise jaoks mõeldud eeskirjade (eelkõige liiklusseaduse) rikkumises, millega põhjustatakse ettevaatamatusest isiku surm. Kuivõrd KarS § 117 ja KarS § 119

²⁴⁴ *Ibid*, § 18/9.1.-10.2.

²⁴⁵ *Ibid*, § 18/13.

²⁴⁶ RKKKo 3-1-1-79-10, p 26.

²⁴⁷ Sootak, J. Karistusseadustik. § 18/13.

²⁴⁸ *Ibid*, § 18/10.5.

²⁴⁹ *Ibid*, § 18/15.

²⁵⁰ *Ibid*.

²⁵¹ RKKKo 3-1-1-104-00, p 7.3.

kirjeldavad vastavalt surma või raske tervisekahjustuse põhjustamist mistahes teoga, on KarS §-d 422–423 seega eelmainitute suhtes erinormideks ja mille sisuline erinevus peitub vaid teo subjektiivses tunnuses – ühel juhul on liiklusnõudeid eiratud tahtlikult, teisel juhul ettevaatamatusest. Viimase puhul tuleb taas toimepanija vastutus tuvastada hoolsuskohustuse rikkumise kaudu ning rakenduvad ka kõik eelnevalt mainitud ettevaatamatusdeliktile kohased vastutust mõjutavad elemendid (usalduspõhimõte, kannatanu eneseohustamine jne). Oli liiklusõnnetuses rohkem kui 2 poolt, on oluline analüüsida kõigi osaliste, sh kaassõitjate käitumist ning toimepanija vastutus sõltub eelkõige sellest, kas tagajärje põhjustas just tema poolt liiklus- või käitusnõuete rikkumine või saabus see mõne teise kaasliikleja (nt ohvri enda) tegevuse tulemusena. Ehkki toimepanija süü on seda suurem, mida rohkemaid liiklusnõudeid ta oma liiklusõnnetuse põhjustanud käitumisega eiras²⁵², toimib see autori hinnangul ka vastupidi ning mida kinnitab analoogselt ka tsiviilkohtupraktika. Sõidukite kokkupõrkamisel tuleb hinnata, kes liiklusseaduse mõttes õnnetuse põhjustas: olid mõlemad pooled süüliselt rikkunud liiklusseaduse nõudeid, tuleb muu hulgas arvestada, kumb juhtidest jättis suuremal määral järgimata liikluses tavaliseks peetava hoolsuse, millest sõltub ka süüdistatava enda rikkumise olulisus.²⁵³ Kuigi kannatanupoolne liiklusnõuete eiramine objektiivselt küll toimepanija vastutust ei välista, siis mida rohkem neid õigusrikkumisi on, seda suuremas ulatuses saab neid toimepanija süü hindamisel (vähendamisel) arvestada.

Mida siit kokkuvõttes järeldada? Töös analüüsitavate kuritegude tagajärjeks on küll isiku surm, ent nende ohtlikkuse määr²⁵⁴ ja toimepanijat ähvardav karistus on juba seadusandja poolt määratud väiksemaks, võrreldes näiteks tapmise või mõrvaga. Liiklusnõuete eiramise või mistahes muu teoga ettevaatamatusest surma põhjustamise puhul hoolsuskohustuse rikkumise tuvastamine või provotseeritud tapmise puhul afektiseisund on toimepanija vastutuse määramisel kõige kriitilisema tähtsusega elemendid. Samas ei pruugi need olla alati selgelt tuvastavad objektiivsete asjaolude pinnalt ning võivad paljuski seega olla avatud menetleja diskretsioonile või erivaldkonna spetsialistide hinnangutele. Iseasi on, kas menetlejate otsustused selliste juhtumite menetlemisel pruugivad alati ühtida ka kannatanute kui eriteadmisteta inimeste arusaamadega, kes tahes-tahtmata toimepanija süü kohta samade asjaolude pinnalt oma arvamuse kujundavad, rääkimata toimepanija enda versioonist toimunu suhtes? Autor usub, et kui need versioonid põhiosas kokku ei lange, võib see nii kriminaalmenetluse poolte ning seega laiemalt kogu ühiskonna jaoks põhjustada rahulolematust

²⁵² Sootak, J. Karistusseadustik. § 422/7. Komm vlj. 5. vlj. Tallinn: Juura 2021.

²⁵³ RKTko 3-2-1-64-15, p 13.

²⁵⁴ Kohtupraktikas ja õiguskirjanduses levinud ka terminina „ebaõigussisu“. Autor.

ja usaldamatust kohtu- ja õigussüsteemi suhtes tervikuna. Seega tuleks autori hinnangul taastava õiguse põhimõtteid rakendades pakkuda eeskätt ka kannatanutele võimalus saada selgust toimunu suhtes vahetult kuriteo toimepanijalt endalt, mille abil viimase süü suhtes oma arvamus kujundada ning mis lõppastmes võiks aidata kaasa kannatanute emotsionaalsete haavade paranemisele. Selle tulemusel võivad teatud juhtudel pooled ise [toimepanija karistamise osas – autor] pöörduda ühise taotlusega prokuröri või kohtuniku poole, ehkki selline võimalus ei tohiks olla sunduslik.²⁵⁵ Autor usub, et sarnane võimalus võiks olla tagatud ka surmaga lõppenud teise astme süütegude puhul kannatanutele.

3.3. Formaalsed ja materiaalsed probleemid

Lepitusmenetluse kohaldamise välistamine surmaga lõppenud kuritegude puhul oli kriminaalpoliitiline otsus, mille kohaseid seadusandja põhjendatud kaalutlusi avalikes andmetes ei kajastu. Seetõttu formuleeris autor oma töö eesmärgi saavutamiseks mõned spekulatiivsed kaalutlused ise (esimese hüpoteesi alapunktid A-E). Nii seadusandja tegelike kaalutluste kui ka autori spekulatiivsete kaalutluste osas õnnestus töö autoril küsida kommentaare ka tolelaegse eelnõu juhtivkomisjoni liikmelt, Saale Laoselt, ning etteruttavalt saab tõdeda, et valdavas osas langesid autori spekulatsioonid seadusandja tahtega kokku. Et õigustada lepitusmenetluse regulatsiooni muutmise võimalikkust ja vajalikkust, püüab autor edaspidi need kaalutlused kummutada. Seega seondub see alapeatükk autori esimese hüpoteesiga.

Traditsiooniliselt on Eesti kriminaalmenetluses KrMS § 37 lg 1 kohaselt kannatanuks peetud eelkõige isikut, kelle õigushüve on otseselt tema vastu suunatud süüteoga kahjustatud. Sellest tulenevalt oli autori hinnangul lepitusmenetluse kohaldamise võimatus surmaga lõppenud süütegude puhul tingitud eelkõige kuriteoohvri positsioonist kriminaalmenetluses – ohvri surma korral puudub lepitusmenetluse üks pooltest – kannatanu. Kuivõrd teoga kahjustatakse jäädavalt just ohvri subjektiivset õigust elule, ei ole menetluslikult ohvri lähedastel võimalik postuumselt astuda kannatanutena tema asemele. Seega eeldaks surmaga lõppenud kuriteo puhul lepitusmenetluse kohaldamine esmalt ohvri lähedastele formaalselt kannatanu positsiooni omistamist, mille tulemusel saaksid nad soovi korral ise lepitusmenetluseks vastava nõusoleku anda.

Alles 5 aastat pärast lepitusmenetluse regulatsiooni jõustumist, 2012. aastal, võeti Euroopa Liidu tasandil vastu nn ohvrite direktiiv, mis selle võimaluse pakkus – artikli 2 kohaselt käsitati

²⁵⁵ Restorative Justice Consortium. Hearing the Relatives of Murder and Manslaughter Victims. 2005, lk 2.

kuriteoohvritena ka kuriteo tulemusena surnud isiku pereliikmeid, kes selle tagajärjel kahju kannatasid. Mõistagi laiendati direktiivist tulenevalt 2015. aastal analoogselt kannatanu mõistet ka Eesti kriminaalmenetluses, ehkki riigisisene kohtupraktika oli ka juba varem seda teatud juhtudel võimaldanud.²⁵⁶ Nii on KrMS § 37 lg 1 kohaselt füüsiline isik kannatanu ka juhul, kui muu hulgas kuriteoga on põhjustatud tema lähedase surm ja talle on surma tagajärjel kahju tekkinud. Autor leiab, et kannatanu mõiste laiendamisega kaasnevad ohvri lähedastele oma kriminaalmenetluslikust positsioonist tulenevalt ka täiendavad menetluslikud õiguseid. Kuivõrd ohvri lähedastele tekib ohvri surma tõttu eelkõige mittevaraline (moraalne) kahju, tekib neil ka õigus anda KrMS § 203¹ kohaselt nõusolek lepitusmenetluses osalemiseks, mis on suunatud selle kahju heastamisele ja pooltevahelisele leppimisele. Kui lepitusmenetluse protsess poolte nõusolekul algatatakse, peaks selle raames ohvri lähedastel kaasnema ka õigus KrMS § 38 lg 1 p-i 9 kohaselt väljendada oma arvamust toimepanija süüdistuse ja karistuse kohta, mis mõistagi sõltub lepitusmenetluse protsessist endast. Seni on need võimalused olnud välistatud, kuivõrd lepitusmenetlus ei ole jätkuvalt kohaldatav isiku surma põhjustanud kuritegude suhtes, mille tagajärjel on surnud inimene. Autorile on üllatav, et juba eelmainitud direktiivi ülevõtmise ajal riigisisisesse õigusesse lepitusmenetluse regulatsiooni muutmise vajadust täiendavalt ei analüüsitud – toetasid seda ometi ka Justiitsministeeriumi enda poolt 2010. aastal läbi viidud analüüsi tulemused, mille kohaselt tuli prokuröride seast ettepanekuid võimaldada lepitamist kõikides teise astme kuritegudes.²⁵⁷ Ehkki lepitusmenetluse regulatsiooni jõustumise ajal kriminaalmenetluses ohvri lähedasi kannatanutena ei käsitatud, on sellele vaatamata alates 2015. aastast ohvri lähedastele omistatud kannatanu positsioon tingituna kahjust, mis neile süüteo tagajärjel tekkinud on. Seeläbi on ohvri lähedastel formaalmenetluslik õigus anda oma nõusolek lepitusmenetluse läbiviimiseks. Eeltoodu põhjal autor kummutab oma esimese hüpoteesi alapunktid A–C.

Mis puudutab hüpoteesi alapunkti D, siis mõistagi sõltub ohvri lähedaste nõusolek lepitusmenetluse läbiviimiseks nende suhtumisest toimepanijasse. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste kaasprofessor J. Strömpl on nentunud, et taastava õiguse, sh lepitusmenetluse kasutamine ka raskete, eriti isikuvastaste kuritegude puhul tekitab aegajalt kahtlusi: „Miks peaks nt raske kuriteo üle elanud vägistatud naine või kuriteo tagajärjel oma lähedased kaotatud inimene kohtuma vägistaja või mõrvariga? /.../ Kui õigusrikkuja eesmärk on teha sihikindlalt haiget, /.../ st õigusrikkuja teab, et tema tegevus teeb haiget ja just sellepärast ta seda teeb, siis

²⁵⁶ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses. Seletuskiri 2015, lk 9.

²⁵⁷ Klopets, U., Tamm, K. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Analüüs. 2010, lk 11.

taastav õigus ei tööta. /.../ Seega ei määra taastaval õigusel põhineva praktika kasutamist kuriteo raskus, vaid selle siht: kurjategija peab kahetsema tehtut ja võtma vastutuse.²⁵⁸ Siinjuures tuletab autor lugejale taas meelde, et provotseeritud tapmise, ettevaatamatusest surma põhjustamise või traagiliselt lõppenud liiklusõnnetuste puhul ei saa õigusrikkujal olla sihikindlat eesmärki haiget teha, vaid see on tingitud kindlate faktorite koosmõjust.

Kas ohvri lähedased on suutelised sellisel juhul toimepanijale ohvri surma eest andestama ning kui vastus on jaatav, siis millest see sõltub? Saab kindlalt väita, et eelkõige on tegemist individuaalse aspektiga. Andestamine on küsimus inimese moraaltunnetusest ning langeb teoloogia, antropoloogia ja sotsioloogia uurimisvaldkonda, kuid nende põhjal tehtud järeldusi on võimalik kriminaalpoliitika kaudu õigusteadusesse üle kanda. Kuriteoennetuse asjatundja ja vaimulik A. Üpruse sõnade kohaselt on andestamine hingevalust ülesaamiseks vältimatu, sest vastasel juhul jääb ohver poolele teele ning trauma ei lahene lõplikult – sellise kahjustatusega edasi elamine alandab nii inimväärikust kui elukvaliteeti.²⁵⁹ Tsiteerides ka religioon-antropoloog J. Kanguri sõnu: „Professor Jaan Sootak kirjutab /.../ et mida arenum on ühiskond, seda leebemad on karistused, sest ühiskond suudab rohkem andeks anda. Professor Mihhail Lotman ütleb aga, et ta ei tea, mis asi on ühiskondlik andeksandmine. Las siis akadeemikud arutavad.“²⁶⁰ Siinjuures võib lugejale meenuda, et juba arhailises õiguses tunti lepitusprotsessi, mille kaudu toimepanija kannatanutega suhteid heastas. Samuti käsitles autor töö eespool, et lisaks spirituaalsusele mõjutavad kannatanute valmidust leppimiseks ka konkreetse kuriteo asjaolud, toimepanija isik ja viimase suhtumine oma teosse. On ju ka kogu taastava õiguse kontseptsioon vahetult seotud inimeste võimega sõltumata süüteo raskusest leida omavahel viise tekkinud kahju heastamiseks ning seeläbi õigusrikkujale andestada. Autor rõhutab taas, et siinse töö eesmärk ei ole kohustada, vaid pakkuda ohvri lähedastele võimalust surmaga lõppenud süütegude puhul lepitusmenetluses osaleda. Seetõttu on autor veendumusel, et valmidus toimepanijale juhtunu eest andestada ei pea universaalse nähtusena peituma igas inimeses - juriidiliselt piisab pelgast tõdemusest, et on olemas teatud hulk juhtumeid, mille asjaolud võivad andestamist soodustada ning hulk inimesi, kes asjaolusid arvestades on võimelised seda tegema. Kahtlemata mõjutab andestamise tõenäosust ka toimepanija enda suhtumine oma teosse ja isikliku vastutuse võtmine. Toimepanijate poolt kohtutes väljendatud

²⁵⁸ Strömpl, J. Õigusemõistmise kaks paradigmat ja sotsiaaltöö väärtused. Sotsiaaltöö 2020/4, lk 13. – <https://tai.ee/et/valjaanded/sotsiaaltöö-42020> (05.02.2022).

²⁵⁹ Üprus, A. Õigus halastusele. Eesti kiriku kriminaaltöö ja hingehoiu osa selles. Tallinn: EELK kriminaaltöö keskus 2000, lk 196.

²⁶⁰ Kooli, R. Ojasoost rääkimata ehk kas ühiskondlik andeksandmine on olemas? ERR Arvamus 20.01.2018. – <https://www.err.ee/655325/ojasoost-raakimata-ehk-kas-uhiskondlik-andeksandmine-on-olemas> (15.02.2022).

kahetsus oma teo eest on enamjaolt näilik ja pealiskaudne või püüe pääseda kergema karistusega – taastava õiguse kontekstis otsustavad ohvri lähedased ise, kas toimepanija vabandusi aktsepteerida või mitte.²⁶¹

Andestavate hoiakute osas tuleks ka mõelda, millist mõju avaldab surmaga lõppenud süütegude suhtes menetluse lõpetamine ühiskonnale tervikuna – kas seda aktsepteeritakse? Autor spekulatsioon oma esimese hüpoteesi alapunktis E, et vastus on eitav. Ka J. Strömpli sõnusi: „Mida rohkem Eesti inimesed taastava õiguse kohta teavad, seda omasemaks see lähenemine muutub.“²⁶² Seega sõltub seadusmuudatuse vastuvõetavus paljuski inimeste eetilistest väärtustest ja usaldusest õiguskorra vastu. Ehkki on kodanike seas võimalik läbi viia erinevaid rahuloluküsitlusi, mis usaldust riigi kriminaalpoliitika suhtes indikeerida võiks, oleksid sealt tehtavad järeldused vaid kaudsed. Autor leiab, et mistahes kriminaalpoliitilise muutuse vastuvõtlikkust ühiskonna seas mõjutavad erinevad tegurid: religioon-kultuuriline taust ja etnoloogilised eripärad, moraal-eetilised väärtused, hariduse ja harituse aste, kuritegevuse tase ühiskonnas, ümbritsev meediaväli, inimeste elukogemus ja isiklikud kokkupuuted. Kuivõrd erinevad võõrvõimud ei ole läbi ajaloo eestlasi hellitanud, võime olla skeptilised mistahes muudatuste suhtes. Religioonilt on Eestit peetud maailma uskmatuimaks maaks²⁶³, mistõttu ei pruugi erinevad usklikud ideoloogiad andestamisest ja inimeste loomupärasest headusest olla kõigi seas omaks võetud. Mida haritum on ühiskond, seda ratsionaalsemalt võidakse kriminaalpoliitiliste muutuste kardinataguseid enda jaoks lahti mõtestada. Kui kuritegevuse tase on kõrge ja seda ajakirjanduses tugevalt kajastatakse, seda väiksema tõenäosusega võib ühiskond olla huvitatud liberaalsemast kriminaalpoliitikast selle kuritegevuse kontrollimiseks. Samuti, mida negatiivsem on iga inimese enda kogemus kuritegude ohvriks langemisel või nende menetlemise tulemustel, seda vastakamaid reaktsioone võivad leevendavad meetmed tekitada. Antropoloog J. Kangur julges ühiskondliku andestamise osas seoseid luua ka rahvaarvuga: „Mida väiksema ja madalama taastootlikkusega on ühiskond, seda enam on kasutusel kahjutekitaja ühiskonda tagasitoomise mehhanisme ning mida rikkam ja kiiremini paljunev on ühiskond, seda enam võivad nad lubada endale kahjuliku elemendi eemaldamist.“²⁶⁴ Seega tuleks eeltoodu põhjal igal kodanikul ise käsi südamele panna ning mõelda, kuidas autori taotletavale kriminaalpoliitilisele muutusele reageerida. Sellegipoolest

²⁶¹ Restorative Justice Consortium. Hearing the Relatives of Murder and Manslaughter Victims. 2005, lk 3.

²⁶² Strömpl, J. Õigusemõistmise kaks paradigmat ja sotsiaaltöö väärtused, lk 13.

²⁶³ Nael, M. Guardian: kas Eesti on tõesti maailma kõige uskmatum maa? ERR 16.09.2011. – <https://www.err.ee/383320/guardian-kas-eesti-on-toesti-maailma-koige-uskmatum-maa> (19.02.2022).

²⁶⁴ Kooli, R. Ojasoost rääkimata ehk kas ühiskondlik andeksandmine on olemas? ERR Arvamus 20.01.2018.

on kirjeldatud aspektid vaid abstraktsed näitajad, mille põhjal ainuüksi ei ole võimalik kriminaalpoliitikat ellu viia.

Küll on eraldiseisev ühiskonna vastuvõtlikkuse indikaatoriks kehtiv õiguskord ise. Eeldades, et ühiskondlikult ei ole tolereeritav kriminaalmenetluse lõpetamine mistahes surmaga lõppenud kuriteo puhul, kummutab autor sellekohase kaalutluse nii endise kui ka praegu kehtiva õiguskorra pinnalt. Ka endise kriminaalkoodeksi²⁶⁵ § 5 lg 4 kohaselt võis muu hulgas ettevaatamatuse tõttu toime pandud teise astme kuriteo kohta jätta kriminaalasja algatamata või see lõpetada, kui kannatanu ei soovi kriminaalasja menetlusest osa võtta leppimise tõttu. Kriminaalkoodeksi²⁶⁶ § 7² kohaselt peeti teise astme kuriteoks tahtlikult või ettevaatamatuse tõttu toimepandud karistatavat tegu, mille eest nähti kriminaalkoodeksis raskeima karistusena ette kuni kaheksaastane vabadusekaotus. Koodeksi § 105 kohaselt karistati surma põhjustamise eest ettevaatamatuse kuni kolmeaastase vangistusega, § 103 kohaselt provotseeritud tapmise eest kuni neljaastase vangistusega ning § 204 kohaselt mootorsõiduki juhtimisel liiklusnõuete rikkumisega kannatanu surma või (üli)raske kehavigastuse eest kuni viieaastase vangistusega. Nagu näha, olid eeltoodud kriminaalkoodeksi õigusnormid kunagi leppimisele allutatavad ekvivalendid nendele koosseisudele, millele on ka see töö fokusseeritud. Ehkki kriminaalmenetluse koodeksis sõnaselgelt ohvri lähedasi kriminaalmenetluse mõttes kannatanutena ei käsitatud, võimaldas tollaegne seadus süstemaatiliselt oma sõnastuses ohvri lähedaste kui kannatanute nõusolekul vastavad süüteomenetlused leppimise tõttu lõpetada.

Lisaks näeb alates 2004. aastast Eesti õiguskorras kehtinud KrMS § 202²⁶⁷ ette, et kui toimepanija süü ei ole suur, võib avaliku menetlushuvi puudumise tõttu kriminaalmenetluse lõpetada muu hulgas ka teise astme kuritegude puhul, mille tagajärjel on surnud inimene. Muu hulgas on see säte tänapäeval üks enim rakendatavaid kriminaalmenetluse lõpetamise aluseid. Kuivõrd ka tänapäevane lepitusmenetluse regulatsioon oma põhijoontes kopeerib KrMS § 202, näib surmaga lõppenud kuritegude puhul kriminaalmenetluse lõppemine olevat kriminaalpoliitiliselt jätkuvalt õigustatud ning ühiskondlikult aktsepteeritud. Eeltoodu põhjal kummutab autor oma esimese hüpoteesi viimase alapunkti E.

²⁶⁵ Kriminaalmenetluse koodeks. – RT I 1995, 6, 69.

²⁶⁶ Kriminaalkoodeks. – RT 1992, 20, 288.

²⁶⁷ Kriminaalmenetluse seaduse ülevõtmise perioodil (01.01.2004–01.07.2004) endise kriminaalmenetluse koodeksi § 168¹.

Sellegipoolest veendumaks, et ühiskond siinse tööga taotletavat seadusmuudatust vastuvõetavaks peaks, on oluline roll just muudatusega kaasnevate mõjude analüüsil ja sotsiaalsel teavitustööl. Kõikehõlmav, võimalikult detailne kriminaalpoliitiline analüüs ning laiaulatuslik teavituskampaania taastava õiguse põhimõtetest on Eesti praeguse kriminaalpoliitika arengusuundade taustal fundamentaalne element, mille abil selliste muutuste aktsepteeritavust ühiskonnas tõsta. On vaid hea meel tõdeda, et Eesti on taastava õiguse alase teadlikkuse tõstmisel suuri edusamme tegemas.

Mõistagi ei ole head ilma halvata – autori taotletava seadusmuudatusega võivad kaasneda ka võimalikud ohud ning autor pakub järgnevalt välja lahendusmeetmeid nende ohtude minimeerimiseks. Juba alguses lepitusmenetluse jõustamise eelnõus leiti, et leppimise puhul võib kaasneda kannatanu võimalik mõjutamine, mille vältimiseks ei sõltu kriminaalasja lõpetamine vaid kannatanu nõusolekust süüdlasega leppida, vaid nõusoleku annavad ka prokurör või kohus, kellel on õigus nii kannatanut kui lepitajat leppimise asjaolude kohta küsitleda.²⁶⁸ Laiendades lepitusmenetluse kohaldamisala ka surmaga lõppenud teise astme kuritegudele jääb see potentsiaalne oht küll püsima, kuid mida peab autor minimaalseks. Nagu varem välja toodud, on nende süütegude puhul oluliseks teguriks toimepanija soovimatus surma põhjustada, mistõttu jääb see nende hinge painama tõenäoliselt kogu eluks ning eriti esmakurjategijate puhul ei ole põhjust kannatanute manipulatsiooni eeldada. Manipulatsiooniohtu võiks vähendada ka see, kui lepitusmenetluse ja taastava õiguse kontseptsiooni tutvustamisel toimepanijale ei viidataks võimalusele selle kaudu karistusest või kriminaalmenetlusest vabaneda. Sellisel juhul saab toimepanija nõusolekut lepituses osalemiseks eelduslikult käsitada siira soovina ohvri lähedastele tekitatud kahju heastada.

Samuti kirjeldas autor töö eespool, kas ja kuivõrd võiks seadusmuudatus pärssida ühiskonna usaldust õiguskorra vastu ning kordab siinjuures oma varasemaid seisukohti. Kuivõrd KrMS § 202 lubab juba ligi 20 aastat ka surmaga lõppenud teise astme kuritegude kriminaalmenetlusi lõpetada süü vähesuse või avaliku menetlushuvi puudumise tõttu, on selle ühiskond tõenäoliselt juba omaks võtnud. Seega, täiendav võimalus samade süütegude suhtes kriminaalmenetlus lepituse abil lõpetada sõltuvalt ohvri lähedaste sellekohasest tahtest, ei saa ühiskonna usaldust kehtiva õiguskorra vastu märkimisväärselt mõjutada.

²⁶⁸ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu. 939 SE I. 2006. Seletuskiri, lk 6.

Omaette küsimus on, kuidas mõjutab lepitusmenetluse algatamist kannatanute leinaprotsess juhtunu läbielamisel. Üldistatult võib välja tuua, et pärast traagilist sündmust võib psühholoogilise kriisi kriitilisem osa mööduda 4–6 nädala jooksul, millele järgnevalt ollakse üldjuhul valmis koos tugiisikute (psühholoogid, psühhiaatrid, terapeutid jne) abiga oma edasist eluolu korraldama.²⁶⁹ Seega ei pruugi kannatanud vahetult pärast juhtunut (veel) lepitusmenetluse protsessiks valmis olla, kuid seda aega tuleks neile võimaldada, vajadusel kriminaalmenetlus ajutiselt peatades ning nendega jooksvalt kontakti hoides. Autor tõdeb, et toimepanija vahistamine ei ole sõltumata teo tagajärjest alati põhjendatud ning tõkendina võib vajadusel kohaldada ka elektroonilist valvet, kautsjoni maksmist või elukohast lahkumise keeldu. See tagab kriminaalmenetluse jätkumise juhuks, kui kannatanud lepitusmenetluseks nõusolekut andma ei peaks.

²⁶⁹ Üprus, A. Õigus halastusele. Eesti kiriku kriminaaltöö ja hingehoiu osa selles. Tallinn: EELK kriminaaltöö keskus 2000, lk 207–208.

4. INTERVJUUD EESTI ÕIGUSPRAKTIKUTEGA LEPITUSMENETLUSEST

4.1. Intervjuude üldine korraldus ja metoodika kirjeldus

Intervjuude eesmärk oli leida Eesti õigusvaldkonna praktikute ja ametnike seast poolt- ja vastuargumente tööga taotletava seadusmuudatuse põhistamiseks. Intervjuus osalemise huvi tõstmiseks selgitas autor töö eesmärgi intervjuukutsetele lisatud kokkuvõttes (vt lisa 1, lk 88–89). Autor tegi 12 intervjuud 16 inimesega, kelle nimed kajastuvad töö sissejuhatuses. Intervjuud kestusega 0,5–2 h tehti perioodil 31.01.2022–21.02.2022 vahetu kohtumisena, telefonikõne või videokonverentsitarkvara (Zoom, Big Blue Button) vahendusel. Intervjueeritavate nõusolekul salvestati intervjuud andmete ja usaldusvääruse kontrolliks audio- või videofailidena, autor avaldab need vastava soovi korral vaid intervjueeritavate loal. Poolstruktureeritud²⁷⁰ teemaintervjuu koosnes 16 küsimusest (vt lisa 2, lk 90–91), millele vastati vabavormis. Esimesed kolm küsimust olid sissejuhatava laadiga, järgmised 12 küsimust seonduvad autori hüpoteeside ja kogu töö teematikaga ning viimase küsimusega anti lõpphinnang lepitusmenetluse regulatsiooni muutmise vajalikkuse kohta. Mõnele intervjueeritavale esitati ka lisaküsimusi, mis toetasid küll autori töö pidepunkte, ent mille sisust kokkuvõtet ei tehta. Intervjuu tulemusi kajastatakse analoogsete vastuste ja töö piiratud mahu tõttu refereeritult, kuid asjakohastel juhtudel on väited esitatud muutmata kujul.

4.2. Intervjuude analüüs

Sissejuhatavad küsimused indikeerisid intervjueeritavate meelestatust taastava õiguse kontseptsiooni ja lepitusmenetluse ning kannatanute huvide kaitse kohta Eesti kriminaalmenetluses. Taastavat õigust peeti kriminaalpoliitilisel tasandil üha mõjukamaks suunaks traditsioonilise karistava õiguse ees, mis siiski ei tohiks riiklikku karistusvõimu täielikult asendada.

„See lõplik jäme ots, kas isikut karistada või kohtu alla anda, peab jääma riigi kätte.“ – (I. Sirk).

Lisati, et see ei ole imerohi ning psühhopatoloogiliste kalduvustega korduvkurjategijate suhtes on see tulutu, kuid toetati selle võimalikult laia rakendamist ülejäänud kriminaalasjade puhul. Toodi üksmeelselt välja, et taastava õiguse väljundina on lepitusmenetlus suunatud poolte vahel

²⁷⁰ Robson, C. Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers. 2nd ed. Oxford: Blackwell 2002, lk 270.

toimunud konflikti vahetule lahendamisele ja õigusrahu saavutamisele, teenides ideaalis enim kannatanute, kuid ka toimepanijate ja riigi huve. „Taastav õigus on ennekõike kahju kannatanu vajadustest lähtuv hoiak või lähenemisviis.“ – (J. Kangur).

Esmakurjategijate ja õnnetuselaadsete kuritegude puhul (surma põhjustamine ettevaatamatusest, liiklusõnnetused) peeti taastava õiguse ja lepitusmenetluse potentsiaali eriti kõrgeks.

„Aastavahetuse [2021–2022 – autor] Türi juhtum – /.../ nende puhul näen võib-olla võimalust ja vajadust lepitust või taastavat arutelu pakkuda. /.../ need kõik inimesed võiksid rääkida, kuidas juhtunu neid mõjutas /.../ – see on õige lugu, kus mitte karistada inimesi ja mitte süüdistada üksteist.“ – (O. Jevdokimova).

Kannatanute õiguste ja huvide osas leiti, et neid on viimaste aastatega oluliselt täiendatud ja tähtsustatud, kuid esineb puudujääke nende realiseerimisel süsteemi rakendavate inimeste poolt. Fookus kipub olema kriminaalmenetluse lõpuleviimisel ja karistuse mõistmisel, kuid unustatakse suhtlemine kannatanutega: menetluse käigust ja tuvastatud asjaoludest ei informeerita piisava põhjalikkusega, jäetakse selgitamata taastava õiguse põhimõtted ning lepitusmenetluse potentsiaal, ohvriabi või psühholoogilise toe saamise võimalused vms. Toodi välja, et seda käitumist võib põhjustada ametnike kõrge töökoormus, puudulik töötahe, vanakooli suhtumine või taasohvristavad eelarvamused kannatanutesse. Ka lepitusmenetluse osas leiti, et praktikas lähtub sageli protsess kannatanute asemel rohkem toimepanija huvidest, eelkõige vältimaks tema karistamist. Samas lisati, et taoliste probleemide vältimiseks ja teadlikkuse tõstmiseks tegeletakse aktiivselt menetlejate koolitamisega.

Lepitusmenetluse kohaldamisalast surmaga lõppenud kuritegude välistamise osas palus autor oma esimeses hüpoteesis esitatud kaalutluste kohta kommentaare vaid S. Laoselt, tolleaegse lepitusmenetluse eelnõu väljatöötajalt, kes autori pakutud kaalutlustega nõustus. Teistel intervjuueeritavatel palus autor seadusandja võimalikke kaalutlusi sellekohase otsuse tegemisel kommenteerida üldisemalt. Leiti, et surma põhjustanud süüteo menetluse lõpetamine lepitamise tulemusel võis tunduda liialt väär või riivata tugevalt ühiskondlikku õiglustunnet. Taastava õiguse kontseptsiooni suhtuti ilmselt skeptiliselt, mistõttu otsustati lepitusmenetluse regulatsiooni piirata eesmärgiga rakendada seda vähemohlikes asjades, millega ei kaasnenuks vastakaid reaktsioone. Spekuleeriti ka seoseid tolleaegse sooviga teha poliitiliselt populaarseid otsuseid või ajaloolise taustaga: inimestel võis veel värskest meeles olla traagiline K. Kõivu hukkimine joobetunnustega juhi põhjustatud liiklusõnnetuses 1998. aastal, mille

kriminaalmenetluse oli prokuratuur seaduse kohaselt kohustatud lõpetama, kuivõrd ohvri lähedane oli toimepanijaga leppinud. Leiti, et selle juhtumiga kaasnenud ühiskondlik negatiivne furoor võis 2007. aastal olla oluliseks faktoriks surmaga lõppenud süütegude välistamisel lepitusmenetluse kohaldamisalast. Samas esitasid ka intervjueeritavad proaktiivselt seadusandja võimalikele kaalutlustele vastuargumente, et lepitusmenetluse kohaldamist surmaga lõppenud süütegude puhul õigustada. Eriti rõhuti juhtumi asjaolude tähtsusele ning ohvri lähedaste soovidest lähtumisele.

„Taastava õiguse võtmes on oluline, mis kahjud on tehtud – surnud inimesel on poogen, aga talle jäi võib-olla mitu inimest, kes on selle tõttu kannatanud ja sellega seotud. Seda enam on see [taastav õigus - autor] oluline ja vajalik.“ – (A. Frank).

Samuti viidati kaudsemalt teiste riikide praktikale, kus raskemate süütegude puhul kasutatakse taastava õiguse lähenemisi, mis otseselt kriminaalmenetlust või karistust mõjutada ei pruugi, kuid kus lepitusmenetluse rakendamine kergematel juhtudel (mille näitena toodi ettevaatamatut surma põhjustamine) võib määrata ka edasise menetluse käigu või vähendada karistust.

Intervjueeritavad selgitasid, millest võib lepitusmenetluse edukus sõltuda ning võtsid seisukoha lepitusmenetluse potentsiaalses kasus nii kannatanutele kui toimepanijale (sh ka surmaga lõppenud süütegude kontekstis). Esmalt leidsid intervjueeritavad üksmeelselt, et kannatanud vajavad ohvri surma korral eelkõige selgust kuriteo asjaolude suhtes, psühholoogilist tuge ja turvatunnet professionaalide või kogukonna poolt ning aega leinast taastumiseks. Usuti, et lepitusmenetluse mõju kannatanutele on väga individuaalne, sõltudes nii pooltest endist kui ka juhtumi asjaoludest, kuid suuremale osale kannatanutest väideti see olevat pigem positiivne kogemus.

„Lepitamismenetlus on teatud mõttes eeldus selleks, et andeks anda. Alati see ei õnnestu /.../ aga ilma selleta ei ole üldse mingit lootust.“ – (N. Aas).

Lepitusprotsessi juures peeti tähtsaks protsessi vabatahtlikkust, poolte eelnevat informeerimist, ettevalmistusi, läbiviimise meetodit, selle kvaliteeti ning piisava puhveraja tagamist kannatanutele nõusoleku andmiseks, mida autor oma töös sidus kriminaalmenetluse ajutise peatumisega.

„Kui ikkagi osapooled soovivad, kui kannatanu soovib, siis see peaks olema /.../ elementaarne. /.../ see ei tohiks olla kuidagi sõltuv sellest, et kui ma täna ütlen, et ma ei taha, et ma nüüd homme ei saaks seda saada.“ – (A. Johanson).

Arvati, et kannatanute negatiivne suhtumine toimepanijasse (vihavaen vms) võib väheneda, kui juhtumi asjaolud on teada, kannatanuid on protsessist täielikult informeeritud ning seda tehakse kontrollitud ja turvalises keskkonnas läbi vahendaja, soodustades poolte vahelise õigusrahu saavutamist.

„/.../ vastavalt sellele, kui palju ta on saanud infot ja selgitust, siis tekibki tal alles see, et kas ma soovin, et keegi saaks karistatud, või tegelikkuses läheme ja nutame koos hoopis. /.../ Kui seal *point* on ilusti selge, siis ei pruugigi tulla seda osa, et pange ta raisk vangi, sest tavaliselt inimesel seda osa ei ole – see tekib alati mingisuguse muu asja puudujäägil.“ – (M.-T. Jõeveer).

Üksikjuhtudel kommenteeriti ka rahvuslikust kuuluvusest tingitud hoiakuid: „Seda, et eestlane ei oleks andestav, mina vaidlen vastu.“ – (M.-T. Jõeveer). Valdavalt usuti lepitusmenetlusel olevat klassikalise kriminaalõiguse kõrval tugevam rehabiliteeriv mõju ka toimepanijale, mis paljuski sõltub toimepanija süü suurusest, tema taustast, kasvatuses ja haridusest, empaatiavõimest ning juhtumi asjaoludest. Leiti, et empiiriline arusaam teoga põhjustatud kahjust tekib tänu vahetule kontaktile kannatanuga, mistõttu siiras ja keskendunud osalemine lepitusprotsessis suurendab õigusrikkuja tegelikku häbi ja süütunnet rohkem, kui pelgalt karistuse kandmine.

„Igas vaates on parem lepitus – nii kannatanu vaates kui ka kahtlustatava vaates just selles mõttes, et ka temal on teadmine, et mul õnnestus leppida, et mulle anti andeks. Ma arvan, et see kindlasti palju rohkem viib seda inimest edasi kui see teadmine, et ma olen kurjategija.“ – (T. Liiva).

Mainiti ka erinevaid uuringute tulemusi ja välisriikide praktikat, mille kohaselt mida noorem on toimepanija, seda tugevamini protsess teda mõjutab ning et lepitusmenetluse mõju on suurem ka võrreldes teraapiaga. Usuti, et lepitusprotsessi õnnestumiseks tuleks kaasata ka psühholooge, terapeute ja tugiisikud, kes poolte käitumist hindavad ning vajadusel neid nõustavad.

Sõlmitavat kokkulepet kahjude heastamiseks pidasid intervjueritavad unikaalseks ning pooltest sõltuvaks: mida lähedasem kontakt poolte vahel tekib, seda paindlikumad võivad olla lahendused. Rõhutati, et kokkuleppe sõlmimine ei tohi muutuda oksjoniks: kohustused kahju hüvitamiseks peavad lähtuma eelkõige kannatanute soovist, kuid olema toimepanija jaoks mõistlikult tehtavad. Nõustuti, et mõnel juhul piisab pooltele vaid protsessi läbi tegemisest, kus kokkulepe otseseid kohustusi ei sisaldagi. Muudel juhtudel võib kokkulepe hõlmata perioodilisi

makseid peretoitja kaotuse eest, matusekulude või muude materiaalsete kulude hüvitamine, annetamine heategevuseks, vabatahtlik töö, viisakuskohustusena kannatanute mittetülitamine vms. Mõõndi ka hilisema suhtluse jätkamist, matustel osalemist või surnuaiale lillede toomist. Kuivõrd surmaga lõppenud kuritegude puhul ei pruugi ohvrid alati teada, millised kohustused tunduvad neile sobilikud toimepanijale määrata, arvati, et nõu võiksid pakkuda ka protsessiga vahetult seotud ohvriabitöötajad, traumaterapeutid või kogemusnõustajad. Lisati, et ehkki riik ei tohiks liigselt piirata poolte vabadust kohustusi ise kokku leppida, võiksid mõned konkretiseeritud kohustused olla määratud seadusandluses (näiteks kannatanute psühhoteraapia või muude varaliste kulude hüvitamine).

Intervjuudes puudutati ka lepitusmenetluse kohaldamisala laiendamise kaasaegsuse ohte ning pakuti lahendusi nende maandamiseks. Mõõndi, et teoreetiline manipulatsioonioht kannatanuid mõjutada lepitusmenetluses osalemiseks on eksisteerinud kogu aeg – sealjuures mida suurem on karistuse risk, seda tõenäolisemalt võib toimepanija soovida karistusest pääseda. Samas arvati, et surmaga lõppenud teise astme kuritegude iseloomu tõttu ja eriti esmakurjategijate puhul ei ole manipulatsioonioht tõenäoline, kuid mida on prokuröridel, kohtutel ja vahendajatel vajadusel võimalik kontrollida. Rõhuti, et tuleks vältida protsessi toimepanijale maha müümist, vaid pakkuda seda võimalusena suu puhtaks rääkida: toimepanijal tuleks kirjalikult ise põhjendada, mis on tema eesmärgid lepituses osalemiseks ja kannatanutega kohtumiseks. Ehkki nõustuti, et lepitusmenetluse kohaldamist surmaga lõppenud süütegudele võidakse kohati ühiskonnas spekuloida kui riigi soovi toimepanijaid mitte karistada või kus kannatanuid on survestatud lepitusmenetluses osalema, peeti ühiskonna laiaulatuslikku vastureaktsiooni siiski ebatõenäoliseks.

„/.../ ühiskond areneb edasi: tekib see teadmine, et seda ei tehta kergekäeliselt ja ühel hetkel saadakse ka aru, et ongi need teod väga erinevad, see teosüü on erinev /.../ tapmisel ja tapmisel on vahe.“ – (S. Laos).

Võeti hinnang ka autori töös esitatud seisukoha osas: seadusmuudatuse jõustumise ja uute surmaga lõppenud teise astme süütegude vahele jääv puhveraeg võib, kuid ei pruugi ühiskonna vastuvõtlikkust seadusmuudatuse osas soodustada.

„Ei pea väga kõrgeks võimalust, et ühiskond seda teadlikult eelnevalt seedib - ühiskond hakkab seda teadlikult seedima, kui esimene kaasus on ära lõpetatud.“ – (N. Aas).

Leiti, et ühiskonna õiguskindlust võiks suurendada tulemuslik teavitustöö lepitusmenetluse kasudest ja edulugude kajastamine. Manipulatsiooniohu ja ühiskondliku vastureaktsiooni

asemel võib probleeme ilmneda hoopis prokuröride professionaalsuse ja erapooletusega – väärarusaamad ja vaenulikud eelarvamused kannatanute suhtes võivad lepitusmenetluse rakendamist raskendada.

Kokkuvõttes tõdeb autor, et tööga taotletava seadusmuudatusega nõustuti kas otsesõnu või konkludentselt (lähtudes intervjueeritavate teistest vastustest) eeldusel, et lepitusprotsess on põhjalikult läbi mõeldud ja kaasnevaid riske on maandatud. Lepitusmenetlust peeti kriminaalmenetluse lõpetamisest oportuuniteediga või tingimisi vangistusest vabastamisega võrreldes paremaks alternatiiviks: seda eriti esmakurjategijate kontekstis ning oportuuniteetiga menetluse lõpetamist soovitati kaaluda alles juhul, kui lepitusmenetlusega ei nõustuta. Pakuti välja, et alternatiivselt võiks edukas lepitusmenetlus ka tingimisi vangistusest vabastamise puhul kaasa tuua karistusregistri andmete varasema kustumise, et vähendada kolmandate isikute poolt nende andmete nägemisega kaasnevat diskriminatsiooniohtu toimepanijale. Nõustuti, et kui surmaga lõppenud teise astme kuriteo asjaolud ja poolte suhtumine soosivad edukat lepitusmenetlust, mis päädib adekvaatse kokkuleppega, võiksid kriminaalõiguse eesmärgid olla saavutatud ning riik ei peaks kriminaalmenetlust jätkama. Samas rõhutati, et kriminaalmenetluse lõpetamine peab jääma menetlejate diskretsioonile avatud alternatiivseks võimaluseks. Paaril korral avaldati seadusmuudatuse osas skeptilisemaid seisukohti, kuivõrd sarnaseid võimalusi kasutatakse praktikas oportuuniteedi rakendamisel, ent selle osas esitas autor oma seisukohad lepitusmenetluse alternatiivide peatükis.

KOKKUVÕTE

Kuriteo mõistest saab aru igaüks, kuid kes ja kuidas peab nendele reageerima? Kas tapmisel ja tapmisel on vahe? Arhailisel ajal riigivõimu ei eksisteerinud ning sugukonnad karistasid kurjategijaid ise vastavalt oma võimetele. See tähendas, et vaenulike suguharude tekitatud kahjule maksti veritasu vormis kätte, kurjategija heideti oma sugukonnast välja või nõuti talt kahju heastamiseks valuraha. Samas ei olnud võimatu heastada omavahelised suhted leppimisega. Keskajal peeti kuritegusid rünnakuks kogu riigi vastu ning kannatanute kättemaksujanu rahuldati julmade kehaliste karistuste või surmanuhtlustega. Uusajal peeti karistuse peamiseks eesmärgiks kurjategija parandamist ning prevaleeris vangistus ja sundtöö. Ehkki tapmist kui teise isiku surma põhjustava süüteo katustermiinit on aegade algusest saadik peetud kõige rängemaks ja enim taunitavaks kuriteoks, ei ole ettevaatamatul moel (s.o tahtmatult) põhjustatud surm alati kaasa toonud karistamist.

Modernses kriminaalõiguses on peamiseks karistuseks oleva vangistuse või rahalise karistuse eesmärk hoida ära uute kuritegude toimepanemist. Riigid on kohustatud kuritegudele küll reageerima, kuid kui kurjategija karistamine ei ole riigi hinnangul vajalik, võib kurjategija jääda karistamata või lõpetatakse tema suhtes kriminaalmenetlus. Samas on võrreldes varasemate ajastutega kuriteo eest karistamisel kannatanute huvid jäänud pigem tagaplaanile, sellele juhiti uuesti tugevalt tähelepanu alles 20. sajandi keskpaigas. Traditsioonilise karistava õiguse kõrvale tekkis taastava õiguse kontseptsioon, mille eesmärk on hoolitseda just kuriteo tulemusel kannatada saanud isikute heaolu eest. Ka Eestis on 2007. aastast taastava õiguse väljundina kasutusel lepitusmenetluse instituut, mis on kriminaalmenetluses seni üks paindlikumaid viise lahendada kuriteo toimepanija ning kannatanu vaheline konflikt. See on suunatud tekitatud kahju heastamisele ja õigusrahu saavutamisele. Kui lepitusprotsess kannab vilja ja kahju heastamises lepitakse kokku, on ka riigil optimaalne võimalus sellega kriminaalmenetlus lõpetada, kuna toimepanija karistamine ei pruugi enam olla vajalik.

Kuid nagu taastav õigus ise, ei ole ka lepitusmenetlus tulemuslik kõikide kuritegude puhul. Esiteks ei ole tõenäoline, et õigusvastasele käitumisele kalduvate korduvkurjategijate puhul saab täheldada nende siirast kahetsust ja soovi teoga põhjustatud tagajärgi heastada. Seetõttu ei oleks lepitusprotsess ilmselt tulemuslik. Teiseks on teatud kaalutlustel lepitusmenetluse kohaldamisalast jäetud välja kindlad süüteo koosseisud: riigivastased süüteod või raskema iseloomuga kuriteod, nagu genotsiid, alaealiste vastu suunatud süüteod, vägistamine, tahtlik tapmine või mõrv. Samas on seadusandja pidanud vajalikuks välistada ka kõik leebema

iseloomuga süüteod, mis toovad kaasa isiku surma – surma põhjustamine ettevaatamatusest (KarS § 117), provotseeritud tapmine (KarS § 115) või liiklusnõuete rikkumise tagajärjel põhjustatud surm (KarS §-d 422–423). Riigiprokuratuur tegi eelnõu menetluse ajal ka ettepaneku jätta viimati nimetatud süüteod lepitusmenetluse kohaldamisalasse. Sellest keelduti ilma eriliste põhjendusteta, ent mööndi võimalust seda tulevikus siiski kaaluda.

Möödunud 15 aasta jooksul on lepitusmenetluse regulatsiooni on veidi muudetud, ent see konkreetne küsimus on seni jäänud sisulise analüüsita. Eesti praeguse kriminaalpoliitika üks peamine eesmärk süüteomenetluses on õigusrikkumisele eelnenud olukorra ja ohvri turvatunde taastamine ning kahju heastamine (taastav õigus), rakendades võimalikult paljudes juhtumites ohvri ja kurjategija lepitamist. Alates 2016. aastast tunnistatakse kriminaalmenetluses isiku surma puhul ka tema lähedaste staatust kannatanutena, kes saaksid teoreetiliselt lepitusmenetluse jaoks oma nõusoleku anda.

Siinse tööga püüdis autor seega edasi kanda Riigiprokuratuuri kunagist mõtet, esitades argumentid laiendada lepitusmenetluse regulatsiooni surmaga lõppenud teise astme kuritegudele. Eesmärk on tagada senisest laiaulatuslikum lepitusmenetluse rakendamise potentsiaal. Argumentide põhjendamiseks püstitas autor neli hüpoteesi.

Esmalt uuris autor, millistel kaalutlustel välistas seadusandja lepitusmenetluse kohaldamisalast surmaga lõppenud teise astme süüteod. Avalikest andmetest see ei selgunud, seetõttu esitas autor esimeses hüpoteesis oma variandid: ohvri surma korral puudub lepitusmenetluses üks pooltest (kannatanu); surma põhjustamist ei ole võimalik lepitusmenetlusega heastada; ohvri lähedased ei saa kannatanutena astuda ohvri asemele; ohvri lähedased ei soovi toimepanijale surma põhjustamise eest andestada; surma põhjustaja karistamata jätmine või süüteomenetluse lõpetamine ei ole ühiskondlikult aktsepteeritav. Kommentaarideks intervjueris autor lepitusmenetluse eelnõu juhtivkomisjoni liiget ning küsis arvamusi ka teistelt Eesti õiguspraktikutelt. Intervjuude tulemused kinnitasid autori variante – taastava õiguse kontseptsiooni tervikuna suhtuti esialgu pigem skeptiliselt ning seda sooviti mingil moel piirata. Tõenäoliselt oluks see tol ajal liiga julge samm, millele võinuks ühiskonnas järgneda tugev vastureaktsioon.

Teine hüpotees seondub kohati esimese hüpoteesiga – seoses lepitusmenetluseks nõusoleku andmise ja toimepanijale andestamisega tõi autor välja, et provotseeritud tapmine, surma ettevaatamatu põhjustamine või liiklusnõuete rikkumisel surma põhjustamine oma olemuselt eeldavad toimepanija soovimatust isiku surma kaasa tuua ning võivad sisaldada asjaolusid, mis

tema süüd vähendavad. Liiklusnõuete eiramise või mistahes muu teoga ettevaatamatusest surma põhjustamise puhul hoolsuskohustuse rikkumise tuvastamine, ohvri enda osalus oma surma põhjustamisel või provotseeritud tapmise puhul afektiseisund on toimepanija vastutuse määramisel kriitilise tähtsusega elemendid. Samas ei pruugi need olla alati selgelt tuvastavad objektiivsete asjaolude pinnalt ning võivad paljuski seega olla avatud menetleja diskretsioonile või erivaldkonna spetsialistide (nt psühholoogide) hinnangutele. Seega menetleja lõpphinnang toimepanija süü osas võib, kuid ei pruugi langeda kokku eriteadmisteta ohvri lähedaste arusaamadega toimepanija süü suurusest ning karistamise vajadusest.

Kuna esimene ja teine hüpotees on oma olemuselt kohati seotud, esitas autor põhjendusi, miks esimeses hüpoteesis esitatud argumendid (enam) ei kehti. Surma põhjustamine kahjustab küll jäädavalt ohvri subjektiivset õigust elule, mida heastada ei saa, kuid seeläbi tekib mittevaraline kahju ka ohvri lähedastele. See kinnitati 2012. aastal ohvridirektiivi jõustumisega, omistades ohvri lähedastele kriminaalmenetluses kannatanute positsioon ning fikseeriti Eesti õigusaktides 2016. aastal, ehkki ka varasem kohtupraktika sellist lähenemist toetas. Lisaks surmaga lõppenud teise astme süütegude spetsiifikale ja asjaoludele mõjutavad lepitusmenetluse tõenäosust ka ohvri lähedaste väärtushinnangud, toimepanija isik ja tema suhtumine oma teosse. Kõik need elemendid võivad lõppastmes mõjutada ohvri lähedaste valmisolekut leppimiseks ning võib juhtuda, et sõltumata juhtunust ei soovi ohvri lähedased toimepanijale karistuse mõistmise näol halba. Mis puudutab ühiskonna vastuvõtlikkust taotletava seadusmuudatuse suhtes, siis tuleb arvestada, et surma põhjustanud süütegude puhul on konflikt eelkõige toimepanija ja ohvri lähedaste vahel, kes ohvriga isiklikku sidet omavad. Seega sõltub seadusmuudatuse vastuvõtlikkus inimeste eetilistest väärtustest ja usaldusest õiguskorra vastu. Oma rolli võivad mängida ka isiklikud kokkupuuted õigussüsteemiga, hariduse ja harituse aste, rahvuskultuuriline taust jne. Indikaatoriks on ka see, et teatud ajal võimaldas leppimise tulemusel ka endine kriminaalkoodeks surma põhjustanud süütegude menetlusi lõpetada ning alates 2004. aastast on taoline võimalus ka oportuuniteedi rakendamiseiga. Viimase kohta ei ole teadaolevalt ühiskonnas märkimisväärset vastureaktsiooni tekkinud.

Kolmanda hüpoteesi puhul tugines autor Justiitsministeeriumi statistilisele infole ja leidis, et KarS §-de 115, 117 ja 422–423 alusel menetletavad juhtumid päädivad Eestis küll mitte peamiselt, kuid vähemalt märkimisväärses ulatuses kriminaalmenetluse lõpetamisega oportuuniteediga või tingimisi karistuse kohaldamisega. Kuna ka lepitusmenetlus on oportuuniteedi kõrval üks kriminaalmenetluse lõpetamise viis, võib see omakorda selle kohaldamisala laiendamist õigustada.

Neljanda hüpoteesi puhul analüüsis autor KarS §-de 115, 117 ja 422–423 juhtumites leppimise tõttu kriminaalmenetluse lõpetamisest tingitud kasu poolte ja riigi jaoks, võrreldes neid muude alternatiividega. Vangistusega seonduvalt leidis autor, et riigi praeguste kriminaalpoliitiliste seisukohtade järgi peab vangistus olema suunatud eelkõige ohtlikele korduvkurjategijatele ning muude toimepanijate, eriti esmakurjategijate puhul tuleks rakendada alternatiivseid karistusi või kaaluda kriminaalmenetluse lõpetamist. Ettevaatamatu süüteo toime pannud isikud ja liiklusõnnetuse põhjustajad kui nn juhusekurjategijad ei pruugi üldse karistamist vajada, mistõttu ei tohiks vangistuse kohaldamine nende suhtes olla prioriteetne. Ka vangistusest tingimisi vabastamine mõjub võrreldes kannatanuga leppimisega toimepanija edasisele elule raskemini, kuna tema süüdimõistmisega kaasnevat karistusregistri andmeid võivad vaadata kolmandad pooled. See võib diskrimineerival moel mõjutada isiku sobivust töösuhte või lepingu sõlmimiseks. Kriminaalmenetluse lõpetamine oportuuniteedi või leppimise tõttu täidavad nii menetlusökoonoomia kui ka karistuse proportsionaalsuse hindamise eesmärgi ning väldivad kriminaalmenetluse ja karistusega kaasnevat stigmatiseerivat mõju toimepanijale.

Samas on lepitusmenetlus oportuuniteediga võrreldes palju kannatanukeskem viis kriminaalmenetluse lõpetada. Kui oportuuniteedi puhul võib prokurör sõltumata kannatanu tahtest leida, et kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi, määrates toimepanijale kohustusi tekitatud kahju hüvitamiseks, siis lepitusmenetluse kaudu saab kannatanu ise selgelt oma arvamust väljendada ning kahju heastamises toimepanijaga kokku leppida. Ehkki 2019. aastast on ka oportuuniteedi rakendamisel teoreetiliselt võimalik toimepanijat kohustada osalema taastaval õigusel baseerivas konfliktivahenduses, et kahju heastamiseks kokkulepe sõlmida, ei tule lepitusmenetluses osalemise initsiatiiv mitte prokurörielt, vaid toimepanijalt endalt. Seega, et lepitusmenetluse instituut oma eesmärgi säilitaks, tuleks seda oma olemuses hoida oportuuniteedist lahus.

Lepitusmenetluse kohaldamist surmaga lõppenud süütegudele toetab osaliselt ka teiste EL riikide praktika ning autori hinnangul ka drastiliselt langenud surmaga lõppenud süütegude arv Eestis. Kuna lepitusmenetluse mõjud muude alternatiivide kõrval võivad olla kasulikud nii toimepanijale, kannatanutele kui ka ühiskonnale tervikuna, võiks aeg selle kohaldamiseks ka surmaga lõppenud kuritegudele olla küps. Autor ei tea, kas selleks ka valmis ollakse, ent see diskussioon peaks tõusetuma. Lisaks surmaga lõppenud süütegudele võiks autori hinnangul lepitusmenetluse regulatsiooni veelgi paindlikumaks muuta, ent jätab ukse sellekohaseks analüüsiks avatuks kriminaalpoliitika kujundajatele ja tulevastele magistr töödele.

ABOUT THE NECESSITY AND POSSIBILITIES OF EXPANDING THE SCOPE OF CONCILIATION IN THE DEVELOPMENT OF RESTORATIVE JUSTICE IN CRIMINAL PROCEDURE

ABSTRACT

Responding to crime has been a natural and necessary phenomenon, yet has been done in different ways and for different reasons. In the Archaic era, members of the primitive families themselves took care of restoring the peace that had been corrupted by illegal behaviour. The criminal would be expelled from his family, be claimed for damages, or be reconciled with the victim. If the offender originated from a hostile tribe, he had to be punished with the same damage he had caused. In the Middle Ages, states took over the power of punishment from their members of society by applying cruel corporal punishments or the death penalties as crime was not merely considered as an attack against the victim, but also against the state. In the Modern era, to prevent recurring crimes, criminals were rather to be corrected by imprisonment or forced labour. As time passed, the less important the interests of the victim became - the crime along with the punishment turned into a relationship between the state and the offender.

Not before the middle of the 20th century, much greater attention was paid again to the interests of victims, which gave rise to the concept of restorative justice - a way of resolving conflicts between people, where instead of the perpetrator, emphasis is added on the crime, the occurred damage, and the victim. The most common methods of restorative justice are restorative circles, meetings, and conciliation. The latter is also used as grounds for termination of criminal proceedings. It directs to the professionally mediated dialogue between the person responsible for and the person suffering from the damage, enabling them to express their feelings, thoughts, and opinions. The objective of the process is to agree mutually on redress in order to resolve the conflict and bring peace to the stakeholders.

As a result of various studies and analyses over the years, the effects of restorative justice approaches in responding to crime have proved to be much more efficient for the parties to the conflict, compared to traditional, retributive criminal law. Thus, one of the main goals of criminal policy nowadays at the international, European Union and Estonian domestic level has been set to implement and support restorative justice along with conciliation procedures in the widest possible manner. In 2007, restorative justice was also implemented in Estonia by the institute of conciliation. Generally, all criminal offences in the second degree with the maximum sentence of imprisonment up to five years fall under the scope of conciliation procedure.

Yet, unlike in some other EU Member States, all fatal offences in Estonia are excluded from the scope of the conciliation procedure, regardless the determinable penalty rate. Although causing death is a violation of the most fundamental human right in criminal law, there are more grave and lenient forms of causing death, and the penalties for these offences vary accordingly. Pursuant to the Estonian Penal Code, the more lenient forms of causing death are negligent homicide by any act (article 117 of the Penal Code), causing death of a person through negligence by violating traffic requirements intentionally or imprudently (articles 422-423 of the Penal Code, commonly also known as traffic accident), and manslaughter in provoked state (article 115 of the Penal Code). The aforementioned are criminal offences in the second degree for which the determinable sentence of imprisonment does not exceed five years, thus which would formally be subjected to conciliation procedure. In comparison to more grave forms of causing death (i.e. intentional killing or murder), the lenient forms may include certain facts which ultimately may reduce the perpetrator's guilt degree or sentence determined in the views of both the judge and the victim's relatives. Assuming that the main purposes of punishing for a crime as a national sanction is to improve the perpetrator's behavior and to prevent the commission of new crimes in order to ensure the public security, is it always necessary to punish those who imprudently (i.e. unintentionally) cause death of a person – would the punishment fulfill these purposes or should other alternatives be considered?

Instead, if through the conciliation procedure the victim's relatives could find out directly from the perpetrator exactly how the tragic event took place, how the perpetrator reacts to what has been done and whether he/she feels responsible for it, the victim's relatives could agree to forgive the perpetrator and might not want him/her to be punished. Indubitably, such a conclusion depends individually on both the parties themselves and the facts of the case. If these elements facilitate the potential success of the conciliation process, it also enables the person conducting the criminal proceedings to terminate the criminal proceedings, as the supplementary punishment by the state might become unnecessary. This so-called successful conciliation also helps to optimize the costs of the prison, criminal, and judicial systems.

Therefore, the aim of this work is to initiate a broader discussion in Estonia on whether conciliation proceedings could also be applied to fatal offences in the second degree, to ensure the wider applicability of conciliation proceedings and restorative justice. The author was motivated by the fact that during the draft legislation of the conciliation procedure in 2007, the Public Prosecutor's Office also drew attention to the same issue, but the leading committee of the draft legislation rejected the application without providing sufficient reasons. The author

yet acknowledges that in the context of fatal offences, it is difficult to predict how many of the victim's relatives would be willing to take part in conciliation proceedings, but the possibility should not be ruled out: each crime and the people involved are unique and one of a kind, therefore at least such a possibility to the stakeholders should be offered by the state.

To achieve the goal of the thesis, the author established 4 hypotheses. In the first hypothesis, the author speculated on the legislator's considerations for which conciliation proceedings for fatal offences were excluded in 2007. As the respective considerations were not publicly available, the author proposed a few of his own: 1) in the event of the fatal offence, one of the stakeholders of the conciliation proceedings (the victim) is missing; 2) the death cannot be subjected to "remedies" through conciliation proceedings; 3) the relatives cannot obtain the status of victim instead of the direct victim of the crime; 4) the victim's relatives do not wish to forgive the perpetrator for causing the death; 5) failure to punish the person responsible for fatal offence or terminating the criminal proceedings respectively is not socially acceptable. For comments, the author interviewed a member of the leading committee of the draft legislation for the conciliation procedure and asked additional opinions from other Estonian legal practitioners as well. As a result of the interviews, it became clear that the options proposed by the author were correct in general - according to the interviewees, the concept of restorative justice as a whole was initially acknowledged rather skeptically and had to be limited to some extent, especially excluding fatal offences. It would probably have been too bold a move at the time, which could have been followed by a strong backlash from society. Apparently, these implicit reasons may have been the grounds for the negative response to the beforementioned Public Prosecutor's Office's proposal of the same kind.

At the same time, the author wished to refute the considerations presented in the first hypothesis, being also supported by the interviewees. Although causing death permanently damages the victim's subjective right to life, which cannot be remedied, non-pecuniary damage also occurs to the victim's relatives. The EU Victims' Directive of 2012 legally established the position of victim to victim's relatives in criminal proceedings for the same reason. It was also fixed in Estonian legislation in 2016, although the previous case-law had already partially supported that view. In addition to the specifics and mitigating facts of fatal offences in the second degree, the likelihood of conciliation is also affected by the values of the victim's relatives, the personality of the perpetrator along with his/her attitude towards the crime. All these elements can ultimately affect the willingness of the victim's relatives to reconcile, and regardless of the consequences of the crime, the victim's relatives might not want the perpetrator

to be punished. Regarding the society's susceptibility to the amendment at issue, it must be borne in mind that in the case of fatal offences, the conflict should primarily be regarded between the perpetrator and the victim's relatives, who own personal relationship with the victim. Thus, the societal acceptance of the disputed amendment to criminal policy can merely depend on ethical values and reliance on the legal order. Personal exposure to the legal system, the level of education and intelligence, national-cultural background etc. can also play a certain role. Another indicator is that at a certain point in time, as a result of reconciliation, the former Estonian Criminal Code also allowed proceedings of the fatal offences to be terminated. Similar possibility since 2004 has also been available by termination of criminal proceedings on the basis of lack of public interest and negligible guilt, followed by no significant societal backlash.

The second hypothesis was related to the author's beforementioned claim that the manslaughter in provoked state, causing death by negligent or intentional violation of traffic requirements or by any other act may contain facts which reduce the perpetrator's guilt degree, and which are being considered by both the person conducting the criminal proceedings and the victim's relatives. By their very nature, these offences presuppose, in a general sense, the unwillingness of the perpetrator to cause the person's death. Establishing a breach of the duty of care in the event of a death caused by violating traffic requirements or any other negligent act, the state of affect regarding the manslaughter in provoked state or the victim's own involvement in causing his/her death, are the critical elements in determining the perpetrator's liability. However, they may not always be clearly identifiable on the basis of objective facts and may in many cases be open to the discretion of the person conducting the proceedings or to the assessments of specialists in a specific field (e.g. psychologists). Thus, the final legal assessment of the perpetrator's guilt may or may not coincide with the perceptions of the victim relatives without the specific knowledge. Ultimately, this suggests that knowing the facts of a crime might lead the victim's relatives to a conclusion that guilt of the perpetrator is rather mild, thus considering punishment to be unnecessary.

With the third hypothesis, the author tried to find out how much of the offences analyzed by the thesis (articles 115, 117 and 422-423 of the Penal Code) are subjected to the termination of criminal proceedings on the basis of lack of public interest and negligible guilt (art 202 of Code of Criminal Procedure) or conditional release from imprisonment. The former requires that the perpetrator's fault is rather small, there is no public interest in continuing the proceedings and the perpetrator will or has already remedied the damage caused by the criminal offence and reimbursed the costs of the criminal proceedings. The latter, conditional release presupposes

that the judge does not consider it necessary to punish the perpetrator, therefore does not actually impose a sentence on the person, provided that the perpetrator does not commit any new offence during the probation period. In his hypothesis, the author considered this probability to be high, and based on the internal statistical information of the Ministry of Justice, he found that these cases in Estonia do not end mainly, but to a significant extent with termination of criminal proceedings or conditional release from imprisonment. The author concluded, as conciliation by its nature is a more victim-centered way of terminating criminal proceedings in comparison with terminating criminal proceedings on the basis of lack of public interest and negligible guilt, it may justify extending its scope on the basis of statistics.

With the fourth hypothesis, the author compared the effectiveness of the conciliation in the context of the analyzed offences with other possible alternatives – terminating proceedings on the basis of lack of public interest and negligible guilt, imprisonment and conditional release from imprisonment with parole. The author stated that in certain situations, as a result of a successful conciliation procedure, termination of criminal proceedings in cases regarding articles 115, 117 and 422-423 of the Penal Code may be a better solution for all stakeholders and also for the state than other possible outcomes of the criminal procedure. Regarding imprisonment, the author found that according to the current criminal policy positions of the state, imprisonment should be aimed primarily at dangerous repeat offenders. Regarding the rest types, especially first offenders, alternative punishments (community service, addiction treatment, reconciliation, community punishment, etc.) or terminating the proceedings should be considered instead. Persons who have committed an offence by negligence and the perpetrators of a traffic accident as so-called accidental offenders may not need to be punished at all, so imprisonment should not take precedence. Conditional release from imprisonment may affect in a discriminatory manner the suitability of the perpetrator for entering an employment relationship or contract, as third parties may examine the perpetrator's criminal record. To the contrary, termination of criminal proceedings due to lack of public interest or due conciliation serves the purpose of procedural economy, proportionality of punishment and avoids the stigmatizing effect of criminal proceedings and punishment on the perpetrator. Yet the conciliation is a remarkably more victim-centered way of ending criminal proceedings than termination of proceedings due to lack of public interest. In the case of the latter, regardless of the victim's relatives' will, the prosecutor may find that there is no public interest in continuing the criminal proceedings and imposes obligations on the perpetrator to compensate for the damage. However, in conciliation process, the victim's relatives themselves can clearly express

their opinions and emotions and agree on reparations. Although since 2019 it is theoretically possible to oblige the perpetrator to participate in restorative meetings in order to make reparation agreements in the exercise of termination due to lack of public interest, the initiative to participate in the conciliation proceedings comes from the perpetrator himself, not from the prosecutor. The institute for conciliation should therefore, by its very nature, be kept separate from the termination of proceedings due to lack of public interest, so that the termination of proceedings due conciliation does not lose its purpose.

The application of the conciliation procedure regarding fatal offences is partly supported by the practice of other EU Member States, as well as 16 Estonian legal practitioners interviewed by the author mostly also expressed support to disputed law amendment. Interviewees considered conciliation to be a better solution than other alternatives to criminal proceedings in appropriate cases of fatal offences in the second degree. However, it was emphasized that the conciliation process must be thoroughly defined, the victim's relatives must be well informed of the process itself, while the perpetrator should be offered the opportunity to speak out and provide sufficient answers for the victim's relatives, rather than a lifeline to avoid criminal proceedings or punishment. According to the interviewees, the risks associated with the law amendment in the form of manipulating the victim's relatives or affecting the legal certainty of the society were not considered high, but nevertheless they should be mitigated by adequate countermeasures.

According to the author, drastically decreased number of fatal offences in Estonia since the 1990s, along with the rest of the findings of the thesis, facilitates a public discussion between Estonian society and criminal policy makers regarding the extension of the scope of conciliation, where experts in relevant fields must be included for assessing the effects of the amendment.

KASUTATUD MATERJAL

Kasutatud kirjandus

1. Aas, N. Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. 3. vlj. Tallinn: Juura 2012.
2. Aas, N. Riigi peaprokuröri ülevaade Riigikogu põhiseaduskomisjonile. *Juridica* 2014/VII, lk 540–544.
3. Baumann, J., Weber, U., Mitsch, W. *Strafrecht AT*. 10. Aufl. Bielefeld: Giesekind 1995. (Viidatud: Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus. 2017).
4. Braithwaite, J. *Crime, shame and reintegration*. New York: Cambridge University Press 1989. – <http://johnbraithwaite.com/wp-content/uploads/2016/06/Crime-Shame-and-Reintegration.pdf> (20.01.2022)
5. Christie, N. Die versteckte Botschaft des Neo-Klassizismus – *KrimJ* 1983/1. (Viidatud: Sootak, J. *Kriminaalpoliitika*. 2015).
6. Christie, N. *Grenzen des Leids*. Münster: Votum 1995. (Viidatud: Sootak, J. *Kriminaalpoliitika*. 2015).
7. Eriksson, F. Victim-offender mediation in Sweden and South Africa. 2008. – https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/19708/1/gupea_2077_19708_1.pdf (27.02.2022).
8. Jellinek, G. *Die socialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe*. Wien 1878. (Viidatud: Sootak, J. *Karistusõigus*. 2018).
9. Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. *Sanktsiooniõigus*. Tallinn: Juura 2017.
10. Leung, M. *The Origins of Restorative Justice*. Canadian Forum on Civil Justice. Canada, Alberta 1999. – https://www.cfcj-fcjc.org/sites/default/files/docs/hosted/17445-restorative_justice.pdf (18.01.2022).
11. Liszt, F. *Der Zweckgedanke im Strafrecht*. – *Strafrechtliche Vorträge und Aufsätze*. Bd. 1. Berlin 1905. (Viidatud: Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. *Sanktsiooniõigus*. 2017).
12. Manozzi, G. Towards a 'humanism of justice' through restorative justice: a dialogue with history. *RESTORATIVE JUSTICE: AN INTERNATIONAL JOURNAL*, vol 5/2, 145–157. Routledge 2017. – <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/20504721.2017.1339958?journalCode=rrej20> (18.01.2022).
13. Marder, Ian D. The new international restorative justice framework: reviewing three years of progress and efforts to promote access to services and cultural change. *The International Journal of Restorative Justice* 2020 vol. 3(3), pp 395–418.

14. Ploom, T., Kärner, M. Kannatanu huvide realiseerimine kriminaalmenetluses. – *Juridica* 2015/VII, lk 509–511.
15. Põbo, M. Vangide arvu vähendamise tagamaad. – *Juridica* 2011/X, lk 768–778.
16. Randma, P. Afekt kui hingelise erutuse seisund ja ajutine raske psüühikahäire. *Juridica* 2005/V, lk 321–331.
17. Rannaveski, A. Lepitusmenetlus – kriminaalmenetluse alternatiiv. *Sotsiaaltöö* 5/2007. – https://tai.ee/sites/default/files/2021-03/130683146597_Sotsiaaltoo_2007_5.pdf (05.02.2022).
18. Robson, C. *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*. 2nd ed. Oxford: Blackwell 2002.
19. Saar, J. Kriminaalkorras karistatavate ja õiguspäraste surmamiste regulatsioon Eestis võrrelduna Ameerika Ühendriikide ja Saksamaa õigusega. – *Juridica* 2000/I, lk 14–26.
20. Saar, J. *Kriminaalpsühholoogia*. Tallinn: Kirjastus Juura 2007. (Viidatud: Arro, M. Lepitusmenetlus menetlusliigina preevangeelsete juhtumite puhul).
21. Saar, J; Pikamäe, P. Hingelise erutuse seisund. Probleemidest Eesti karistusõiguses ja kohtupraktikas. – *Juridica* 2006/XI, lk 591–600.
22. Sherman, Lawrence W., Strang, H. *Restorative justice: the evidence*. The Smith Institute 2007. – <https://restorativejustice.org.uk/sites/default/files/resources/files/Restorative%20JusticeThe%20evidence%20-%20Professor%20Lawrence%20Sherman%20and%20Dr%20Heather%20Strang.pdf> (21.02.2022).
23. Sliva, Shannon M., Lambert, Carolyn G. *Restorative Justice Legislation in the American States: A Statutory Analysis of Emerging Legal Doctrine*. Journal of Policy Practice. Routledge: 2015. – <https://njdc.info/wp-content/uploads/2017/10/Restorative-Justice-Legislation-in-the-American-States-A-Statutory-Analysis-of-Emerging-Legal-Doctrine.pdf> (02.03.2022).
24. Sootak, J. *Karistusseadustik*. Komm vlj. 5. vlj. Tallinn: Juura 2021.
25. Sootak, J. *Karistusõigus*. Üldosa. Tallinn: Juura 2018.
26. Sootak, J. *Karistusõiguse alused*. Tallinn: Juura 2003. (Viidatud: Aas, N. *Kriminaalmenetluse seadustik*. Komm vlj. 3. vlj. Tallinn: Juura 2012).
27. Sootak, J. *Karistusõiguse üldosa terminitest ehk Elu seaduse fassaadi taga*. *Õiguskeel* 2/2016.
28. Sootak, J. *Kriminaalpoliitika*. Tallinn: Juura 2015.

29. Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani. Käsitlusi kriminaalõiguse ajaloost. 2. vlj. Tallinn: Juura 1998.
30. Strömpl, J. Õigusemõistmise kaks paradigmat ja sotsiaaltöö väärtused. Sotsiaaltöö 2020/4. – <https://tai.ee/et/valjaanded/sotsiaaltöö-42020> (05.02.2022).
31. Zehr, H., Gohar, A. The Little Book of Restorative Justice. Good Books 2002. – <https://sites.unicef.org/tdad/littlebookrjpakaf.pdf> (18.01.2022).
32. Traat, U., Markina, A. Üldkriminoloogia II. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2005.
33. Uluots, J. Eestimaa õiguse ajalugu. Tartu 1938. (Viidatud: Sootak, J. Veritasust kriminaalteraapiani, lk 35).
34. Vanfraechem, I., Bolivar, D., Aertsen, I. (koost). Victims and Restorative Justice. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge 2015.
35. Wolthuis, A., Claessen, J., Slump, G. J., Van Hoek, A. Dutch developments: restorative justice in legislation and in practice. The International Journal of Restorative Justice 2019. – https://www.researchgate.net/publication/332615171_Dutch_developments_restorative_justice_in_legislation_and_in_practice (02.03.2022).
36. Üprus, A. Õigus halastusele. Eesti kiriku kriminaaltöö ja hingehoiu osa selles. Tallinn: EELK kriminaaltöö keskus 2000.
37. Young, T., R., *Ph.D*, Arrigo, Bruce A., *Ph.D*. The Dictionary of Critical Social Sciences. Routledge 2019. – <https://books.google.ee/books?id=VmQPEAAAQBAJ&pg=PA282&dq=restorative+justice+and+humanism&hl=et&sa=X&ved=2ahUKEwjYtNWOW7v1AhWPgf0HHXo2DRQQ6AF6BAgHEAI#v=onepage&q=restorative%20justice%20and%20humanism&f=false> (18.01.2022).

Kasutatud artiklid ja muud allikad

38. Andmekaitseinspeksioon. Miks minu andmeid on vaadatud? 21.01.2020. – <https://www.aki.ee/et/uudised/miks-minu-andmeid-vaadatud> (09.02.2022).
39. Arro, M. Lepitusmenetlus menetlusliigina plevägivalla juhtumite puhul. Magistritöö. Juhendaja Anna Markina. Tartu: Tartu Ülikool 2014.
40. BNS. Kahe noore surmaga liiklusõnnetuse põhjustanud naine sai kahtlustuse. ERR Eesti 10.09.2021. – <https://www.err.ee/1608334421/kahe-noore-surmaga-liiklusonnetuse-pohjustanud-naine-sai-kahtlustuse> (14.02.2022).

41. BNS. Uppunud väikelapse ema kriminaalsüüdistusega kohtu all. Postimees 14.05.2018. – <https://www.postimees.ee/4488094/uppunud-vaikelapse-ema-kriminaalsuudistusega-kohtu-all> (14.02.2022).
42. Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E., Villenthal, A. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring. Tartu: Tartu Ülikool 2017. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuriteoohvrite_kaitse_ja_kohtlemine_pikk_aruanne_0.pdf (18.01.2022).
43. Harkovskaja, A. Äkki tekkinud tugeva hingelise erutuse seisundi tuvastamine kriminaalkohtumenetluses. Magistritöö. Juhendaja Ph.D Kristjan Kask, Mag. iur. Margus Kurm. Tartu: Tartu Ülikool 2016. – https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/53081/harkovskaja_ma_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y (12.02.2022).
44. JS022: Registreeritud kuriteod toimepanekupaiga ja kuriteo liigi järgi (1994–2001). Statistikaamet. – <http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=Js022> (21.10.2021).
45. JS04: REGISTREERITUD KURITEOD LIIGI JÄRGI (1995–2001). Statistikaamet. – https://andmed.stat.ee/et/stat/Lepetatud_tabelid_Sotsiaalelu.%20Arhiiv_eigus%20ja%20turvalisus.%20Arhiiv/JS04/table/tableViewLayout2 (21.10.2021).
46. JS041: Politseis registreeritud kuriteod liigi järgi (1999–2007). Statistikaamet. – <http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=Js041> (21.10.2021).
47. JS091: JÕUSTUNUD KOHTUOTSUSEGA SÜÜDIMÕISTETUD KURITEO LIIGI JA KARISTUSE JÄRGI (1998–2003). Statistikaamet. – https://andmed.stat.ee/et/stat/Lepetatud_tabelid_Sotsiaalelu.%20Arhiiv_eigus%20ja%20turvalisus.%20Arhiiv/JS091/table/tableViewLayout2 (04.02.2022).
48. Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. 2010. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf (15.02.2022).
49. Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika koduleht. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et> (30.01.2022).
50. Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. 2018. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_aastani_2030.pdf (15.09.2021).

51. Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Seletuskiri.. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kripopa_2030_seletuskiri_22.07.docx (16.09.2022).
52. Justiitsministeerium. Kuritegevus ja selle ennetus. Alternatiivkaristused. – <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/alternatiivkaristused> (15.02.2022).
53. Justiitsministeerium. Taastava õiguse kontseptsioon. 2021. – <https://advokatuur.ee/uploads/files/T%C3%95%20kontseptsioon.pdf> (22.02.2022).
54. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. Vanglateenistuse aastaraamat 2018. – https://www.vangla.ee/sites/www.vangla.ee/files/elfinder/dokumendid/vanglateenistuse_aastaraamat_2018.pdf (15.02.2022).
55. Kablukova, I. Seadus tundeid ei tunnista: ettevaatamatusest hukkunud lapse ema läheb kohtu alla. Postimees 19.05.2018. – <https://www.postimees.ee/4491125/seadus-tundeid-ei-tunnista-ettevaatamatusest-hukkunud-lapse-ema-laheb-kohtu-alla> (14.02.2022).
56. Kangur, J. Taastavast õigusest. Märka Last 22.11.2017. – <https://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2017/11/22/taastavast-oigusest> (27.02.2022).
57. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu. 658 SE II. Seletuskiri teise lugemise juurde (12.02.2019). – <https://www.riigikogu.ee/download/173bd448-cf27-4fed-9727-0b18ac8ad04e> (15.02.2022).
58. Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu. 939 SE I. 2006. Seletuskiri, lk 4. – <https://m.riigikogu.ee/download/eabcc8d2-3d34-3c94-a188-3e077f13bc42> (27.11.2022).
59. Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu. 939 SE I. Riigikogu istungjärg 08.11.2006. – <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200611081300> (20.01.2022).
60. Klopets, U., Tamm, K. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Analüüs. Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus. Kriminaalpoliitika osakond. Justiitsministeerium 2010. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kriminaalmenetluse_lopetamine_leppimise_tottu_justiitsministeerium_2010.pdf (05.02.2022).

61. Kooli, R. Jaanus Kangur: Pargipätid paradokside padrikus. Arvamus. ERR Arvamus 04.09.2018. – <https://www.err.ee/858609/jaanus-kangur-pargipatid-paradokside-padrikus> (15.02.2022).
- Kooli, R. Jaanus Kangur: Vangistuse varjatud pale. Arvamus. ERR Arvamus 26.07.2018. – <https://www.err.ee/849403/jaanus-kangur-vangistuse-varjatud-pale> (15.02.2022).
62. Kooli, R. Ojasoost rääkimata ehk kas ühiskondlik andeksandmine on olemas? ERR Arvamus 20.01.2018. – <https://www.err.ee/655325/ojasoost-raakimata-ehk-kas-uhiskondlik-andeksandmine-on-olemas> (15.02.2022).
63. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon). 367 SE. Eelnõu 2021. – <https://www.riigikogu.ee/download/da3e394a-9b73-4b64-8245-013f3cabba97> (27.01.2022).
64. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses. Seletuskiri 2015. – <https://www.riigikogu.ee/download/2e175cc8-b5ec-4fc1-a135-32801d1751d4> (17.02.2022).
65. Maripuu, V. Veebikanalis Jupiter linastuv film jutustab taastava õiguse kasutamisest rasketes juhtumites. ERR 26.11.2020. – <https://menu.err.ee/1164766/veebikanalis-jupiter-linastuv-film-jutustab-taastava-oiiguse-kasutamisest-rasketes-juhtumites> (14.01.2022).
66. Martin, M. Haljala vallas suri juhulasust tabamuse saanud jahimees. Virumaa Teataja 27.10.2018. – <https://virumaateataja.postimees.ee/6439538/haljala-vallas-suri-juhulasust-tabamuse-saanud-jahimees> (14.02.2022).
67. Muudatusettepanekute loetelu karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu teisel lugemisel (10.01.2007). 939 SE II.
68. Nael, M. „Suud puhtaks“: taastav õigus on võimalus, kuid mitte kõigis juhtumites. ERR 11.02.2020. – <https://www.err.ee/1034107/suud-puhtaks-taastav-oiigus-on-voimalus-kuid-mitte-koigis-juhtumites> (14.01.2022).
69. Nael, M. Guardian: kas Eesti on tõesti maailma kõige uskmatum maa? ERR 16.09.2011. – <https://www.err.ee/383320/guardian-kas-eesti-on-toesti-maailma-koige-uskmatum-maa> (19.02.2022).

70. Nael, M. Haaberstis leiti eramajast kahe lapse gaasimürgistuse kahtlusega surnukehad. ERR Eesti 13.10.2018. – <https://www.err.ee/868853/haaberstis-leiti-eramajast-kahe-lapse-gaasimurgistuse-kahtlusega-surnukehad> (14.02.2022).
71. Paju, T. Esmaspäeval kohtusse: Jõesaar võtab surma-avariis süü omaks. Õhtuleht. 4.03.2011. – <https://www.oh tuleht.ee/416912/esmaspaeval-kohtusse-joesaar-votab-surma-avariis-suu-> (14.02.2022).
72. Pihl, B. Lepitusmenetluse õiguslikud aspektid. Magistritöö. Juhendaja Eduard Raska. Tallinn: International University Audentes 2008.
73. Pikamäe, P. Arvamus kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon) eelnõu 367 SE kohta. 04.11.2021 – <https://www.riigikogu.ee/download/91342f5d-e51b-4d5c-a8b1-504ff55a6064> (27.01.2022).
74. Povilaitis, D. Kohus ei võtnud inimestele otsa sõitnud autojuhti vahi alla. Pealinn 02.01.2022. – <https://pealinn.ee/2022/01/02/kohus-ei-votnud-inimestele-otsa-soitnud-autojuhti-vahi-alla/> (14.02.2022).
75. Prokuratuuri aastaraamat. Kannatanu hea kohtlemise käsiraamat. 2019. – <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/sites/default/files/inline-files/Kannatanu.pdf> (24.03.2022).
76. Pöder, K. Pervägivalla juhtumite menetlemise taastava õiguse meetmed. Magistritöö. Juhendaja Marju Agarmaa. Tallinn: Tartu Ülikool 2015.
77. Registreeritud kuriteod aastatel 2003–2020. Tabel. Justiitsministeerium. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/> (22.11.2021).
78. Restorative Justice Consortium. Hearing the Relatives of Murder and Manslaughter Victims. 2005. – <https://restorativejustice.org.uk/sites/default/files/resources/files/Hearing%20the%20Relatives%20of%20Murder%20and%20Manslaughter%20Victims%20-%20Response%20of%20the%20Restorative%20Justice%20Consortium.pdf> (27.11.2021).
79. Restorative Justice Council. Koduleht. – <https://restorativejustice.org.uk/criminal-justice> (02.03.2022).
80. Riigi peaprokuröri juhised 1. september 2016 nr RP-1-2/16-1. – [https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/untitled%20folder/oportuniteedi_juhis_alates_20.09.2018%20\(1\).docx.pdf](https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/untitled%20folder/oportuniteedi_juhis_alates_20.09.2018%20(1).docx.pdf) (27.01.2022).

81. Riigi peaprokuröri juhised 12. aprill 2007 nr RP-1-4/07/3.–
https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/Riigi%20peaprokur%C3%B6ri%20juhis%20KrMS%20202-203'%20kohaldamise%20kohta%20koos%20muudatustega%20%2023%2012%202009.pdf (26.01.2022).
82. Riigi peaprokuröri juhised 15. märts 2022 nr RP-1-2/22/1. –
https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/oportuniteedi_juhis_uus%20redaktsioon_l6plik_04_1.pdf (24.03.2022).
83. Riigikohtu arvamus kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seondult teiste seaduste muutmise seaduse (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon) eelnõu 367 SE kohta. 16.07.2021. – <https://www.riigikogu.ee/download/ba16a96d-1034-4a14-ba44-ce1e6d19004f> (27.01.2022).
84. Saar, J., Markina, A., Ahven, A., Annist, A., Ginter, J. Kuritegevus Eestis 1991–2001. Tallinn: Juura 2003.
85. Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku, karistusregistri seaduse, riigilõivuseaduse, riigi õigusabi seaduse ja riigisaladuse ja salastatud välisteabe seaduse muutmise seaduse eelnõu juurde. 2013. – <https://eelvoud.valitsus.ee/main#CkOb1FGX> (27.01.2022).
86. Sotsiaalkindlustusameti koduleht. – <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/organisatsioon-kontaktid/asutusest/projektid#taastav-oigus-vahendus> (29.11.2021).
87. Taastav õigus. Sotsiaalkindlustusamet. –
<https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/ohvriabi-ennetustoo/taastav-oigus> (15.02.2022).
88. Tsitaatide veebikogumik. – <https://tsitaadid.ee/quote/3774/503> (27.01.2022).
89. Tsugart, I. Lepitusmenetlus kui taastava õiguse siire lähisuhtevägivalla kriminaalasjades. Magistritöö. Juhendaja Anna Markina. Tallinn: Tartu Ülikool 2018.
90. Urbala, M. Kolm poega kaotasid traktori rataste all ema: me ei tea tänaseni, mis juhtus ja kes on süüdi. Õhtuleht 12.04.2021. – <https://elu.ohutuleht.ee/1031235/kolm-poega-kaotasid-traktori-rataste-all-ema-me-ei-tea-tanaseni-mis-juhtus-ja-kes-on-suudi> (14.02.2022).

Normatiivaktid

91. 25. oktoobri 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK. – ELT L 315/57 14.11.2012

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=HR> (17.02.2022).

92. Council of Europe. Venice Declaration on the Role of Restorative Justice in Criminal Matters. 2021. – <https://rm.coe.int/venice-ministerial-declaration-eng-4-12-2021/1680a4df79> (22.02.2022).
93. Council of Europe. Committee of Ministers. Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters. – https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3 (22.02.2022).
94. Karistusregistri seadus. – RT I, 22.05.2021, 5.
95. Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.
96. Kriminaalkodeks. – RT 1992, 20, 288.
97. Kriminaalmenetluse kodeks. – RT I 1995, 6, 69.
98. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.
99. Lepitusmenetluse läbiviimise kord. – RT I, 26.01.2018, 23.
100. Liiklusseadus. – RT I, 30.11.2021, 19.
101. Ohvriabi seadus. – RT I, 06.05.2020, 22.

Kohtupraktika

102. RKKKo 1-19-4150
103. RKKKo 3-1-1-19-10
104. RKKKo 3-1-1-84-10
105. RKKKo 3-1-1-26-03
106. RKKKo 3-1-1-10-13
107. RKKKo 3-1-1-79-10
108. RKKKo 3-1-1-104-00
109. RKTko 3-2-1-64-15

LISA 1. SELGITAV KUTSE INTERVJU LÄBIVIIMISEKS

Dokumendist „Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030“ selgub, et süüteomenetluse sihiks on õigusrikkumisele eelnenud olukorra ja ohvri turvatunde taastamine ning kahju heastamine (taastav õigus). Muu hulgas seatakse võimalikult paljudes juhtumites eesmärgiks ohvri ja kurjategija lepitamine. Lepitamine instituudina võeti kriminaalmenetluse seadustikus kasutusele juba 2007. aastal ning on sellest ajast püsinud valdavas osas muutmata kujul. Lepitusmenetluse edukuse korral on võimalik kurjategija suhtes kriminaalmenetlus lõpetada. Muu hulgas ei kohaldata lepitusmenetlust kuritegude puhul, mille tagajärjel on surnud inimene (KrMS § 203¹ lg 1 p 3).

Minu töö eesmärgiks on tõstatada laiemat diskussiooni eeltoodud teemal – kas lepitusmenetlus võiks olla ka teatud surmaga lõppenud kuritegude puhul. Täpsemalt analüüsin töös nelja karistusseadustiku koosseisu: surma põhjustamine ettevaatamatusest (KarS § 117), provotseeritud tapmine (KarS § 115) ja surma põhjustamine liiklusnõuete rikkumisel (KarS §-d 422 ja 423). Kõik neli koosseisu on teise astme kuriteod, mistõttu esineb õiguslik alus lepitusmenetluse kohaldamiseks, kuid selle välistab tagajärjena isiku surm.

Olen seisukohal, et nende koosseisude puhul võivad tihti esineda asjaolud, mis objektiivselt tõendavad kurjategija süüd, kuid mida võiks lugeda pigem väikeseks (näiteks liiklusõnnetuse puhul kehvad teolud või ohvri joove või ohvripoolne käitumine, nn segasüüga liiklusõnnetus), provotseeritud tapmise puhul ohvri eelnev õigusvastane ja provotseeriv käitumine jne). Lisan täiendavalt, et ohvri lähedastel on isikliku hingerahu huvides sellises olukorras vajalik kurjategijalt saada vastuseid küsimustele: mis juhtus, kuidas juhtus ja miks juhtus. Nende küsimuste vastused kõrvutades kahju heastamiseks sobilike kohustustega, võiksid koostoimel täita karistusõiguse ülesande, olles kooskõlas ka eeltoodud kriminaalpoliitika põhialuste dokumendiga – ohvri ja kurjategija lepitamine ning kahju heastamine. Samas võib taoline suhtlus täita ka kurjategijat rehabiliteerivat eesmärki – kurjategija mõistab oma teo läbi juhtunu tõsidust, tagajärgi ning põhjustatud kahju ulatust, mille heastamisele aitab korrektselt läbiviidud lepitusmenetlus kaasa.

2007. aastal, kui lepitusmenetlus jõustus, tegi Riigiprokuratuur sama ettepaneku lepitusmenetluse kohaldamiseks (sh kriminaalmenetluse lõpetamiseks) ka teise astme kuritegude puhul, mille tagajärjel on surnud inimene. Eelnõu välja töötanud komisjon jättis ettepaneku rahuldamata, sõnastades seda nii: „Peame mõistlikuks välistada surmaga lõppenud

kuriteod lepitusmenetluse juurutamise algusjärgus.“. Lepitusmenetluse regulatsiooni on muudetud paaril korral, kuid see konkreetne küsimus on jäänud sisulise diskussioonita.

Lisaks jõustus 2016. aastal kriminaalmenetluse seadustiku muutmise seadus, millega laiendati vastavalt EL ohvridirektiivile kannatanu mõistet (KrMS § 37 lg 1 viimane lause), andes surmaga lõppenud süütegude puhul ka ohvri lähedastele kannatanu staatuse.

Seega – nüüdseks, kus lepitusmenetlus on kasutusel olnud ligi 15 aastat ning ka ohvri lähedased käsitatavad kannatanuna kriminaalmenetluse mõttes, mis võimaldab neil *de jure* lepitusmenetluse kohaldamiseks nõusolek anda, on minu töö eesmärgiks küsida, kas Eesti riik ja ühiskond on valmis põhimõtteliseks kriminaalpoliitiliseks muudatuseks, mis võimaldab (kuid ei kohusta) isiku surma puhul tema lähedase soovil lepitusmenetlust kohaldada ning mille edukuse puhul võib prokurör kurjategija suhtes kriminaalmenetluse lõpetada.

Töö eesmärgi saavutamiseks ja püstitatud teeside toetuseks otsustasin empiirilise osana teha intervjuud antud valdkonda esindavate spetsialistidega (prokurörid, kohtunikud, advokaadid, ametnikud, teadlased), kes võiksid minu tööle märkimisväärse lisandväärtuse luua. Intervjueeritavaid on kokku umbes 20.

Nii olen ka Teid spetsiaalselt intervjuuks välja valinud, tunnustades antud teemal Teie erialast kvalifikatsiooni ning kogemusi. Intervjuu eesmärk on saada spetsialistide hinnang, kas antud diskussioonil on jumet: millised on seadusmuudatuse võimalikud kasutegurid ja/või kahjutegurid; millised ohud võivad kaasneda; kuidas võiks seadusmuudatus anda lisandväärtust võrreldes teiste alternatiividega.

Intervjuu üldküsimusi on 16 (märgitud **paksus kirjas**) ning lähtuvalt Teie spetsialiteedist võib lisanduda paar lisaküsimust (märgitud **punases kirjas**). Küsimuste juurde olen lisanud ka selgitavaid lauseid või märksõnu. Intervjuu võib hinnanguliselt aega võtta 30-60 minutit.

Intervjuu kiiremaks läbiviimiseks ja vajadusel ka vastuste ette valmistamiseks on intervjuu küsimused esitatud järgmisel lehel. Intervjuu toimub Teie soovil kas videokonverentsitarkvara (Zoom, BBB) vahendusel, telefoni teel või isikliku kohtumisena.

Intervjuu tulemuste analüüsi huvides sooviksin intervjuud salvestada, mille säilitan magistritöö hindamiskomisjoni jaoks kuni töö ametliku kaitsmiseni.

Jään lootma Teie vastutulelikkusele.

Lugupidamisega, Steven Andrekson

LISA 2. INTERVJUU KÜSIMUSTIK

1. **Kas taastav õigus on suund, kuhu poole Eesti kriminaalpoliitika võiks või peaks liikuma?**
 - a. Kas sellel on senise, traditsioonilise „karistava“ õiguse ees kohta?
2. **Kas kannatanu huvid ja õigused on praegusel ajal kriminaalmenetluses piisavalt hästi tagatud?**
 - a. Milline on Teie kogemus kannatanute rahuloluga kriminaalmenetluse tulemuste üle?
3. **Millist eesmärki teenib lepitusmenetlus - kelle huvides see on?**
4. **Millistel kaalutlustel on Teie arvates välistatud lepitusmenetluse kohaldamine isiku surma põhjustanud kuriteo puhul?**
 - a. Füüsiliselt kannatanu puudumine, tapmine kui rängim inimõigusi kahjustav kuritegu või muud põhjused.
5. **Mida vabab ohvri lähedane, saades teada ohvri surmast?**
 - a. Hingerahu, selgus kuriteo asjaolude suhtes, kes oli juhtunud süüdi jne.
6. **Kas osalemine lepitusmenetluses võiks aidata kannatanu lähedastel oma eluga edasi minna?**
 - a. Vihavaen kurjategija suhtes väheneb või kaob.
7. **Kas lepitusmenetlus täidab kurjategijat rehabiliteerivat eesmärki?**
 - a. Tekitab isikliku süü- ja häbitunde, sest kurjategija mõistab oma teo tagajärgi ja põhjustatud kannatusi nii ohvrile kui tema lähedastele. See juhib kurjategijat oma käitumist tulevikus korrigeerima, olema ettevaatlikum jne.
8. **Kas edukas lepitusmenetlus võiks täita tervikuna kogu karistusõiguse ja kriminaalmenetluse eesmärged?**
 - a. Kannatanu lähedased saavad vastused oma küsimustele, hingerahu ja valmisoleku andestada ning eluga edasi minna & kurjategijas tekib isiklik süütunne, mille rehabiliteeriv toime parandab isiku edasist käitumist.
9. **Millised on lepitusmenetluse järgsed kohustused, mis üldiselt sobivad kannatanutele? Millised on kohustused, mis isiku surma puhul võiksid sobida ohvri lähedastele?**
 - a. Nt kurjategija poolt matusekulude hüvitamine, matustel osalemine, hilisem sotsiaalne tugi ehk kannatanu ja kurjategija omavahelise suhtluse jätkumine pärast lepitusmenetlust.
10. **Kas surmaga lõppenud süütegude vähene arv praeguses Eestis võiks soodustada seadusmuudatuste mõju?** (2020. aasta seisuga tapmised Eestis: §§ 113-114 – 50 juhtumit ; § 115 – 1 juhtum; § 117 – 42 juhtumit, §§ 422-423 – 99 (tervisekahjustus/surm))
 - a. Tekib nn „puhverae“ inimestele harjumiseks, andestavate hoiakute kujunemine enne, kui seadusmuudatus praktilist kasutust leiab.

11. KarS § 115; § 117 ja §§ 422-423 juhtumid on võimalik lõpetada kriminaalmenetlus ootuniteediga (KrMS § 202), millega kurjategija kohustub muuhulgas hüvitama tekkinud kahju (vaid rahalises vääringus). **Kas lepitusemenetlus võiks olla nii kannatanu lähedaste kui kurjategija jaoks sisuliselt parem kriminaalmenetluslik tulem kui ootuniteedi rakendamine KrMS § 202 järgi?**
12. **Kas lepitusemenetluse tulemusel kriminaalmenetluse lõpetamine (KarS §§-de 115, 117 ja 422-423 puhul) soodustaks Teie arvates kurjategija edasist elu paremini võrreldes süüdimõistmise ja tingimisi vabadusekaotusega?**
- a. Õiguskirjanduses on seda põhjendatud sellega, et karistatu saab kunagi tagasi oma vabaduse ja võib taastada oma hea varalise seisuga, kuid karistusregistri andmete tõttu võib ta jääda tööandja, korteriomaniku, panga või kindlustuse silmis häbimärgistatuks ja seega sisuliselt diskrimineeritavaks.
13. **Millised võivad olla kahjutegurid, mis seadusmuudatusega kaasneda võivad?**
- a. Nt kannatanu lähedaste võimalik mõjutamine kurjategija poolt lepitusemenetlusele nõusoleku andmiseks; ühiskonna õiguskindluse vähenemine, sest tapmistepuhul oleks võimalik kurjategijal „puhtalt pääseda“ vms.
14. **Millised on abinõud/tagatised nende kahjutegurite vähendamiseks?**
- a. Kannatanu ja süüdistava nõusoleku andmine kohtule, kolmanda osapoole ehk lepitaja järjepidev osalemine lepituse protsessis.
15. Taastava õiguse protsesse on mujal maailmas karistuse järgselt (nt film „The Meeting“) kasutatud ka väga raskete juhtumite puhul (seksuaalvägivald, tapmised, mõrvad) - **kas see võib õigustada lepitusemenetluse rakendamist „leebematele“ juhtumitele, millele on magistratöö suunatud?**
16. **Kas pooldate isiklikult lepitusemenetluse regulatsiooni muutmist nii, nagu magistratöö taotleb?**